

809Г
Рое

809Г
Рое

ЕДГАР ПО

ВИБРАНІ
ТВОРИ

БГ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
У К Р А Ї Н І

ЕДГАР ПО—ВИБРАНІ ТВОРИ

EDGAR ALLAN POE

THE NARRATIVE OF ARTHUR GORDON PYM OF NANTUCKET

COMPRISING

THE DETAILS OF A MUTINY AND ATROCIOUS BUTCHERY
ON BOARD THE AMERICAN BRIG GRAMPUS, ON HER
WAY TO THE SOUTH SEAS — WITH AN ACCOUNT OF
THE RECAPTURE OF THE VESSEL BY THE SURVI
VORS ; THEIR SHIPWRECK, AND SUBSEQUENT HOR
RIBLE SUFFERINGS FROM FAMINE ; THEIR DELI
VERANCE BY MEANS OF THE BRITISH SCHO
ONER JANE GUY ; THE BRIEF CRUISE OF THIS
LATTER VESSEL IN THE ANTARCTIC OCEAN ;
HER CAPTURE, AND THE MASSACRE OF
HER CREW AMONG A GROUP OF IS
LANDS IN THE 84-TH PARALLEL OF
SOUTHERN LATITUDE, TOGETHER
WITH THE INCREDIBLE ADVEN
TURES AND DISCOVERIES STILL
FURTHER SOUTH, TO WHICH
THAT DISTRESSING CA
LAMITY GAVE RISE

STATE'S EDITORY OF UCRAIN

1928

ЕД҃АР АЛЕН ПО

ПОВІСТЬ АРТУРА ҐОРДОНА ПІМА З НАНТУКЕТУ

ДЕ ДОКЛАДНО ОПИСУЄТЬСЯ

БУНТ І ЛЮТУ РІЗНЮ НА БОРТУ АМЕРИКАНСЬКОГО
БРИГА „ҐРАМПУС“, В РЕЙСІ ЙОГО У ПІВДЕННІ МОРЯ—
ПОВІДАЄТЬСЯ ДАЛІ, ЯК ПЕВНІ ОСОБИ ЗАЦПЛИ БУ
ЛИ В ЦЬЙ РІЗНІ ТА ЗНОВ ЗАХОПИЛИ СУДНО; ЯК
ІЗ СУДНОМ ЇХНІМ СТАЛАСЯ АВАРІЯ, А ВОНИ САМИ
МУСИЛИ ЗАЗНАВАТИ ЖАХЛИВИХ ГОЛОДНИХ
МУК; ЯК, НАРЕШТІ, ЇХ ВРЯТУВАЛА БРИТАН
СЬКА ШХУНА „ДЖЕН ҐАЙ“; КОРОТКИЙ
РЕЙС ЦЬЄЇ ШХУНИ В АНТАРКТИЧНИЙ
ОКЕАН; ЯК, НА ОСТРОВАХ ПІД 84-ОЮ
ПАРАЛЕЛЮ ПІВДЕННОЇ ШИРОТИ
ШХУНУ ВЗЯТО В ПОЛОН, А КО
МАНДУ ЇЇ ВСЮ ВИНИЩЕНО—ТУТ
ЖЕ ПОВІДОМЛЯЄТЬСЯ ПРО НЕЙ
МОВІРНІ ПРИГОДИ ТА ВИКРИТ
ТЯ, ЩЕ ДАЛІ НА ПІВДЕНЬ,
ЩО ДО НИХ ПРИВЕЛА
ЦЯ ЗЛОЩАСНА ПОДІЯ

ПЕРЕКЛАД З АНГЛІЙСЬКОЇ
БОРИСА ТКАЧЕНКА

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1928

Бібліографічний опис та шифри для
бібліотечних каталогів на цю книгу
вміщені в „Літописі Укр. Друку“ та
„Картковому Репертуарі“ Української
Книжкової Палати

ПОПЕРЕДНЯ УВАГА

Повернувши кілька місяців тому до Сполучених Штатів, після незвичайного шерегу пригод у Південних Морях та інде (розповідь про них дається на подальших сторінках), випадок звів мене з кількома джентльменами, в Річмонді, штат Вірджинія; вони глибоко зацікавились усім належним до одвіданих мною країв і раз-у-раз спонукали мене розповісти про них нашій публічності, поставляючи це мені за повинність. Я мав, однак, певні причини повздержуватись від цього; деякі з тих причин мали характер цілком приватний і належали до нікого, як тільки до мене; інші знов були не такого роду. Раз мене те збивало, що підчас моєї відсутности я не вів здебільшого жодних записів. Я опасувався, що не здохлю списати з самої пам'яті такий точний, докладний звіт, щоб він мав подобу істинности, яка в ньому напrawdę міститься; не кажу тут за ті природні і неминучі перебільшення, що до них кожен із нас має нахил, описувавши події, котрі мали могутній вплив на уявні наші здольності. Друга причина була та, що маю тут повідати такі чудесні речі, а подавати їх мушу без ніяких потверджень (тільки свідчення одним-однієї людини, та й то півдикого Індійця); отже, я й не надіявсь, щоб мені поїняли десь віри, окрім в своїй родині та поміж друзів, що мали причину через цілий мій вік покладатися на мою правдивість — а що до широкої публіки, так вона могла б радше узяти те, що я тут розновім, за безсоромну і ловку вигадку, та й годі. Та головною причиною, що заважала мені поступитися намовлянням моїх дорадників, було недовір'я до своїх письменницьких здольностей.

Між цими Вірджінськими джентльменами, що появили таку цікавість до мого звідомлення (надто в тій його частині, що стосувалась до Антарктичного Океану), був містер По, віднедавна редактор Південного Літературного Вісника — місячника, що його видає містер Томас В. Вайт у Річмонді. Він так само рішуче радив мені виготовити зразу повний звіт про те, що я бачив і пережив, та й довірити його проникливості і здоровому розумові широкої публіки. Він ніби зовсім слушно доводив мені, що хай моя книжка що до самого викладу вийде собі й недоладна: сама її кострубатість дасть тільки їй більші шанси на довір'я читальників.

Проте я ніяк не важивсь піти за цими його доводами. Тоді, пересвідчившись, що мене в цій справі не зрушиш, він запитав мого дозволу, щоб із поданих мною фактів скласти на власну руч оповідання про першу частину моїх пригод, друкуючи його у Південному Вісникові як звичайний вимисел. На це, не вбачаючи жодних заперечень, я пристав, застерігши тільки, щоб він зберіг моє справжнє ім'я.

Згідно з цим, у січневій та лютневій книжці Вісника (1837 р.) появились два випуски цього ніби вигаданого оповідання, а щоб їх зовсім певне бралось за вигадку, то й підписано їх у журналі ім'ям містера По.

Одначе, цей наш *маневр* таким способом прийнято між читачами, що врешті це таки змусило мене взятись до повного опису й публікації своїх пригод: справді — бо, не зважаючи на багачий тон, що ним так майстерно сповито цю частину моєї розповіді у Південному Вісникові (не змінивши, ані порушивши ні єдиного факту), я побачив, що наша публічність зовсім несхильна приймати її за байку; на адресу містера По надійшло кілька листів, де виразно висловлювалось протилежне переконання. Звідси я зміркував, що самі факти моєї повісти в своїй природі мають достатню подобу правди, — отже, мені немає чого боятися людської неімовірливости.

Подавши таку передмову, маю надію, що в дальшому писанні зразу покажеться те, на що я претендую, як на свій власний труд; і так саме легко зрозуміється, що в нечисленних пере-

душих сторінках, писаних містером По, немає жодного вигаданого факту.

Навіть і тим читачам, що ніколи не бачили Південного Вісника, я не маю потреби вказувати, де кінчиться частина містера По, а починається моя власна: різність бо в стилі сама впадає на очі.

А. Г. Пім

Нью - Йорк, липень 1838 р.

РОЗДІЛ I -

Я звався Артур Гордон Пім. Батько мій був статечний купець ; він торгував усяким морським припасом в Нантукеті, де я народився на світ. Дід, із материного коліна, був судовий прокуратор з великою практикою. Велось йому добре в усіх ділах, а надто пощастило із акціями Едгартонського Нового Банку (так його звано давніш). Одими та й іншими способами він спромігся збити чималу копійку. До мене він ніби мав почуття ширіші, ніж до кого іншого в світі, і я сподівався дістати по ньому більшу частину спадку. Як вийшло мені шість років, він послав мене був до школи старого містера Рікеттса — це був однокорукій, ексцентричний джентлмен, добре відомий мало не кожному, хто тільки мав коли нагоду одвідати Нью - Бедфорд. Я пробував у його школі аж до шістнадцяти, коли полишив його для коледжа містера Е. Роналда, на горі. Тут я заприятелював із сином містера Барнарда, морського капітана, що плавав найбільше в службі у Ллойда та Вреденбурга — містер Барнард, це також добре відома у Нью - Бедфорді людина, і має, запевне, багато рідні в Едгартоні. Син його звався Август, і був на які два роки старший від мене. Він колись відбув із батьком китоловний рейс на судні «Джон Доналдсон», і раз - у - раз, бувало, оповідав мені про свої пригоди у Південному Тихому Океані. Часто я ходив з ним із коледжа до його домівки і лишавсь там на цілий день, а часто було й ночував. Ми спали в одному ліжкові, і він міг бути певний, що я не засну аж до світу, поки розповідав мені різні історії про тубільців острова Тініану та про всякі інші місця, де він був, мандрувавши. Кінець - кінцем я захопився його оповіданнями до вестями і помалу відчув

страшенну охоту побувати в морі. Я придбав собі за сімдесят п'ять доларів парусний бот — він звався «Арієль». Мав він півпалубу з кабіною, снасті такі, як бувають на шлюпах; я забув його тоннаж, але ж десять душ могли на нім поміститись без великої тісноти. На цьому судні ми виробляли бувало найшаленіші в світі вихватки; згадавши про них тепер, мені видається якимсь неймовірним чудом, що я лишився живий і по сій день.

Я хочу тут розповісти одну з цих пригод: це буде немов би вступ до більшого, поважнішого оповідання. Одного вечора містер Барнард приймав у себе гості, і на кінець цього вечора ми обоє, і Август, і я, добре таки впилися. Як звичайно, велосся, я не пішов додому, а ліг спати з Августом. Він заснув наче зовсім спокійно (коли порозходились гості, була вже десь перша година) і не сказав ні слова на свою улюблену тему. Минуло либонь півгодини, що ми полягали, і я вже почав був дрімати, коли Август раптом підхватився і, заклившись страшною клятбою, заявив, що ніякі в світі Артури Гордони не зневолять його заснути, коли із Зюд-Весту дме такий славний бриз. Зроду мені не бувало такого дива: я не міг добрати, що це він замишляє, і думав, що вина й наливки збили його цілковито з глузду. Він заговорив, одначе, зовсім спокійно, кажучи, що він знає, — я думаю, він пережився; а проте ніколи ще в світі він не був такий тверезий, як саме тепер. Йому тільки увірилося, що така чудесна ніч, а він качається в ліжкові, мов той собака; він певне рішив устати, вдягтися і вийти — трохи побавитися з лодкою. Не скажу, що мені сталося тоді: заедве він вимовив ці слова, я відчув в собі трепет величезної втіхи та захвату, а його дикий намір видався мені найкраснішою, найрозсудливішою в світі річчю. Надворі заедве не буря гуляла, година була дуже холодна — це був кінець жовтня. Я вихопився, однак, із ліжка, наче в якому екстазі, і заявив йому, що з мене не плохий зух, що й мені остобісіло вилежуватися, як собаці, в ліжкові, що й я готовий на всяку штуку чи витівку, незгірш від якогось Августа Барнарда з Нантукету.

Ми не гаялись із одяганням і поспішили чим-дуж до нашого боту. Він стояв на старій поруйнованій пристані, там, де Панкі

та К^о мають склад усякого непотрібного мотлоху; здавалось, борти його як не тріснуть — так воно билось у грубі бервена пристани. Август зійшов у нього і взявся вичірпувати, бо він був чи не навіть повний водою. Докінчивши це діло, ми підняли клівер та грот і відважно пустилися в море.

Вітер, як я вже сказав, був сильний, в напрямі із Зюд-Весту. Ніч стояла дуже ясна й холодна. Август став при стерні, а я на палубі коло мачти. Ми мчали з великою скорістю, не мовивши між собою ні слова, відколи рушили од пристани. Потім я запитався товариша, який він збирається держати курс та коли гадає повернути назад. Він посвистав хвилину, а тоді відказав сварливо: «Я їду в море, а ти, як хочеш, забирайся додому». Звернувши на нього очі, я враз побачив, що він був дуже схвилюваний, дарма що показував таку очайдушність. В місячнім сяйві я міг добре його роздивитися: лице йому було біліше за мрамур, а рука так трусилася, що він ледве міг здержати румпель. Я догадався, що тут щось не так, і вельми стривожився. В той час я ще мало знався на керуванні ботом і цілковито залежав тепер від моряцької вмілости свого друга. А тут іще й вітер брався де-далі дужчий, і ми вийшли з-під захисту землі — а я все стидався виявити свій переляк, і мало не півгодини ніяк не порушував мовчання. Та далі я негоден був витримати і узявсь говорити до Августа, що слід би, мовляв, повернути назад. Як і раніш, минула десь певна хвилина, заким він одказав чи показав який знак уваги до моїх намов. «Згодом колись», — вимовив він нарешті; «поспієм — а додому поспієм». Я сподівався такої відповіді, але в тоні цих слів було щось таке, що вони мене сповнили невимовним жахом. Я знову пильно на нього глянув. Губи йому були зовсім сині, а коліна так сильно трусились, що він, здавалось, заледве стояв на ногах. «Бога ради, Август», — скрикнув я, переляканий аж до глибу душі, — «що це тобі? в чім річ? що ти задумав?» «Річ!» — залепетав він, наче у край здивований, пускаючи враз із рук своїх румпель, та й повалився долімиць на дно нашого боту; «річ! — ото ще; ніяка — не річ — н-н-н-не бачиш — додому їдем?» Аж тут осяянула мене уся правда. Я кинувсь його підводити. Він був

п'яний — як животина п'яний — він уже був негоден ні стояти, ні говорити, ні бачити. Очі йому зовсім оскліли; і коли я, дійшовши крайніх границь одчаю, пустив його з рук, він покотивсь, мов яка колода назад у воду, на дно боту, звідки я був витяг його. Було очевидно, що він випив за вечір далеко більше, ніж я гадав, і що його поведінка в ліжкові була наслідком найвищого стану сп'яніння — такого стану, коли жертва його, як буває із божевільними, часто буває спроможна наслідувати зверхнє повождення людини цілком нормальної, цілком владної у своїх чуттях. Але холод нічного повітря справив на нього звичайний свій вплив — духова енергія почала піддаватися цьому впливові — а туманна свідомість нашого небезпечного становища, що її без сумніву він мав, допомогла прискорити катастрофу. Тепер він був у цілковитому нечутті, і, річ певна, мав ще довго лишатися у такому стані.

Навряд чи можливо уявити собі надмір мого страху. Винний чад врешті вилетів мені з голови, лишивши мене подвійно близьким і нерішучим. Я знав, що ніяк не спроможен керувати ботом, що нагальний вітер та сильний відплив води мчать нас до наглої згуби. На нас, очевидно, насувався шторм; ми не мали ні компасу, ані харчу, і ясно було, що коли ми держатимем далі той самий курс, то до світу нас невидно вже буде з берега. Ці гадки, враз із безліччю інших, осявали мій розум із запоморочною прудкістю і на певний час цілковито спаралізували мене, відібравши спроможність до будь-якого зусилля. Бот наш гонив жажливим прудом, врост за вітром, на всю шир розгорнувши і клівер, і грот, геть занурившись носом у піну. Це було чудо з чудес, що він не звихнувся боком до вітру — бо Август, як я вже казав, покинув стерно, а я занадто схвильований був і не подумав узятись до нього сам. На наше щастя, однак, бот наш держався просто, а я помалу хоч трохи опам'ятався. Тимчасом вітер страшливо міцнів; і що-разу, коли, поринувши носом вперед, ми зносилися на хвилю, сивий бурун позаду упадав нам на корму та затоплював нас водою. До того ж, я так усім тілом заляк, що за малим не губив уже всяке чуття. Врешті я скупчив у собі рішучість одчаю і, кинувшись до гроту,

спустив його притьмом геть. Як і можна було сподіватися, він перевісивсь за борт і, набравшись водою, зломив нам мачту та потяг її за собою в море. Тільки це й врятувало нас від нагальної гибелі. Тепер я летів за вітром під самим клівером, часом зачерпуючи води, але вибавлений від жаху наглої смерті. Я взявсь до стерна і віддихнув з великим полегшенням, бачивши, що нам іще лишається, хоч і трудний, шанс на порятунок. Август і досі лежав непритомний на дні боту, а що він легко міг захлинутися (вода стояла там десь на фут завглибшки), я постарався хоч трохи його підвести та закріпити в сидячій становищі, обкрутивши ливною за попереk та прив'язавши до рим-болту на палубі кабіни. Отак усе влаштувавши, скільки спромоги було в моїм заляклім із холоду, перехвилюванім стані, я припоручив себе Провидінню, і налагодився знести все, що могло настати далі, з усією можливою мужністю.

Зaledве прийшов я до цього рішення, коли раптом учув довгий, протяжний зойк чи лемент, мов би з пащі тисячі демонів — здавалося, він пройняв і сповнив собою все повітря* круг нашого боту та понад ним. Поки віку мого, не забуду нестерпної агонії жаху, що її в ту мить я зазнав. Волосся мені стало сторч на голові — кров як замерзла в жилах — серце совсім спинилося, завіміло, і не звівши й на хвилю очей, щоб узнати причину мого переполоху, як підтятий, упав я бездушно долілиць, на тіло мого товариша.

Спам'ятавшись, я побачив себе в каюті великого китоловного корабля «Пінгвін», що ішов до Нантукету. Наді мною схилялися люди; Август, блідий як смерть, розтирав мені скільки сила руки. Коли я розплющив очі, він розійшовся такими покликами утіхи і вдячності, що викликав ними сміх і сльози у присутніх, грубих на вигляд моряків. Скоро вияснилось, яким це чудом ми лишилися живі. Китолов, що наскочив на нас, ішов круто до вітру, простуючи до Нантукету під усіма парусами, які лиш спромога було поставити; отже, він налетів на нас простокутно до нашого ходу. Кілька матросів були на дозорі, але не доглядали нашого боту, аж поки нам стало запізно розминутися — це їхній тривожний крик, коли вони нас забачили, так настрашив

був мене. Величезне судно, кажу, перейшло понад нами вмент, так легко, як наше маленьке суденце перейшло б яку пір'їнку — без найменшої запинки в бігові. Від жертв не почулося ні єдиного зойку; тільки скрегіт легкий примішавсь до ревіння води та вітру, коли крихітний ботик, занурившись у хвилі, черкнувся на мить об кіль свого згубді; це було все. Думаючи що наш бот (а він же був без мачти) пущено собі десь на призволяще, як непотріб, капітан (Е. Т. В. Блок з Нового Лондону) намірився іти своїм шляхом, не тривожившись далі цією справою. На щастя, двоє з дозорців запряглися, що бачили когось при стерні, і доводили, що є ще можливість порятувати цю людину. Виникла суперечка; Блок розгнівився і врешті сказав, що «він не повинен вічно глядіти за всякими яєчними шкара-лупками; що нема чого зупиняти судно для такої дурниці; а коли хто потопився, так ніхто тут не винен; хай топитья і чорт його бери» — або щось у такому роді. Тут уступився штурман Гендерсон, як і вся команда, обурений такою безсердечно-жорстокою мовою. Почуваючи, що люди стануть за нього, він навпрост сказав капітанові, що отакі суб'єкти саме годяться на шибеницю, що він не скориться капітановому наказові, хоч би його за це й повісили, як тільки ступить на берег. Попхнувши Блока (той дуже зблід і не відказав ані слова), він направивсь на корму і, взявшись до стерна, скомандував твердо: «*Під вітер!*». Люди кинулися по своїх місцях, і корабель вмить повернув. Все це взяло разом яких п'ять хвилин, і гадалося, що навряд чи можна іще кого врятувати — коли тільки справді хтось був у боті. Одначе, як бачив уже читач, нас обох таки врятовано; і це либонь сталося наслідком двох майже незрозумілих, але на диво щасливих обставин — мудрі й благочестиві люди приписують такі речі нарочитій допомі Провидіння.

Поки судно ще поверталося, штурман звелів знизити малий бот і спустився у нього сам, узявши іще двох людей — здається, тих самих, що бачили мене при стерні. Вони саме виходили з-поза корабля на вітер (а місяць іще ясно світив), коли корабель сильно і тяжко хитнувся до вітру, і в цю саму мить Гендерсон, скочивши на ноги, чим-дуж гукнув матросам: «назад!»

Він нічого більше не казав — гарячково вигукуючи тільки одне: *назад! назад!* Матроси вернули що було сили; але в цей час судно обкрутилося і сильно пішло наперед, дарма що вся команда на нім зусилювалась спустити паруси. Не зважаючи на небезпеку, штурман ухопився за ґрот-руслені, скоро зміг до них досягти. Другий велетенський вал вихилив у цей час із води правий борт корабля, за малим не до самого кіля, і тут відкрилась причина штурманового хвилювання. На блискучому й рівному дні корабля («Пінґвін» мав мідяну обшиву й звязки) появилось очам людське тіло, дивним способом зачепившись до нього і прикро об нього б'ючись при кожному порухові судна. Багато dokonано марних зусиль, поки судно гоїдалося на хвилях, і врешті, з нагальною небезпекою затопити бот, мене таки звільнено із цього погубного становища та взято на борт — бо це тіло — це я був. Виявилось що один із цвяхів у основі судна вистав дещо із неї і стримів навні; він запинив мене, коли судно переходило над моїм тілом, і прикував таким незвичайним чином до корабельного дна. Головка цвяха прорвала комір зеленої баєвої жакетки, що була на мені, і зачепила тильну частину шиї, вгородившись між двома сухожилами якраз понад правим ухом. Мене негайно покладено в ліжко — хоч життя в мені ніби зовсім загасло. Лікаря на кораблі не було. Капітан, одначе, виявляв мені всяку можливу уважливість — мабуть, щоб виправити у очах команди свою попередню жорстокість.

Тимчасом Гендерсон знову відчалив од корабля, даром що вітер тепер виріс у справжній ураган. Він плив недовго, коли тут спіткав уламки нашого боту; а скоро по тому один із його людей узяв запевняти, ніби він почув серед реву бурі призыви на поміч. Отже, безстрашні моряки вели свої розшуки далі, більше як півгодини; а тимчасом капітан Блок давав раз-у-раз сигнали вертатись, і кожна зайва мить перебування на хвилях у такому хисткому суденці повнилась їм нагальною і смертельною небезпекою. І дійсно, не можна собі збагнути, як такий невеличкий чотиривесельний ботик міг хоча на єдиний момент уникнути згуби; правда, що він побудований був для китоловної служби і мав у собі, як я згодом довідався, повітряні

камери — таким способом, як це робиться в деяких рятівничих суднах на узбережжі Велсу.

Провівши в даремних розшуках згаданий вище час, вони вже рішили були вертатися до корабля. Та заледве зложивши цей рішенець, раптом слабенький крик почувсь від якогось темного предмету, що в цей час бистро мчав повз них. Вони погнались за ним і скоро перейняли. Це був цілий дек з кабіни «Арієля». Коло нього борсався Август, видно, в останніх муках. Коли його схопили, виявилось, що він прив'язаний ливною до бервена. Цю ливну, як пам'ятає читач, я сам обв'язав йому за поперек та прикріпив до рим-болту, щоб удержати його сидячи, і тепер, виходить, це стало йому єдиним засобом урятувати життя. «Арієль» був зв'язаний легко і, коли став потопати, основа його геть розрізнулась; як і можна було сподіватись, коли вода ринула в середину, дек із кабіни одірвався від основи і сплив (звичайно, з іншими уламками) на поверхню — він здержав на собі Августа і, таким чином, урятував його від страшної смерти.

Минуло більше години, як його узято на борт «Пінгвіна», поки він повернувся до пам'яті та міг зрозуміти, що сталося з нашим ботом. Нарешті, він зовсім отямивсь, і багато тоді розповів про свої почуття, коли був у воді. Коли вперше до нього прийшла якась степінь свідомости, він відчув себе під поверхнею, обертаючись колом, колом, незбагненно прудко, з ливною, що закрутилась йому трьома чи чотирма кругами на шиї. Мить по тому, він почув, що нагально йде вгору, аж раптом, ударившись сильно головою об щось тверде, знову запав у непам'ять. Вдруге очутившись, він цілковито володів уже мислями; але вони і досі були вельми туманні, помішані. Він тепер розумів — щось сталось; розумів, що був у воді, але рот його був над поверхнею, і дихав він досить легко. Може, в цей час дек швидко мчав за вітром і тягнув його за собою горілиць. Звичайна річ, що, поки він був у такому становищі, він майже не міг потопитися. А тут його валом кинуло просто на дек; так він і рішив залишатися, гукаючи час од часу на поміч. Саме перед тим, що містер Гендерсон знайшов його, він уже мусив був, знесилившись, пуетити свою опору із рук і, упавши

в море, віддатись загибелі. Через цілий час цих змагань він не мав ні найменшої згадки про «Арієля», а ні про інше щось, звязане із причиною його бід. Туманне чуття страху та одчаю неподільно посило всі його здольності. Коли його врешті остаточно виловлено із води, сили мислі полишили його цілковито; і, як сказано вже раніш, минула десь ціла година на борту, «Пінгвіна», поки він дійшов повної свідомости свого стану. Що до мене, то мене повернуто з-понад самої грани смерти, розтираючи сильно фланелею, намоченою у гарячій олії — це надумав так Август, а всі інші засоби пробувано на мені, протягом трьох з половиною годин, зовсім марне. Рана на шиї, хоч і страшна своїм виглядом, мало мені насправді пошкодила, і незабаром я оправивсь од неї цілком.

«Пінгвін» прибув до порту коло дев'ятої вранці, витримавши один із найлютіших шквалів, які лиш бували коли поблизу від Нантукету. Август і я змогли заявитись обоє до містера Барнарда саме на снідання — на наше щастя, після вчорашньої бесіди сніданок трохи запізнився. Мабуть, усі за столом занадто були потомлені, щоб помітити наш до краю висилений вигляд — а для цього, звичайно, не треба було надто пильного огляду. А втім, школярі можуть просто таки чудеса творити в обмані; ніхто, гадаю, із наших Нантукетських приятелів не мав ні найменшого підозріння, що до мене, чи до мого товариша, чи до нашого «Арієля» хоч трохи стосується жахлива історія, розказувана по місту деякими матросами — як вони наскочили в морі на якийсь корабель та потопили десь тридцять чи сорок бідолаг. Ми ж двоє часто балакали між собою про цю пригоду — і завжди з трепетом. В одній із таких розмов Август широким голосом признався мені, що ні разу в житті не зазнав він такого болісного жаху і замішання, як на борту нашого крихітного суденця, коли уперше збагнув силу свого сп'яніння та відчув, що не має сили йому противитись.

РОЗДІЛ II

Ніколи із голого зважування *pro* і *contra*¹⁾ не повинно з цілковитою певністю виводити якийсь висновок, навіть у найпростіших справах. Можна б подумати, що така катастрофа, як я розказав оце, в кінець охолodить при самім зародженні мою пристрасть до моря. Коли ж навпаки — ніколиг ще я не нудьгував так палко за буйними пригодами, що ними красніє моряксьве життя, як за тиждень по нашому чудодійному порятункові. Видно, цього часу було досить, щоб стерти з моєї пам'яті усі тіні та виставити під живуше світло всі утішно-дразливі барви, всю малювничість недавнього небезпечного випадку. Мої розмови із Августом що-день ставали частіші, чим-раз дужче сповнялись цікавістю. У нього була така маніра розповідати свої океанські історії (як я тепер гадаю, більше ніж уполовину зфабриковані), що вона як-найкраще годилася впливати на людину мого запального темпераменту і дещо похмурої, хоч і палкої, уяви. Дивно також, що він найсильніше збуджував мою схильність до життя моряків, саме коли малював найжахніші моменти мук та одчаю. Для світлих сторін цього малювання я не мав особливої симпатії. Я марив аваріями та голодними муками; смертю або полоном поміж дикунських орд; життям, змарнованим у словах, у горесті, на сірій якійсь, і одчайній скелі, серед неприступного, незнаного океану. Такі мари й жадання — бо вони дорівнюють, врешті, жаданням — властві, як я пересвідчився потім, всьому численному людському племені меланхоліків — але в час, що за нього я тут кажу, я вважав їх немов би за віщі про-

---

¹⁾ За і проти. Пер.

блиски долі і почувавсь на повинності доконати їх, скільки стане моєї снаги. Август цілком поділяв мій душевний настрій. Річ можлива, справді, що наше близьке товаришування поєднало почасті й характери наші.

Десь вісімнадцять місяців по катастрофі із «Арієлем», фірма Ллойд та Вреденбург (зв'язана певним чином із торговим домом Бндербі — здається, в Ліверпулі) взялася лагодити та обладнувати в китоловну мандрівку бриг «Грампус». Це було стара, ветха посудина і заледве годилася вийти в море — навіть уже й по тому, як з нею зробили все, що лиш можно була зробити. Не скажу, право, чом це обрали саме таке судно з інших і добрих суден тієї самої фірми — але так уже сталося. Містера Барнарда призначено на команду. Август збирався із ним. Коли бриг уже був готовий, він часто мене вговоряв, що от, мовляв, тепер випадає прегарна нагода задовольнити мої мандрівницькі жадання. Він знайшов собі в цих намовляннях прихильного слухача — але не так то легко було влаштувати справу. Батько мій наче одверто не противився; але з матір'ю стала істерика на саму згадку про мій намір; а що — найважніше, дід — а від нього я багато сподівався — заприсягнув, що не дасть мені жодного шилінга, аби я тільки словом коли згадав про цю річ. Проте, всі ці труднощі, не послабивши мого бажання, додали тільки палива у вогонь. Я рішив іти на пропале; і, сказавши Августові про свій рішенець, ми взялися обоє вимисляти план, як би все це влаштувати. Тимчасом я остерігався уже говорити з кимось із родичів за цю подорож і ніби з цілої душі віддався своїм звичайним справам; всі рішили, що я покинув свій намір. Відтоді я часто обмірковував свою тогочасну поведінку з почуттям прикрости й дивування. Надзвичайне лицемірство, що ним я на цей такий довгий час переїняв кожнісіньке слово своє і учинок, може мені оправдатися тільки тими жагучими, дикими сподіваннями, що з ними зорив я вперед, на вживлення моїх відавна у серці виношуваних мандрівницьких мрій.

Доконуючи свій обманний план, багато в чому я конче мусив довіритися Августовій допомозі; він під цей час майже цілими днями був зайнятий на борті «Грампуса», керкуючи за батька

деякими приготуваннями в каюті та трюмі. Вечорами, одначе, ми неодмінно сходилися та й обговорювали свої наміри. Так ми згаяли десь цілий місяць, не знайшовши жодного плану, що його можна було б сподіватись здійснити; врешті Август сказав мені, що рішився на крайній спосіб. Я мав у Нью-Бедфордї родича, містера Росса, і завів собі звичай час від часу проводити у нього в гостині два чи й три тижні поспіль. Бриг мав вирушати десь у середині червня (1827 р.), і ми ухвалили, що за день чи два перед тим, як він вийде у море, мій батько дістане, як звичайно бувало, від містера Росса записку, із проханням, щоб я приїхав тижнів на два до Роберта й Еммета (його сивів). Август узявся скласти цю записку і переслати її. Виправившись ніби до Нью-Бедфорду, я мав заявитись натомість до товариша, а він тимчасом мусив мені врихтувати на «Грампусі» схованку. Ця схованка, як він запевняв мене, буде досить догідна, щоб переховатися в ній кілька день, поки мені не можна буде показуватись. Коли бриг відійде так далеко від порту, що повернути буде вже ніяк, тоді, казав він, я улаштуюся зразу як слід, по-панському, у каюті; а що батько, його так він тільки широко посміється на таку штуку. По дорозі ми стріватимем досить кораблів, щоб переслати додому листа та й пояснити усе моїм батькам.

Нарешті прийшла середина червня; все було готове. Записку написано і одіслано батькам; а в понеділок уранці я вийшов з дому ніби на Нью-Бедфордський пакетбот. Натомість я рушив просто до Августа, що дожидав на мене на ріжку однієї вулиці. Як ми перше гадали, я мав перечасувати, поки споночіє, а тоді закрастися на бриг; та що, на наше щастя, стояв густий туман, ми зважилися, не гаявшись, направитися до схованки. Ми пішли до пристани — Август передом, а я одалік за ним, угорнувшись в грубий матроський плащ, так що нелегко було мене розпізнати. Ми завертали саме за другий ріжок, поминувши колодязь містера Едмундса, коли раптом просто перед мене, вічу-віч мені станув... не хто, як старий містер Пітерсон, мій дід! «Боже милостивий! що це, Г'ордон», — вимовив він по довгій павзі, — «що тобі — чиє це ти дрантя нап'яв?» «Сер!» — відказав я,

прибираючи, скільки можна було в цей критичний момент, вигляду образи й дивування та силкуючись гомоніти найгрубшим, який лиш можна собі уявити, голосом,— «Сер! Ви помиляєтесь непростимо; по-перше, я ніякий не Г'оддін; а, по-друге, як ти смієш, старий волоцюга, моє шикарне нове пальто називати дрантям?» Цілий свій вік я аж у крик регочуся, згадавши, як чудно старий джентлмен прийняв цю нагірку. Він ступив був од мене два чи три кроки назад, зблід увесь, тоді страшно почервонів, наложив свої окуляри, потім стягнув їх і зразу кинувся притьмом на мене, замахнувшись парасолькою. Але раптом став, мов би щось згадавши одразу; і тоді, повернувшись назад, чкурнув геть од мене вулицею, весь трясучись од гніву та мурмочучи собі крізь зуби: «Нікуди не годяться — от тобі й нові окуляри — думав, Г'ордон — а, будь ти проклят, гемонська Солона Вода, Довготелесий Том!»

Отак насилу проскочивши, ми рушили далі вельми обережно і щасливо добралися до корабля. На борту було всього один чи двоє матросів, та й ті були заняті напереді, пораючись над чимось на бакові. Капітан Барнард, як ми добре знали, був саме в Ллойда та Вреденбурга і мав там лишатися аж до пізнього вечора, тож ми не мали чого від нього опасуватись. Перший зійшов на борт Август, а я скоро слідом за ним; матроси мене за роботою не помітили. Ми зразу направились до кабіни і не знайшли там ні живої душі. Кабіна була обставлена дуже вигідно — річ незвичайна на китоловному кораблі. Крім неї, були тут іще чотири прекрасні каюти для капітана та помічників, з широкими і зручними койками. Я помітив також великий камін та надзвичайно пухкий і дорогий килим, що ним був укритий поміст і в кабіні, і в осібних каютах. Заввишки вони були на повних сім футів, і взагалі все виглядало просторіш і далеко приємніше, ніж я сподівався. Проте, Август не дав мені довго роздивлятися, підганяючи, щоб я як-найскорше сховався. Він направився в свою власну каютку, на лівому борті брига і близько до перебірок. Зайшовши туди, він причинив і замкнув двері. Здається, зроду я не бачив такої милої кімнатки, як оця, де тепер опинивсь. Вона мала удовж десять футів, і стояла в ній

одна тільки койка; як я вже казав, це була койка широка й догідна. Ближче до перебірок була тут містинка на чотири квадратні фути, де стояли стіл, стілець та висяча полиця, повна книжок — найбільше про подорожі та мандрівки. Багато ще інших малих вигід було в цій кімнаті; між ними слід згадати таку ніби шаховку чи холодильник — Август показав мені в ньому безліч усяких лигоминок: було там і ззісти, і випити.

Потім він натиснув кісточками пальців певну містину на килимі, в кутку описаного оце відділу кімнати (пояснивши мені, що він вирізав тут частину помосту, деь на шістнадцять квадратних футів, а потім знову вложив її). Коли він потиснув, ця латка з одного краю піднялась, так що він міг підвести свої пальці під спід. Таким способом він розкрив отвір трапу (килим був прибитий до цієї латки гвіздками), і я побачив, що трап той вів до заднього трюму. Тимчасом Август засвітив фосфорним сірником маленьку свічку і, вставивши її у глухий ліхтар, спустився з ним у отвір, кажучи мені іти слідом. Я так зробив; тоді він, потягнувши за цвях, забитий зісподу у вирізану латку, закрив нею отвір; при цьому килим, звичайно, ліг на помості, як був давніш, і всі сліди отвору зникли.

Наша свічка видавала таке слабе проміння, що я на превелику силу міг вибирати собі дорогу між тією завалою всяких речей, де я тепер опинився. Але помалу очі мої звикли до темряви, і я пішов вільніше, тримаючись за полу Августової куртки. Довго ми кружили, продираючись мало не поповзом по нескінченних вузьких переходах — аж нарешті він допровадив мене до кованого залізом ящика, такого, як, часом, бува пакують коштовний фаянс. Він мав чотири фути заввишки і повних шість удовж, але був дуже вузький. На ньому стояли два здорові барила з - під олію, а на них знов велика сила солом'яних матів, нагромаджених поід самісіньку стелю. Навкруги, скільки скинути оком, як-найтісніш копичився вгору цілий хаос із усякого роду корабельного обладнання, разом із різновірною мішаниною кошів та коробів, бочок, тюків — аж дивно було, як це ми знайшли якийсь доступ до нашого ящика. Згодом я довідався, що Август навмисне узявся ладнувати у цьому трюмі вантаж, щоб зробити

мені певну схованку, і при цьому мав одного тільки помічника, та й той не належав до команди брига.

Одна стінка ящика, як показав мені Август, відсувалася. Август одставив її і показав середину ящика; вона мені надзвичайно сподобалась. Весь спід був укритий матрасом, узятим із ліжка в каюті; до того ж, тут були всі потрібні для мого комфорту речі, які лиш змога було втулити на такій невеличкій містині, і, заразом, мені ще лишалося досить місця сидіти, а чи й лягти на весь зріст. Між іншим, тут були книжки, перо, чорнило й папір, три укривала, великий глек із водою, барильце морських сухарів, три чи чотири штуки здорових Болонських ковбас, величезний шматок шинки, холодна бараняча нога, нарешті пляшок із шість вина та наливок. Я зразу заходився влаштуватися у моїм невеличкім домочку, з почуттям такого вдоволення, що жоден монарх, гадаю, не відчував такого, вступаючи до нового палацу. Август тимчасом навчив мене, як закривати ящик, а тоді, піднісши ближче до покритишки свічку, показав мені чорну шворку, що переходила через неї. Ця шворка, сказав він, ішла від моєї схованки, через увесь лабіринт переходів, до цвяха, забитого в стелю трюму, якраз під вилазкою до його кімнати. Послугуючись нею, я міг би легко знайти собі вихід без його проводу, наколи б, скажім, який несподіваний випадок мене змусив до того. Сказавши це, він подався геть, лишивши мені ліхтаря та подвійний запас свічок і фосфору; він обіцяв одвідувати мене як-найчастіше, аби лиш була змога непомітно вибратися. Це був день 17-го червня.

Я пробув у своїй схованці (скільки міг здогадуватись) три дні і три ночі, не одлучавшись з неї ніяк—тільки двічі виходив випростати заціпеніле тіло, постоявши наввипинки між двома кошами, просто отвору мого ящика. Через увесь цей час я не мав од Августа нічого, але це не дуже мене гурбувало: я знав, що бриг мав ось-ось виходити в море, і за всяким клопотом йому нелегко було вибрати нагоду, щоб зійти до мене вниз. Нарешті я почув, як відчинилася і упала ляда, і зразу тихий Августів голос покликав мене на ім'я; він питався, чи все гаразд та чи не треба мені чого. «Нічого»,— відмовив я,— «мені тут

як-найкраще; а коли одпливає бриг?» «Вирушити не дальше як за півгодини», — відповів мені Август. — «Я саме прийшов тобі це сказати; до того ж боявся, ти непокоїшся тут, що мене немає. Я ще деякий час не виберуся зійти знов наниз — може ще три чи чотири дні. На борту все гаразд. Коли я піду та закрию ляду, берися за шворку та добирайся сюди, до гвіздка. Знайдеш тут мій годинник — він тобі здасться, бо в пітьмі ж не можеш стежити час. Ти, мабуть, не скажеш, скільки тут висидів, у цій ямі: всього три дні — сьогодні у нас двадцятье. Я приніс би тобі цей годинник до ящика, та боюсь, замітять». І з цим він подався геть.

Десь за годину як він пішов, я добре відчув, що бриг рушиться, і повітав себе, що нарешті щасливо розпочав свою подорож. Потішений цією гадкою, я рішив настроїтися як-найлегше та й вижидати ходу подій, аж поки зможу замінити свій ящик на просторішу, хоч і ледве чи надто зручнішу каюту. Перша моя турбота була — добути годинника. Засвітивши свічку, я рушив у темряву, переходячи за шворкою нескінченні лабіринти; подекуди я виявляв, що, добившись на чималу відстань, повертав знов назад, на яких два фути від давнішого свого місця. Нарешті я добрався таки до гвіздка і, діставши годинника, що за ним оце мандрував, щасливо вернувся із ним назад. Тоді, переглянувши так дбайливо доставчені мені книги, я вибрав поміж них опис експедиції Льюїса та Кларка в гірло Колумбії. Я розважався ним деякий час, а потім, відчувши, що починає хилити на сон, обережно загасив свічку та й мідно заснув.

Прокинувшись, я відчув дивне замішання в думках, і минув десь чималий час, поки я звів собі на мисль різні обставини мого пробування тут. Одначе, помалу я пригадав усе. Засвітивши вогонь, я глянув на свого годинника; але годинник став, отже я не мав жодних засобів визнати, як довго я спав. Тіло мені все потеріло, і я мусив його розрґшити, постґявши знову між кошами. Відчувши зразу просто таки вовчий апетит, я здумав був про холодну баранину, що її одвідав був трохи саме перед сном і добре тоді в ній засмакував. Як же я мусив здивува-

тися, побачивши, що вона геть протухла! Це мене дуже стривожило; бо, звязавши цей факт із тим безладдям у думках, що його відчув ото прокинувшись, я починав уже домислятися, що мусив проспати надзвичайно довго. Це могла щось накоїти задуха в трюмі — а далі, дивись, вона могла привести і до серйозніших наслідків. Голова мені боліла страшенно; кожен віддих давався неначе з превеликим трудом; словом, мене гнітила безліч тяжких відчувань. А в тім, я не важивсь таки зробити тривогу, відчинивши трап, чи іншим яким способом; отже, завівши знову годинника, я скільки мога заспокоїв себе.

Минула ціла доба — двадцять чотири трудні години, а ніхто не приходив мене полегшити, і я не міг не винити Августа за таку надзвичайну неважливість. Що мене найбільше турбувало — що води в моїм глечичку лишалося пів-яких пінти; я дуже терпів від спраги, бо, як не стало баранини, мусив їсти багато Болонської ковбаси. Мені приходилось дуже скрутно; я не міг уже цікавитися книжками. До того ж, змагала мене непереборна хіть заснути, а заразом я потерпав на саму тільки думку підкоритися цій сонливості, бо тут, у замкненім повітрі трюму, міг бути якийсь погубний вплив, як буває від півночного чаду. Тимчасом хитання брига показувало мені, що ми вже у чистому морі, а приглушений гудючий гук, що досягав мого слуху немов із величезної відстані, свідчив, що там назовні гуляє не аби-який вітер. Я не міг добрати причини, чом не являється Август. Певна річ, що ми відійшли уже далеко, і мені можна було б зійти нагору. Може йому що сталось — але я негоден був уявити нічого такого, чим би можна було пояснити, що він так надовго покинув мене в цій в'язниці: хіба що, справді, помер десь чи впав за борт — а цього мій розум ніяк не міг допустити. Можлива річ, що нас запинили супротивні вітри, і ми досі десь пробуваємо близько Нантукету. Але цю гадку я мусив кинути, бо коли так, то наш бриг мав би часто повертатися на різні галси; а тимчасом він усе хилився наліво, і звідси я мав цілковиту певність, що він іде просто, під рівним бризом на старборті. Та ще й те, що коли б ми досі були десь близько острова, чом би Август не міг одвідати мене та й повідомити

про всі обставини? Отак розмірковуючи над труднощами мого самотнього й безрадісного становища, я рішив іще переждати добу, а тоді, як не вийде мені за цей час ніякої полегкості, я направляюсь до трапу та постараюсь переговорити із Августом або принаймні хоч віддихнути трохи свіжим повітрям через ляду та добути в його каюті скількись води. Але тут, посеред цих думок, дарма що я так змагався зберегти свою чуйність, а таки знов занурився помалу в глибокий сон, чи, радше сказати, омління. Мари мої у цім сні як-найжахніші були! Всі біди мене опали, усі страхіття! Поміж іншими напастями, люті, потворні демони душили мене на смерть величними подушками. Гігантські змії обвивали мене і палко вдивлялись мені у вічі своїми страшно-блискучими очима. А тоді пустині, безкрайні, розпачливі, надхнені безмежним жахом, розстилися перед мене. Незмірно високі стовбури дерев, безживні і сірі, височилися нескінченою лавою, скільки сягало око. Їхні коріння геть углибало сподом у розлогі багна, що їх прикро-чорні, понурі води лежали безрушно-тихі і zarazом страшні. І ці дивоглядні дерева ніби мали в собі людську душу і, вимахуючи на всі боки своїми голими, як кістяки, руками, криком благали милости від глухих і мовчущих вод — разючим, пронизливим лементом найгострішої муки й одчаю. І мінялась картина; і я стояв, нагий і самотний, на спалених жаром піскуватих рівнинах Сагари. Біля ніг моїх лежав, згорнувшись клубком, лютий тропічний лев. І раптом його дикі очі розплющились та й упали на мене. Напружним ривком скочив він на ноги, вискаливши жакні свої зуби. Ще мить — і з його червоного зіву вибухнув рев, подібний до небесного грону, і я пав притьмом долі. Не мігши духу звести в пароксизмі переляку, я відчув, нарешті, що до мене вертається свідомість. Але ж мій сон, це зовсім не сон був! Принаймні тепер, то я ж володів своїми чуттями! Лапи якогось реального, величезного страховища тяжко гнітили мені груди — я чув на своїм вухові його гарячий подих — його білі, потворні ікла блищали мені крізь пільму.

Щоб і тисяча існувань залежала від єдиного мого поруху, від одного словечка, я негоден був ні двигнутися, а ні вимовити

жодного звуку! Тимчасом звір — хто б він не був — також не рушивсь і не чинив мені поки-що насильства, а я лежав поід ним до краю безпомічний і, гадалось, конав. Я почував, що тілесні й духовні сили геть полишають мене — що я гину, словом, і гину з самого страху. Голова мені ішла обертом — смертний нуд охопив мене — зір мене зраджував — жаркі очі понаді мною, і ті мені брались туманом. Останнім напружним зусиллям я ледве видихнув слабкий поклик до бога і ладен уже був померти. Але гук мого голосу, здавалося, збурих усю затаєну лють невідомого звіра. Воно кинулося було на мене усім своїм тілом!... але що ж то мені за чудо було, коли, з довгим і тихим скимлінням, з незвичайною пристрастю, із найдивнішими виявами своєї втіхита приязни, воно заходилося лизати мене по руках, по лиці. Я нестямивсь, я зовсім стерявся з дива — але не міг не пізнати в цьому своєрідному скимлінні мого Ньюфавдленда Тигра; занадто добре я знав його дивний спосіб пестошів. Це був він! Кров мені так і ринула до висків — я відчув м'ясне, незможне чуття порятунку і воскресіння. Я скочив, як стій, із матрасу, що на ньому лежав, і, кинувшись на шию вірному супутникові й другові, полегшив довгий гніт, що здушував мої груди, в потоках жагучих сліз.

Як і перший раз, чуття мої, коли я встав із матрасу, були в стані як-найбільшої невиразности й помішання. Довгий час я майже негоден був зложити жодної гадки; але поволі мисленні сили вернулись до мене, і я знову звів собі на думку деякі обставини мого пробування в трюмі. Присутність Тигра я даремне змагався собі пояснити; і, після тисячі різних здогадів, мусив задовольнитися радістю, що він таки тут і поділяє зі мною мою безпросвітну самотність та тішить мене своїм пестуванням. Собак багато хто любить, але я мав до Тигра приязнь ширішу, ніж це буває звичайно — і певне, що жодна тварина не заслужила б вірніше цієї приязни. Сім років він був нерозлучним моїм товаришем, і при цьому не раз засвідчив усі ті шляхетні властивості, що за них ми цінимо взагалі собак. Я щеням іще врятував його із лап одного маленького негідника в Нантукеті, коли той тягнув його, з мотузком на шії, топити; а він,

три роки по тому, виріши, відплатив цю послугу, врятувавши мене від кия вуличного грабіжника.

Добувши годинника та приложивши його до вуха, я пересвідчився, що він знову став; але це не було мені несподіванкою, бо із своєрідного стану моїх чуттів я зрозумів, що спав, як і перше, дуже довго; як саме довго, я не міг, звичайно, сказати. Я весь горів пропасницею, і спрага мене катувала нестерпно. Навпомацки узявсь я шукати круг ящика за малим своїм запасом води; світла я вже не мав, бо свічка вигоріла аж до підставки, а коробочок із фосфором не навертався під руку. Аж тут, знайшовши глечик, я побачив, що він був порожній. Це, звичайно, Тигр спокусився на нього; він же поїв і рештки баранини, що з неї чисто обгризена кістка лежала при вході до ящика. За протухлим м'ясом мені ніяк було шкодувати, але серце мені упало на думку про воду. Я був слабкий без міри, так що весь тремтів як у пропасниці при найменшому порухові чи зусиллі. На довершення моїх бід, бриг увесь хилитався й двигтів із великою силою, і олійні бочки на моєму ящиківі ось-ось могли впасти додолу та черетяти мені єдиний шлях до входу чи виходу. Ці обставини спонукали мене будь-що-будь рушати до трапу і зразу шукати помочи, поки ще не стало зовсім несила це зробити. Прийшовши до цього рішення, я знову узявсь намацувати кругом коробочок із фосфором та свічки. Коробок я незабаром натрапив; а не знайшовши так скоро, як думав, свічок (мені згадувалось, що поклав їх зовсім близько), я на час полишив свої розшуки і, наказавши Тигрові лежати тихо, рушив зразу в похід до трапу.

При цій спробі моя знедужалість показаласть так явне, як ні разу іще перед тим. Лиш з превеликим зусиллям я міг просуватися поповзом наперед; руки й ноги раз-у-раз підгиналися підо мною, і тоді, упавши долілиць, я лишався кілька хвилин простертий на грані непам'яті. І все-таки я поволі волочився в тяжких змаганнях уперед, боячися що-хвиля зомліти у вузьких і поплутаних сутісках поміж усяким громоздом — а тоді б тільки смерті мені лишилось чекати. Врешті, отак ірвонувшися уперед, скільки було моєї сили, я прикро ударився лобом у

гострий кут кованого залізом ящика. Цей удар лиш приглушив мене на хвилю; але, отямившись, я з тяжким боєм в душі побачив, що тяжке і нагальне хитання брига скинуло той ящик якраз на моїм шляху, так що начисто заступило мені прохід. Найдужчим зусиллям я негоден був його зсунути ні на єдиний дюйм, бо він міцно засів між ящиками та корабельним обладнанням, що громадилося кругом. Отже я мусив, при своєму безсиллі, або одкинутися провідної моєї шворки та шукати іншого проходу, або ж видертись через цю перепону та відновити свій хід по той бік ящика. Перша із цих можливостей така була небезпечна і занадто трудна, що й здумати про неї годі було без трепету. В моїм теперішнім виснаженні і душі, і тіла я б конче мав при такій спробі заблудити, а тоді лихою смертю лягти у потворних і зловорожих лабіринтах трюму. Отож, не вагавшись, я зібрав усе, що лишалось мені сили й завзяття, і рішив видиратися через ящик.

Ставши з таким наміром на ноги, я побачив, що це завдання ще трудніше, ніж підказували мені мої страхи. Обабіч вузького проходу здіймалися справжні стіни важкої поклажі, і найменший мій нерозважний порух міг завалити їх просто мені на голову; та коли б і не так, цей обвал міг би начисто вже заступити мій шлях наперед. Самий ящик був довгий, громіздкий; упертися десь ногою було ніяк. Даремне я силкувався усіма можливими способами засягти якимось руками його верхній кінець, щоб підтягтися потім угору. Та коли б мені й пощастило в цім, певна річ, що не вистачило б сили вибратися нагору. Воно й краще було, що я на це не спромігся; бо нарешті, в очайдушнім зусиллі зрушити ящик із місця, я почув, що ближчий до мене бік його захитавсь. Я кинувсь поспішно обмацувати рукою верхній кінець плавок і спостеріг, що одна з них, дуже широка, одстала. Мені вдалося, хоч і з великим клопотом, геть одірвати її — на щастя, зі мною був складаний ніж; і, влізши в отвір, я на превелику собі втіху виявив, що на противній стороні не було жодних дошок: інак кажучи, кришки зовсім не було, а та сторона, що крізь неї я пробився, це було дно. Далі я не натрапив уже на якісь значні перешкоди, ідучи скрізь за піворкою — аж нарешті добрався до гвіздка

Серце мені калаталося, коли я став на ноги та злегка натиснув на ляду, що закривала трап. Вона не піддалася мені так скоро, як я сподівався, і я натиснув сильніш, усе ще опасаючись, що в каюті може бути хто інший, не Август. Але ляда, на диво мені, не подавалася, і я почав уже цим непокоїтись, бо знав, що раніш вона підіймалася зразу, при найменшій зусиллі. Я надавив її дужче — вона ні з місця; з усієї сили — вона таки ані руш; скажено, несамовито, з одчаєм! — вона не давалася найдужчим моїм намаганням; і цей опір був такий непереможний, що, очевидно було, отвір наш десь виявили і забили наново гвіздками, або ж на нього навалено якусь величезну вагу, що її шкода було й заміряться зрушити з місця.

Я був у крайньому страху й замішанні. Марне я силкувався зміркувати можливу причину, яким це способом мене забито отак в цій домовині. Я негоден був уложити звязний шерег міркувань і, схилившись на поміст, безвладно віддався найлихішим фантазіям, де майбутні мої напасті обступали мене: жахливі муки і смерть від безводдя, безхліб'я, задухи; агонія живцем похованої людини! Нарешті мені хоч почасти вернулись душевні сили. Я встав і узявся обмацувати пальцями ляду, шукаючи якої шпари чи щілини. Знайшовши, я став їх пильно випробувувати, чи не пропускають вони трохи світла з каюти; але нічого не видно було. Тоді я почав протискати туди лезо свого ножа, поки натрапив на якусь тверду перепону. Поскрібши її ножом, я виявив, що це була судільна залізна маса, а своєрідний хвилястий зарис її, коли я проводив уздовж неї ножом, привів мене до гадки, що це був якірний ланцюг. Тепер одно мені лишалось: вернутися у той самий слід до ящика та й покоритись лихий своїй долі, або ж намогтися так заспокоїти свої мислі, щоб винайти який план порятунку. Я зразу приступив до цієї спроби і, по незліченних труднощах, дістався таки назад. Коли я, зовсім бездиханий, схилився на свій матрац, Тигр положився на цілий свій зріст коло мене і, здавалося, силкувався своїми пестощами розрадити мої біди та надихнути мені мужности проти них.

Дивна його поведінка нарешті змусила мене звернути на нього пильну увагу. Полизавши мені який час обличчя та руки,

він раптом переставав і починав тихо скімлити. Простягнувши до нього руки, я що-разу спостерігав його під цей час, що він лежить горічкерв, із піднятими вгору лапами. Це так багато разів повторювалося, що видавалося дивним; я ніяк не міг зрозуміти, що воно за знак. А як собака немов би жалівся на щось, я рішив, що йому десь болить; захвативши йому руками лапи, я взявся їх одну по одній оглядати, але не знайшов ніякого сліду якоїсь виразки, або що. Тоді я надумав, що він голодний, і дав йому здоровий шмат шинки — він пожер усе жадібно, але потім знов відновив свої незвичайні заходи. Нарешті, здумавши якось, що він, як і я, мучиться спрагою, я вже збирався остаточно признати слухність цієї гадки, коли раптом мені спало на думку, що я ж оглянув йому самі лапи, а рана могла десь бути на тілі чи на голові. Я обмацав старанно голову, але не знайшов нічого; аж тут, провівши йому рукою по спині, я відчув, що в однім місці шерсть злегка їжилася, виставаючи ніби смужкою поперез цілу спину. Полапавши тут пальцем, я знайшов мотузок, а прослідивши його, побачив, що він оперізує цілий тулуб собаки. Я пильніше випробував цей мотузок і натрапив на якийсь малий клаптик — він мав подобу записки; мотузок був перев'язаний через нього так, що цей клаптик приходився Тигрові якраз по під лівою пахвою.

РОЗДІЛ III

Тут мені спала думка, що цей папірець—це має бути записка від Августа; що якийсь несподіваний випадок перешкодив йому визволити мене із моєї в'язниці, і він узявся такого способу, щоб сповістити мене про справжнє становище. Охоплений трепетом нетерпіння, я знову взявся шукати фосфорних сірників та свічок. Я непевне собі пригадував, що, перед тим як заснути, старанно відклав їх десь набік од себе, і перед недавньою своєю виправою до трапу був таки спроможний пригадати точне місце, де їх поклав. Але тепер я даремне силкувався звести його на думку і на цілу годину мусив віддатися марним, докучним розшукам загublених речей; такої Танталової турботи, такої непевності не зазнаєш, либонь, довіку. Нарешті, коли я отак плазував, наосліп обмацуючи все округ себе та схилившись головою аж до помосту, десь близько поза отвором мого ящика я побачив раптом слабенький блиск, в напрямкові докорми. Вельми вражений я був пустився до нього, бо це наче було всього кілька ступнів од мене. Та заледве я рушив із цим наміром у той бік, як світло зовсім зникло мені з очей; щоб побачити його знову, я мусив навпомацки добиратися уздовж ящика, аж поки вернувся на своє давнє місце. Тоді, обережно повертаючи на всі боки головою, я пересвідчився, що, посуваючись поволі і дуже обачно в напрямкові, протилежному до того, куди я був рушив уперше, я міг наближатись до світла, не випускаючи його з очей. Тут я направився просто до нього (пробившись крізь незліченні сутіски) і побачив, що це світилися уламки моїх сірників; вони лежали в перекинутій порожній бочці. Я не міг собі дати ради із тим, що яким це побитом вони опинилися тут; аж тут рука моя

саме натрапила на два чи три шматки свічного воску, що їх, як видно, пожвакав собака. Я догадався одразу, що він пожер увесь мій запас свічок, і остаточно зневірився, що зможу колись прочитати Августову записку. Мізерні рештки воску так помішалися в бочці з усяким мотлохом, що я геть покинув думку добути з них яку користь, і полишив їх там, не займавши. Фосфор, що від нього лишилося яких два уламочки, я скільки міг повизбирував і, по великім клопоті, вернувся із ним до ящика, де через увесь цей час лишався Тигр.

Що діяти далі, я ніяк не сказав би. В трюмі було так темно, що я не міг бачити своєї руки, хоч як наближав її до лиця. Заледве можна було роздивитися білий клаптик паперу, та й то не тоді, коли я дивився на нього просто; тільки повертаючи на нього зовнішню частину ретини, тоб-то дивлячись на нього скоса, я спостеріг, що він стає трохи видний. З цього можна собі уявити, яка пільма стояла в моїй в'язниці; і записка мого друга, коли це таки справді була його записка, здавалося, мала тільки додати мені невпокою, даремне розтривоживши мій і без того вже висилений та до краю збурений розум. Марне я розгортав у думках безліч абсурдних замислів, як добути світла: на такі точнісінько замисли пускається людина в подразливім сні під чарами опію—всякий і кожен із них виглядає сновиді то надзвичайно розумним, то незмірно безглуздим, в мірі того, як напереміну розсяває у нім то розсудок, а то знов уявні сили. Врешті мені спала таки думка, яка видалась зразу розумною і змусила зовсім слушне дивуватися, як це я не прийшов до неї раніш. Я поклав клапоть паперу на обкладинку книжки і, зібравши до купи уламки фосфорних сірників, принесених із тієї бочки, зложив їх усі на папір. Тоді заходився усе це розтирати долонею — хутко, але старанно. Зразу по всій поверхні розлилось ясне світло; певна річ, що коли б там було яке писання, я прочитав би його без ніяких труднощів. Але там не було ні жодного знаку—нічого, тільки понура, невтішна білість. Світло за кілька секунд загасло, і моє серце згасло враз із ним.

Я казав уже не раз, що мій розум за деякий час перед цим дійшов був стану, що граничив з ідіотизмом. Певна річ, що

бували й хвиливі перемижки повної розсудливості, а часом навіть енергії, але їх було небагато. Не слід забувати, що я пробув тут, мабуть, багато днів, вдихаючи отруйне повітря замкненого китоловного трюму, і за цей час здебільшого мав мізерний пай води; а останні чотирнадцять чи п'ятнадцять годин не заживав уже нічого — та ще й не спав цей час. Солона їжа найдразливішого роду була мені головною, а після того, як пропала баранина, єдиною поживою; хіба що морські сухарі — так вони були мені ні до чого, бо занадто сухі й затверді на моє опухле і пересмагле горло. Я був тепер весь у лютій пропасниці і взагалі почувався тяжко хворим. Тим-то після останньої моєї невдачі із фосфором минуло багато гірких годин безнадійности, заким мені заройлася думка, що я ж пак оглянув папір з одного тільки боку. Я не візьмусь описати свій лютий гнів (бо це радше лютість була, я гадаю, не інше що), коли раптом мене осяла свідомість, якої непростимої похибки я допустився. Але сама ця похибка ще б і не так заважила, коли б не мій власний безглуздий поспіх — в тяжкому розчаруванні, що на папері немає ні жодного слова, я, мов дитина, роздер його на клапті та й пожбурих од себе геть, сам не сказав би куди.

Найтруднішу частину завдання, що стало тепер перел мене, полегшила мені тямудість мого Тигра. На превелику силу знайшовши маленький клаптик записки, я підставив його собаці до носа і постарався дати йому наздогад, що він мусить принести мені решту. На диво мені (бо я не вчив його ніяких штук, що ними звичайно славиться його плем'я), він ніби зразу збагнув мою думку і, понишпоривши кілька хвилин довкола, скоро знайшов другий величенький уривок. Принісши його до мене, він загаявсь хвилинку і, потершися носом об мою руку, здавалося, чекав од мене похвали за свій учинок. Я погладив його по голові, і він одразу знов подався геть. Тепер минуло кілька хвилин, поки він повернувся, та зате, прийшовши, він приніс із собою здоровий клопоть; це наче й був увесь загублений папірець, бо я либонь розірвав його на три всього частки. На щастя, я не мав особливого клопоту, шукавши тих небагатьох уламочків фосфору, що іще лишались мені: мене керувало туманне сляво,

що й досі розходилося від двох чи трьох його шматочків. Невдачі навчили мене обережності, і я тепер який час переждав, роздумуючи, що маю чинити. Дуже ймовірна річ, міркував я, що там щось написано на тій стороні, якої я не роздивлявся. але яка ж це саме сторона? Скласти уривки до купи — так це не давало мені ніякого ключа, хоч і забезпечувало певність, що слова цієї записки (коли там справді щось є) будуть усі на одній стороні і зв'язані між собою як слід, так, як були написані. А воно ж конче треба було дійти у цім пункті цілковитої певности, бо залишків фосфору ніяк би не вистало на третю спробу, коли б тільки я похибив у цій, що збирався оце приступити. Я поклав папірець на книжку, як і перше, і кілька хвилин сидів, розважно обертаючи в мислях усю справу. Врешті я надумав, що, може, написана сторона могла мати на своїй поверхні такі нерівності, що тонке чуття дотику спроможне було б їх виявити. Я рішив зробити спробу і як-найуважніше провів пальцем по тій стороні, що перша мені навернулася, але нічого не назвав там і повернув папір на другий бік, притуливши його до книжки. Тут я знов узявся старанно водити пальцем по папері, аж раптом спостеріг надзвичайно слабенький, але видний таки блиск, що займався смужкою під моїм пальцем, там, де він двигавсь. Я знав, що цей блиск мали видавати манісінькі шматочки — рештки того фосфору, що ним я покрити папір при першій своїй спробі. Коли так, то на другій, зворотній стороні бути писання — коли б тут, кінець-кінцем, знайшлося таки справді яке писання. Я повернув записку назворот і взявся робити те саме, що й перше. Коли я натер її фосфором, вона, як і той раз, освітілася блиском, але тепер на ній виступило кілька рядків буйного письма, писаного ніби червоним чорнилом. Фосфоричний блиск, хоч і досить ясний, з'ясував лиш на хвилю. Проте, коли б я не був так занадто схвильований, мені б зовсім вистало часу переглянути всі три речення, що появилися перед мене — бо я бачив їх три. Та в моїй жадобі прочитати їх всі одразу, мені удалося вхопити тільки п'ять останніх слів. Вони виглядали так: *«кров'ю — не виходь бо залинеш»*.

Коли б я мав змогу прочитати всю записку, збагнути у повнім значінні цю пересторогу, що її отак спитувався подати

мені мій друг, то нехай би вона розкрила мені, яку повість найгіршого, невимовного лиха, а не надхнула б, запевне, й малої частки тих нестерпних і zarazом невиразних страхів, що їх зародила в моїх думках ця уривкова звістка, надіслана таким дивним способом. Іще й «кров» ота, над усіма словами слово — так насичене завжди тайною, і муками, й жахом — яким устокроть значущим воно явилось тепер, як холодно й тяжко (одірвані від попередніх слів, що мали їх визначати й обмежувати) упали його загадкові звуки в глибокий морок моєї в'язниці, у найдальші глибини моєї душі!

Певне, що Август мав важливі причини, хотівши, щоб я лишався у схованці; і я укладав собі тисячі здогадів, що це могли бути за причини, але нічого не міг домислитися, щоб знайти достатню розгадку цій таємниці. Повернувши з останньої своєї виправи до трапу, перед тим, як мою увагу одвернула в інший бік дивна Тигрова поведінка, я саме прийшов був до рішення будь-що-будь дати про себе відома людям на борту або ж, коли б це не вдалося, спробувати пробитись нагору через орлопдек. Деяка певність, що я зможу в крайньому разі виконати котрий із цих намірів, давала мені силу (інакше я б її не мав) зносити тяготи мого становища. Але ці кількоро слів, що їх я спромігсь прочитати, відтяли мені останню надію, і тепер я уперше збагнув усю гіркоту моєї долі. В пароксизмі одчаю кинувся я правцем на матрац; цілий день, цілу ніч десь пролежав я так у якімсь отупінні, лиш хвиливе прояснюванім переміжками розсудливости й пам'яті.

Нарешті, я ще раз підвівсь і роздумався над напастями, що звідусіль облягали мене. Навряд чи зміг би я пережити без води іще одну добу, а на довший час, то не зміг би напевне. Першу пору мого пробування в трюмі я пив досхочу спиртові напої, що їх доставив мені Август, але вони тільки розпалювали мені жар, а ніяк не гамували спрагу. Тепер мені лишилося всього чверть пінти міцної персикової наливки; шлунок мій не хотів її приймати. Ковбасу я поїв усю; од шинки лишився невеличкий кавалочок шкорини, а сухарі поїв Тигр, так що zostались самі округинки. На довершення моїх бід я відчув, що голова моя

болить що-хвили дужче, а заразом де-далі сильніш повімало мене гарячкове малчіння,— воно нападало мене й раніш, то в більшій, то в меншій мірі, аж від першого сну мого в трюмі. Деякий час тому я почав уже й дихати на превелику силу, а тепер кожний подих коштував мені надзвичайно болісних спазм у грудях. Та появлялись мені ще й інші, різні причини тривоги, і одна з них, власне, найбільше збудила мене до чинности, порушивши без-тямне моє лежання на матрасі. Це була поведінка мого собаки.

Вперше я спостеріг зміну в його поведженні, коли ото, при останній своїй спробі, натирав фосфором папір. В той час, як я клопотався цим ділом, він з легеньким гарчанням тикався носом у мою руку; але я занадто тоді хвилювався, щоб дуже на це вважати. Скоро по тому, як знає читач, я кинувся долі на матрас і запав у якусь ніби летаргію. Аж тепер до моєї свідомости дійшло якийсь мов би свист, попід самим моїм вухом; це був Тигр — бувши, як видно, в стані надзвичайного подразнення, він важко, хрипливо дихав, а очі йому свіtilись у тьмі вогненным блиском. Я заговорив до нього; він одповів тихим гарчанням, тоді затих. Тут я знов зануривсь у непам'ять і знову очутився з тієї самої причини. Так повторилося три чи чотири рази, аж поки нарешті поведження Тигра лак мене настрашило, що я зовсім протверезів. Він лежав тепер при самім вході до ящика, гарчав страшливим, хоч і приглушеним риком і скреготав зубами так, мов би корчі страшні його зводили. Я був певний, що його напав сказ від безводдя чи від задухи в трюмі, і не міг собі дати ради, що тепер діяти. Мені незносна була думка убити його, а однак це видавалося абсолютно неминучою для моєї власної безпечности річчю. Я бачив явне його очі, втуплені в мене із виразом смертельної ворожости, і що-хвили чекав од нього нападу. Врешті я вже негоден був далі терпіти це жахливе становище і рішив пробитися з ящика будь-що-будь — забити його, коли він мене змусить до цього своїм опором. Щоб вибратися, мені треба було перейти його тіло, і Тигр мов би вгадав мої наміри, звівшись на передні лапи (я це спостеріг із того, що очі його перемістились) та виставивши до мене свої білі ікла, добре видні мені і в темряві. Я позбирав недоїдки з шинки

та пляшку з наливкою і сховав їх по кешенях, узяв великого ножа, що zostавив мені Август, тоді, вгорнувшись скільки мога цупко у плащ, направився був до виходу з ящика. Заледве я рушивсь, пес із грізним ричанням метнувся мені до горла. Вся вага його тіла припала мені на праве плече; я зразу упав наліво, а зшаленілий звір усім тілом проскочив понад мене. Я упав на коліна, головою в укривала, і вони захистили мене при другім шаленім нападі; я чув, як гострі зуби вгородилися в шерстяну ослону, що повила мені шию, але, на щастя, вони не пройшли крізь усі її склади. Я лежав насподі, під собакою, і на кілька хвиль цілковито віддався його власті. Та мій одчай надав мені сили, і я звівся прикро на ноги, скільки снаги тручаючи від себе пса, потягнувши за собою укривада з матраса. Ці укривала я накинув на нього, а поки він виплутувався з них, я вискочив з ящика і добре причинив його, щоб пес не зміг за мною погнатися. Але що ж, коли в цій боротьбі я мусив десь пустити останній свій кусник шинки, і тепер увесь мій припас зійшов на єдину пляшку наливки! Коли ця гадка пройняла мій мозок, я відчув у собі приступ чуття суперечности, як подоба було б у таких обставинах хіба зіпсованій дитині, і, притуливши пляшку до губів, вихилив її до останньої краплі та й пожбурих сказано на поміст.

Ледве загасло ехо цього гуку, я почув своє ім'я: хтось кликав мене упірно, але приглушеним голосом, в напрямкові десь до корми. Така це була мені несподіванка, таку бурю збудило це у моїй душі, що я марне зусилювався відповісти. Мовні мої здольності цілковито десь зникли, і отак, в агонії страху, що мій друг подумає—я помер, що він поверне назад, не пробуючи доступитись до мене, я стояв між кладдю, при своїм ящику, і тріпотів конвульсивно всім тілом, і ловив собі в груді духу і силкувався сказати щось. Нехай би тисяча світів залежала від єдиного мого звука—я негоден був його вимовити. А в цей час я чув поміж кладдю тихий рух, десь подалі від того місця, де я стояв. І гук його ось затихав і ще затихав, і ще. Чи забуду коли, що я відчував у цю хвилю? Він одходив—мій друг, мій товариш, що од нього я мав право так багато сподіватися—він одходив—він

покине мене — в і н і ш о в ! Він покине мене на злощасну смерть, видихати останнього духа в найстрашнішій, над міру огидній темниці — і слово єдине, один малесенький звук мав би мене врятувати, і цього єдиного звука несила було мені вимовити ! Я зазнавав таких мук — в десять тисяч крот страшніших самої смерті : це певне. Мозок мені замішався, і в смертельному нуді я упав на край свого ящика.

Коли я упав, з-під пояса мені виприснув ніж і з брязкотом вдарився об поміст. Ніколи звук найкрасніших мелодій не бренив так солодко моїм ушам ! З напруженою увагою прислухався я, як подіє цей гук на Августа, бо знав, що ніхто як він міг мене кликати на ім'я. Кільки хвиль панувала незможна тиша. Нарешті я знову почув «*Артур!*», повторене тихенько, повне вагання. Воскресла надія враз розіршила мої вимовні сили, і що-було духу я викричав—«*Август ! о Август !*»—«Цить ! ради бога ! мовчи !» одказав він, тремтючим від хвилювання голосом : «я зразу прийду, дай добратись до тебе крізь цю завалу». Довго я дослухавсь, як він продирається до мене поміж кладдю, і кожна мить була мені віком. Нарешті я почув його руку на своїм плечі, і в той самий час він підніс мені до губів пляшку з водою. Тільки той, хто коли визволявся із щелепів гробу, той, хто зазнав коли нестерпних мук спраги, та ще й у таких тяжких обставинах, як припало мені в моїй чорній темниці — він тільки здоляє уявити собі хоч трохи невимовне блаженство, зміщене в одному довгому ковткові — блаженство, найсолодше з усіх фізичних насолод !

Коли я заспокоїв дещо свою жадобу пити, Август витяг з кешені три чи чотири штуки холодної вареної картоплі, і я поглинув їх надзвичайно жадливо. Він привіс із собою потайного ліхтаря, і любе його проміння ледве чи менше мене тішило, як їжа та питво. Але я нетерпеливився знати причину довгої Августової відсутности, і він почав розповідати, що сталося на борту за час мого ув'язнення.

РОЗДІЛ IV

Бриг вийшов у море, як я був і думав, десь за годину по тому, як Август приносив мені годинника. Це було двадцять червня. Треба згадати, що перед тим я пересидів уже в трюмі три дні, і за цей час на борту стояла така невиводна клопітня, така мотанина — надто в головній та офіцерських каютах, що Августові не випадало жодної нагоди мене одвідати без ризику одкрити секрет нашого трапу. Коли, нарешті, він прийшов, я запевнив його, що мені йдеться як-найкраще, і тому в дальші два дні він не дуже мною журився — проте, таки виглядаючи, нагоди спуститись у трюм. А ж на четвертий день вибралася така нагода. Не раз за цей час йому приходила думка розказати все батькові і зразу випустити мене нагору, але ми все ще пробували в околицях Нантукету, а з деяких слів капітана Барнарда можна було сумніватися, чи він не одправить мене зразу назад, раз довідавшись, що я тут, на борту. До того ж, гаразд роздумавшись, Август — так він казав — не міг собі уявити, щоб мені зайшла яка нужда та щоб у такому разі я сумнівався б заявитись до трапу і дати про себе знак. Отже, усе це зваживши, він рішив не займати мене, аж поки винайде слушну нагоду непомітно мене навідати. Це, як я вже сказав, трапилось аж на четвертий день після того, як він приніс мені годинника — сьомий день, відколи я вперше попав у трюм. Він спустився тоді наниз без води і без харчу, наміряючись перше дати мені знак та викликати до трапу, а тоді повернутися до каюти і доручити мені припас. Зійшовши з такою гадкою в трюм, він спостеріг, що я сплю, бо чути було вельми гучне хропіння. Скільки я міг зрахувати, це мав бути той сон, що зборов мене зразу по повороті від трапу з годинником ;

отже, він мав тривати принаймні цілі три дні і три ночі! Згодом — із власного досвіду, як і з чужих слів — я мав нагоду ознайомитися із сильним снотворним впливом смороду, що його видає передержуваний замкнено старий трін; і коли згадаю тепер трюм, що в ньому сидів я ув'язнений — а судно ж це здавна було китоловним — так дивуюся радше тим, що я взагалі, раз там заснувши, здолів прокинутись, а не тим, що спав так довго без просипу.

Август перше покликав мене тихенько, не зачинаючи ляду, але я не відказував нічого. Тоді він причинив трап і заговорив до мене голосніш, нарешті дуже голосно — я таки хріп, та й годі. Він не знав, що робити. Добиратись до мене було б довго, а тимчасом капітан Барнард міг би помітити, що його немає, бо що-хвилині мав до нього потребу — розбирати та переписувати всілякі подорожні папери. Отже, Август рішив зійти знов нагору та вичікувати для своїх одвідин іншої, слухнішої хвили. Він прийшов до цього рішення тим легше, що мій сон видався йому зовсім спокійним; він і в думку собі не покладав, що мені могла статися яка пшока від мого ув'язнення. Тимчасом, саме як Август прийшов був до такої ухвали, його увагу притягло незвичайне якесь заворушення, що од нього шум долітав, як видно, з головної кабіни. Він як-найскорше вискочив трапом, зачинив його і одкинув двері своєї каюти. Та заедве ступив він ногою на поріг, в лице йому гримнуло з пістоля; в ту саму мить ударом ганьпуга його звалено долі.

Поки він лежав на помості каюти, чиясь дужа рука засягла його міцним стиском за горло; одначе, він мав таки змогу бачити, що діється округи. Батько його лежав сторч головою, зв'язаний по руках і ногах, на сходах кабіни; глибока рана зляла йому на лобі, а з неї невинним прудом цебеніла кров. Він лежав безсловесний і видимо конав. Над ним стояв штурман, видивляючись на свого капітана з виразом диявольського глумління; він безцеремонно обтрушував капітанові кешені і шойно витяг звідти обсяжну портфельку з грошима та хронометр. Семеро із команди (між ними і кок, негр) нишпорили по каютах бакборду за зброєю; незабаром вони обрихтувалися мушкетами та всяким бойовим

пришасом. Крім Августа та капітана Барнарда, в каюті було дев'ять душ, найгірші з команди розбишаки. Ці негідники повиходили тепер на палубу і забрали з собою Августа, наперед звязавши йому руки за спицу. Вони рушили просто до баку, що до нього трап був замкнений; двоє ворохобників стали коло нього із сокирами, іще двоє — при головному люкові. Штурман узявся голосно вигукувати: «Ви там, внизу, чуєте? ану, виходьте по одному — затямте собі — та не ремствуйте!» Минуло кілька хвилин, а ніхто не показувався; нарешті, один англієць, що плив на судні за гребця, вийшов таки нагору, жалісно плачучи та принижено благаючи штурмана дарувати йому життя. Одна йому знайшлася відповідь — сокирою в лоб. Бідолага упав на палубу без єдиного стогону, і чорний кок узяв його на руки, як дитину, та й перекинув легко у море. Люди внизу чули удар цей, чули, як тіло шубовснуло в воду, і тепер ні обіцянки, ні загрози не могли їх зневолити вийти на палубу — поки хтось подав думку, що їх треба викурити. Тут обложені в трюмі так нагально буркнули на палубу, що на мить здавалось, вони одвоюють бриг. Та проте бунтівники спромоглися накріпко замкнути їм вихід, коли їх вихопилося звідти всього лиш шестеро душ. Ці шестеро, опинившись без ніякої зброї перед значно численнішим ворогом, по короткім опорі здалися. Штурман ніби помилював їх — безперечно, для того, щоб привести решту команди до здачі, бо нанизу було чути все, що діялося на палубі. Наслідки засвідчили його спритність не менше, ніж диявольську його підлість. Всі, хто лиш був у трюмі, виявили зразу бажання покоритися, а виходивши поодинокі на палубу, їх звязувано та їй кидано горілиць долі, до купи із першими шістьма — всього із команди не брало участі в бунті двадцятеро семеро.

Далі зайшла страшна різанина. Зв'язаних матросів тягли на шкафут. Тут стояв із сокирою кок; інші бунтівники підтягали жертву до борту, а він глушив її зразу сокирою. Так загинуло двадцять дві душі, і Август уже налагодився до смерти, сподіваючись кожную мить, що прийде черга й на нього. Але негідники мов би й сами потюпалися, а чи сприкрилось їм це криваве діло, бо решту — чотирьох бранців, що між них кинуто на палубу,

й мого друга — залишено поки живими тимчасом штурман послав наниз по ром, і весь гурт убійників пустився піячити, аж поки сонце зайшло. Тут вони взялися судити, которі ще бранці лишилися живі, то що з ними діяти; ті лежали од них на кільки ступнів і могли розібрати все до слова. Деякі з ворохобників ніби злагідніли від напоїв, бо не один із них висловивсь так, щоб звільнити бранців — з умовою, що вони пристануть до бунту — та прийняти на пай. Але чорний кок (це був загалом чистий диявол і, здавалося, мав чи не більший вплив, ніж сам штурман) — він нічого такого і слухати не хотів і не раз направлявся до шкафуту, щоб знову узятись до свого кривавого діла. На щастя, він так упився, що інші, не так жадливі на кров бунтівників легко його стримали; між ними був наглядач за линвами, прозиваний між моряками Дорк Пітерс¹⁾. Мати його була індіанка з племені Упсарокас, що проживало в неприступних Чорних Горах, при джерелах Міссурі, а батько либонь який закупівник хутра, або, принаймні, хтось належний до Індійських факторій на Льюїсовій річці. Сам Пітерс був постаттю своєю із найстрашніших людей, яких я лиш бачив коли. На зріст він був малий — яких чотирнадцять футів вісім дюймів, не більше — але зложеній, як Геркулес. Надто руки йому були такі надзвичайно здорові й грубі, що заледве лишалася в них людська подоба. І руки й ноги були в нього викривлені як-найхимернішим способом і, здавалося, далі втратили уже здатність гнутись. Так саме потворну він мав і голову — величезну завбільшки, із западиною на тім'ї (як це буває у більшости негрів) і начисто голу. Щоб приховати цю свою ваду, що вона походила не од старости, Дорк Пітерс звичайно носив парик з якогось подібного на волосся матеріалу — що потрапить під руку: часом шкуру Еспанської собаки або ж Американського ведмеда - гріззли. Під оцей час, що ми повідаємо, він мав на собі клопоть отакої ведмежої шкури, і ця шкура чимало посилювала його природну потворність, перебрану в спадок від Упсароків. Ріт йому розтягався десь від вуха до вуха, губи були тонкі; як і все його тіло, вони мов би були

---

¹⁾ Dirk — старовинне dock — кинжал. *Пер.*

позбавлені природної гнучкості, так що один сталий вираз ніколи не поступався на них виливам якихось почуттів. Цей вираз можна собі уявити з того, що зуби йому були назвичайно довгі, випнуті наперед, і на жодну мить вони ані мало не прикривались губами. Глянувши на нього якось випадком, уперше, інший би погадав, що він десь зайшовся страшним конвульсивним сміхом; але в дальшу мить волів признати, що коли цей вираз означає веселість, так це мусить бути веселість диявола. Про цю дивну істоту між Нантукетськими моряками розказувано багато всяких історій. Історії ті засвідчували його чудодійну силу в гніві; деякі викликали сумнів, чи він справді при добрім розумі. Але на борту «Грампуса» підчас бунту до нього ставились радше глузливо, не ін-як. Я отак докладно розказую тут про Дорка Пітерса через те, що, при всій своїй зверхній страшливості, саме він спричинився найбільше, що Август зостався живий; та й далі я матиму часто нагоду згадувати про нього в ході мого оповідання — а оповідання це, дозволю собі сказати, в останній своїй частині викладає події, які вистають так далеко поза межі людського досвіду, отже й поза межі людської імовірності, що я ніяк не сподіваюся на довір'я до всього тут розказуваного, тільки що покладаюся на час та на поступ наших наук: вони мають засвідчити певну частину моїх тверджень — найважливішу і найбільш неймовірну.

Бунтівники довго були змагалися; двічі чи й тричі між ними заходила навіть не аби-яка сварка; але врешті ухвалено всіх бранців (окрім Августа, що його Пітерс таки виговорив собі, мов би жартом, за діловода) посадити в один із малих човнів та й пустити на призволяще. Штурман зійшов наниз, у каюту, глянути, чи живий іще капітан Барнард, бо коли бунтівники повиходили на палубу, його покинуто нанизу. Скоро з'явилися обоє — капітан блідий мов та смерть, але дещо вже відійшовши після поранення. Він твердим голосом заговорив до людей, уможвляючи їх не відправляти його, а повернутися до своєї повинности і обіцяв їх висадити, де тільки схочуть, та не чинити ніяких заходів, щоб привести до суду. Але це що на вітер було казати. Двоє головорізів підхопили його попід руки і кинули через борт до човна — човен спушено ще як штур-

ман пішов наниз. Тоді розв'язано тих чотирьох, що лежали на палубі, і звелено їм забиратись туди ж; вони не противилися. Август лишився в тім самім боліснім становищі, дарма що пручався був і благав собі однієї гіркої розради — попроситися з батьком. Подали їм униз жменю сухарів та глек із водою, але ні паруса, ні весла, ні мачти, ні компаса. Кільки хвилин човен іще тягнувся за кормою на буксирі, а бунтівники тимчасом іще щось радилися; тоді його зовсім одпущено. В цей час пала ніч — без зор і без місяця — тільки хвили гонили, короткі й лихі, дарма що справжнього вітру не було. Човен одразу затерявся із очей, і мало чого можна було надіятись тим нещасним страдникам, що в ньому були. Правда, діялось це на північній широті $35^{\circ} 30'$ та західній довготі $61^{\circ} 20'$, отже, не так далеко від Бермудських островів; Август і спитувавсь розрадити себе гадкою, що човен, мовляв, міг дістатися до землі або хоч підійти до неї так близько, що зміг би натрапити на берегове судно.

На бригові тимчасом поставлено всі паруси, і він далі держав свій курс на Зюд-Вест; бунтівники намірялися учинити піратську виправу — скільки можна було зрозуміти, заскочити якийсь корабель на шляху з островів Зеленого Мису до Порто-Ріко. На Августа ніхто не вважав ані мало; знявши пута, йому не перешкоджали блукати скрізь — аби лиш поза сходами до кабіни. Дорк Пітерс поводився з ним мов би й ласкаво і відзволив його раз від бруталности кока. Становище Августове лишалося таки й далі вельми непевне, бо весь гурт невиводне був п'яний, і покладатися на їх добрий гумор та неважання годі було. Але найбільше в цьому становищі, як казав мені Август, боліли йому гадки про мене — і я справді ніколи не мав причини сумніватися його щирої дружньої приязни. Не раз він був рішався уже розкрити бунтівникам тайну мого пробування на борту, але повдержавсь од цього, згадуючи недавні жажливі звірства, а почасти ще й тим, що надіявся незабаром якось подати мені поміч. Він безнастанно вичікував такої нагоди, але, не зважаючи на повсякчасну його чуйність, минуло аж три дні, як пущено човен, поки вибрався слушний припадок. Нарешті, вночі проти третього дня

від сходу узявся спільний вітер, і вся команда взялася перешиковувати паруси. Поки тривала ця метушня, Август непомітно дістався наниз, а тоді до каюти. Яке ж його горе і жах пойняли, коли він побачив, що каюту повернено вже на склад під усякий морський припас та корабельне обладнання. З-під сходів при цьому витягнуто кілька фадомів якірного ланцюга¹⁾; там поставлено скриню, а ланцюг той покладено просто на наш трап. Непомітно його відсунути ніяк було, і Август вернувся як-найшвидше на палубу. Ледве зійшов він нагору, штурман ухопив його за горло і заходився допитуватись, що він робив у каюті; він збирався уже спихнути Августа за борт, коли Дорк Пітерс знов відволав моєму другові життя. Але тепер на руки йому наклали окови (їх було на борту кілька пар), а ноги щуцко зв'язали. Тоді повели його до передньої каюти та й кинули на спідню койку, коло перебірки баку, наказавши, щоб він не смів і ногою ступати на палубу, «поки бриг цей лишається бригом». Це так вирік кок, кидаючи Августа на койку — а що воно саме мусило значити, ледве чи можна сказати. Проте, вся ця історія, як покажеться далі, хіба що уможливила мій порятунок.

---

¹⁾ *Фадом* — шестифутовий сажень. *Пер.*

РОЗДІЛ V

Коли кок забрався з каюти, Август на кілька хвилин віддавсь цілковитому одчаєві, не надіючись встати коли живим із цієї койки. Він рішився тепер розказати про мене кому-будь із команди — хто тільки перший зійде до нього вниз; він гадав, що краще вже хай я попробую щастя з бунтівниками, ніж конати безводдям у трюмі — бо це вже десять день я сидів там, а мого глека з водою не вистало б добре й на днів чотири. Отак міркувавши, Августові раптом спало на думку, що можна б десь добратись до мене через головний трюм. Коли б не такі обставини, трудність і ризик цієї спроби може б були сунили його; але тепер, що однаково він не дуже надіявся виціліти — отже й не мав чого губити — то й узявся усім своїм серцем до цього діла.

Перша турбота була йому — пута на руках. Зразу він не бачив жодного способу, як їх поскидати, і боявся, що стане на цім при самім початку роботи; та пильніше розглянувшись, він спостеріг, що їх можна що-хвилі позбутися дуже легко й безболісно, просто висиливши звідти руку — цей гатунок оков ніяк не годиться людям молодим, бо в них кості дрібніші й гнучкі. Тоді він розв'язав собі ноги, уложивши мотуз таким способом, що, коли б хто зійшов наниз, він міг легко його зав'язати наново; усе це зробивши, Август узявся роздивлятись перебірку, де вона приходилась до койки. Вона тут була з тонкої соснової дошки, на дюйм ушир, і Август побачив, що її легко можна прорізати. Але тут почувся на сходах голос, і він саме тільки встиг усилити праву руку в окови (лівої він не виймав) та залягти на щиколотку мотуз — рухомим вузлом — коли зайшов

Дорк Пітерс із Тигром; пес живо скочив на койку і ліг. Власне Август сам і привів Тигра на корабель, знаючи мою до нього любов та погадавши, що це мені будеприємність — мати Тигра з собою в мандрівці. Запровадивши мене до трюму, він зразу одправивсь до нашого дому по Тигра, але якось забув мені це згадати, як приносив ото годинника. Відколи зчинився бунт, Август не бачив пса, аж до появи його з Дорком Пітерсом, і вже гадав був, що той десь пропав — що може який зловтішний негідник із штурманової банди викинув його за борт. Згодом виявилось, що Тигр якось заліз під китоловний човен, а що там не було місця повернутися, то він і не зміг звідти вибратись. Нарешті визволив його Пітерс, і з тим добрим чуттям, що йому мій друг гаразд пізнав далі ціну, привів тепер собаку до нього в каюту як за товариша, а заразом оставив йому трохи солонини з картоплею та глек води; нагору Пітерс пішов з обіцянкою, що взавтра принесе чогось більше поїсти.

Коли він пішов, Август увільнив од оков обидві руки і розв'язав собі ноги. Тоді він одгорнув узголов'я матрасу, що на ньому лежав, добув складаного ножа (розбишаки, трусивши Августа, не побачили в цім ножі небезпеки) та й заходився уіпрне вирізати одну планку з перебірки, як найближче до помосту койки. Він рішив робити проріз саме тут, бо, як би раптом його перепинено, можна було приховати все діло, одкинувши на місце узголов'я матрасу. Та в цей день йому вже не випало ніякої перешкоди, а вночі він вирізав планку до кінця. Треба сказати, що з бунтівників ні один не спав у носовій каюті, а тулилися всі в кабіні, заливаючись вином та ласуючи капітана Барнарда припасом; кораблеві давали рівно стільки уваги, щоб можна було сяк-так плисти. Це було нам щастя, мені та й Августові: інакше він не спромігсь би добратись до мене, а тепер то цілком міг звіритись на свій план. Одначе, другий проріз він закінчив уже десь перед світом (зробивши його на фут який вище од першого); таким чином, він мав досить широкий отвір і зміг легко пролізти ним на головний орлоп-дек. Діставшись сюди, він без великого клопоту досяг головного люку, хоч і мусив при цім перелізати через купу старих олійних бочок, нагромаджених аж

під верхню палубу, так що закладення можна було протиснутись. Добравшись до люку, він побачив, що слідом за ним тут опинився й Тигр, десь прохопившись між двома рядами бочок. Щоб досягнути мене за темного, то було вже запізно, бо саме найтяжче було б перейти щільно напакований нижній трюм. Отже, Август рішив вернутися та й переждати до ночі. З такою гадкою він узявся одкривати люк, щоб другим разом було якнайменше загайки. Тільки зачав він його розчиняти, як Тигр підскочив запальне до отвору, понюшив одну мить у повітрі, а тоді протяжно завив, дряпаючись пазурями, так мов би нетерпелививсь одсунути яду. Його поведінка певне показувала, що він почув мене в трюмі, і Август подумав, що пес зуміє добратись до мене, аби лиш пустити його наниз. Тут він напав на думку послати мені записку, бо ж надто бажано було, щоб я не спробував добиватись нагору — принаймні в теперішніх обставинах — а чи добереться він завтра до мене, як намірявся, це була річ не така вже певна. Дальші події засвідчили, як щасливо прийшла йому ця думка; бо, не мавши його записки, я безперечно зважився б якось, хоч би на одчай душі, подати команді тривожні знаки, а тоді, мабуть, нам би обом прийшлося запластити за це життям.

Надумавши писати записку, трудність була тепер та, щоб розжитися справи до цього. Стара зубочистка живо пішла за перо — і все це навпомацки, бо в переміжку між двома палубами стояла така чорна темрява, подібне як та смола. Писати було на чім: тут придався другий список фальшивого листа містера Росса з чистою зворотною стороною. Це власне був оригінал, але письмо щось вийшло не так похоже, і Август написав тоді другого листа, а першого щасливим випадком пхнув у кешеню; тепер він дуже вчасно знайшовся. Таким чином, бракувало тільки чорнила; Август зразу розмислив заміну йому, злегка надрізавши собі палець — на зовнішній стороні, попід самим нігтем; як звичайно буває з такими виразками, кров пішла дуже сильно. Отже, записку таки написано, скільки зручно було це робити поночі і в таких обставинах. В ній коротко вияснялося, що на кораблі зчинився бунт, що капітана Барнарда віддано хвилям

на волю; що я можу надіятися підсилюю що до провізії, але не повинен робити жодної тривоги. Кінчалася записка такими словами: «Я на шкрябав це кров'ю — не виходь, бо загинеш».

Прив'язавши клаптик паперу собаці на спинку та спустивши собаку в люк, Август як-найбезпечніше повернув до каюти і не знайшов там ніяких знаків, щоб відсутність його хтось помітив. Треба було якось залицювати виріз у перебірці: Август загнав над цим вирізом ніж, а на нього повісив чийсь матроську куртку, що лежала на койці. Тоді наложив знов на руки окови та ув'язав мотузом ноги.

Ледве він покінчив із цим ділом, як наниз заявився Дорк Пітерс, п'яний без міри, але в чудесному настрої. Він приніс моєму другові денний пай: щось із дванадцять здорових штук печеної Ірландської картоплі та глек із водою. Примостившись на час коло койки на скриню, він попросту забалакав із Августом, — то про штурмана, то загалом про становище брига. Маніри йому були якісь надзвичайно примхливі, просто таки химерні; Август на хвилю непомалу навіть стривоживсь його дивною поведінкою. Та врешті він таки подався на палубу, пробурмотівши обіцянку, що він на завтра принесе арештантові гарний обід. Протягом дня наниз заявилося двоє з команди (гарпунщики) в компанії з коком — всі троє п'яні до останнього краю. Як і Пітерс, вони не вагалися без опаски балакати між собою про свої заміри. Виявлялося, що вони геть порізнлись одне з одним що до основного курсу корабля, а годилися тільки в однім — напасти на судно з Островів Зеленого Мису, що його вони що-години сподівалися стріти. Скільки можна було встановити, бунт учинено не для того, щоб попаювати здобич; головною спонукою до нього стала приватна штурманові ураза від капітана Барнарда. Тепер між командою наче зложилися дві головні партії — в одній на чолі був штурман, у другій кок. Перша партія стояла на тім, щоб захопити перше-лішче, яке лиш повернеться, підходяще судно та її обладнувати його на Вест-Індійських Островах для піратських рейсів. Але другий гурт — він був сильніший і мав між своїми прихильниками Дорка Пітерса —

схилився до того, щоб і надалі держати курс у Тихий Океан, а там чи взятися до китоловства, чи до якого іншого діла — як покажуть обставини. Доводи Пітерса, що часто бував по цих краях, видно, багато значили бунтівникам у їхнім ваганні між хисткими потягами до вигоди чи насолоди. Він чарував їх своїми розмовами про цілий світ незнаних утіх, що відкриється їм поміж островами Тихого Океану, про цілковиту безпечність, свободу від усяких пут, що нею там будуть раювати — а надто про чудовий клімат, про легкий прожиток, про солодку красу жінок. Зовсім певного вирішення іще не зложилось, але ж оповідання химерного покруча сильно вже полонили запальну уяву моряків, і всі можливості були за те, що Пітерсові наміри врешті справдяться.

За годину ці троє пішли, і цілий день до каюти не заходила ні жива душа. Август лежав спокійно десь аж до ночі. Тоді, увільнившись від пут та ланцюгів, він налагодився до своєї спроби. На одній із койок він знайшов пляшку і налив її водою з глечика, оставленого Пітерсом, а в кешені понабивав холодної картоплі. На превелику собі втіху, він надибав іще й ліхтаря з недогарком лійової свічки. Засвітити його він міг коли-хоч, бо мав коробок фосфорних сірників. Коли зовсім сповочило, він проліз у отвір в перебірці; а наперед мав обачність уложити на койці свої укривала, так мов під ними лежав хто. Перебравшись на другий бік, він знову повісив на ножі свою куртку, щоб закрити отвір — це легко було зробити, бо вирізану планку він заложив аж потім уже. Тепер він опинився на головнім орлоп-декові і направився, як і перше, до головного люка, пробиваючись поміж верхньою палубою та олійними бочками. Діставшись до люка, він запалив свічку і спустився вниз — з превеликими труднощами, наосліп продираючись межи щільно поставлену клажу у трюмі. Скоро ж таки його затривожили незносна задуха й сморід у повітрі. Він не міг собі уявити, щоб я пережив таке довгочасне ув'язнення в оцій гнітючій атмосфері. Не раз окликав він мене на ім'я, але я не озивавсь, і прочування його немов би потверджувалось. Бриг дуже хитало, і через це стояв такий гук, що нікогда було дослухатись якого слабшого звуку — мого

подиху чи хронінія. Він розчинив на всю шир лихтаря і, де була тільки змога, старався тримати його як-найвище: коли б я був ще живий, спостерігши це світло, я збагнув би з нього, що надходить підмога. Та від мене не чути було ані звука, і здогад про мою смерть починав набирати уже характеру певности. Август все-таки рішив пробитися, коли можна, аж до мого ящика і принаймні допевнитись остаточно, що догадки його випали правдиво. Деякий час, в найзлочаснішій хвилюванні, він продирався вперед, аж нарешті побачив на своїй стежці необхідну перепону; вже ніяк було посуватися тим напрямком, що він назначив колись. Піддавшись своїм почуттям, він в одчаї упав між поклажу та й заривав, як мале дитя. Саме в цей час він почув дзенькіт розбитої пляшки, що її я пожбував об поміст. Справді щасливо нагодився цей випадок — бо від нього, на вигляд такого звичайного, залежав весь дальший хід моєї долі. А проте, багато минуло часу, поки я довідався про все це. Природний сором і каяття за своє слабодушся та нерішучість не дозволили Августові зразу довірити мені те, що відкрилося згодом у ближчих і одвертіших розмовах. Знайшовши свій давній хід до грюму заставленим перепонами, що їх подолати несила була, він рішив був покинути свою спробу добратись до мене, рішив повернути до каюти. Перше, ніж цілковито за це осудити його, треба зважити наперед ті труднощі, що стояли йому на заваді. Ніч мала хутко одійти, і з тим могла виявитись його відсутність із каюти; і справді, так би доконче й сталося, коли б він не поспів назад до своєї койки ще перед розсвітом. Свічка його уже пригасала, а віднайти дорогу до люка поночі — це була б величезна трудність. Треба, до того ж, згодитися, що він мав цілковиту слухність, вважаючи, що я мусив уже померти; а в такому разі, діставшись він до ящика, я не мав би з того жодної вигоди, зате його самого опала б ні за що ціла тьма небезпек. Він клякав мене не раз, і я не озивався. Це вже одинадцять діб я мусив житиєся лиш отією водою, що він полишив мені в глечичку — запас, що його, очевидна річ, я ніяк не беріг на початку мого ув'язнення, мавши тоді цілковиту підставу сподіватись на скоре звільнення. До того ж, зайшовши із поглядно сві-

жого повітря на бакові, атмосфера в трюмі мала видатись йому до краю отруйною, далеко труднішою, ніж видавалась мені, коли я вперше улаштувався в ящику, бо перед тим же люки стояли весь час одкриті протягом багатьох місяців. Додайте до цих міркувань видовище кривавої різанини та всяких страхів, що йому мій друг так недавно був свідком; додайте його ув'язнення, всякі біди, трудний порятунок від смерти, хистке і двозначне становище, що в ньому він досі животів, всі ці обставини, так зусильне скеровані, щоб відібрати всяку енергію духу — і читач, подібно як я, легко прийде до того, що погляне на Августове одступництво від товариства її віри із почуттям радше скорботи, а не гніву.

Дзенькіт розбитої пляшки почувся виразно, але Август непевний був, чи він справді походив із трюму. Проте, і непевність стала йому за достатню спонуку до твердості. Він вивабрався по вантажі аж під орлоп-дек, а тоді, вижидаючи тихих перемижків у борсанні корабля, взявся мене викликати — так гучно, як тільки міг, понехавши на час небезпеку, що зачує хтось із команди. Нагадаю, що голос його на цей раз досягнув мене, але я був такий безпомічний від зусильного хвилювання, що негоден був відгукнутися. Певний тепер, що справдились найгірші його прочування, Август спустився наниз, щоб повернути не гаявшись до баку. В своїм поспіхові він звалив кілька малих ящиків, і цей гук, як уже говорилося, я чув. Август уже повершив чимало зворотного шляху, коли знов падіння ножа змусило його завагатись. Він зразу повернув назад і, вдруге вибравшись на поклажу, взявся знов викликати моє ім'я, так саме гучно, вижидаючи більшої тиші. На цей раз я зібрався на голос для відгуку. Нестямившись із радости, що знайшов мене ще живим, Август набравсь тепер духу перемогти будь-яку небезпеку і труднощі, щоб добратись таки до мене. Вибираючись так хутко, як тільки міг, з лабіринту поклажі, що звідусіль тіснила його, він, нарешті, пробився в прохід, де знайшлася якась полегкість, і кінець-кінцем, по тяжкім змаганні, дістався до мого ящика, висилений до краю.

РОЗДІЛ VI

В той час, як ми двоє затримались побіля ящика, Август пояснив мені з того, що тут розказано, найважливіші хіба обставини. Це вже згодом він розповів докладно подробиці. Він опасавався, щоб не потрапитись, а я шаленів нетерпінням покинути остогидлу свою темницю. Ми ухвалили направитися вдвох до прорізу в перебірці; я мав там поки зостатися, а він тимчасом подається на довідки. Ніхто з нас і в думці не міг покладати, щоб покинути Тигра в ящику; але що інакше зробити, це було питання. Він тепер ніби зовсім угамувався, і ми, притулившись до ящика вухо, не здужали навіть дослухатись його подиху. Я був певний, що він подох, і зважився одчинити ящик. Ми побачили його лежма; він простягся на цілий зріст, як видно в глибокому отупінні, але поки живий. Гаятись ніяк було, але я не міг помиритися з тим, щоб отак полишити на призволяще тварину, що тепер уже двічі спричинилась до мого порятунку із смертельної небезпеки; щоб і не спробувати навіть оберегти її. Отже, ми потягли Тигра з собою, скільки ставало сили — дарма що з великим трудом і втомою; Август часами мусив видиратися на перепони, що заступали нам шлях, з величезною собакою на оберемку — а я ж був нездатний на це, бо до краю був висилений. Кінець-кінцем, ми добрались таки до прорізу. Август проліз у середину, зтягли туди й Тигра. Ніби-то все гаразд було, і ми не понехали щиро подякувати Провидінню за порятунок від неминучої згиби, що її оце поминули. На ближчий час ми поклали, що я пробуватиму тут же за цим отвором: крізь нього товариш міг наділяти мені частину щоденного паю, а разом я мав тут вигоду дихати чистим відносно повітрям.

Маю тут пояснити деякі точки цього оповідання, саме ті, де я говорив про навантаження брига; вони можуть видатись деякому з моїх читачів немов би сумнівними — надто хто мав нагоду бачити справжнє, як годиться вантаження. Отже, повинен ствердити, що це поважне діло на «Грампусі» виконано таким способом, що я мушу вбачити тут найганебніше недбальство капітана Барнарда; він ані трохи не показав себе обачним, досвідченим моряком, як того вимагала ризикозна його служба. По правне вантаження не годиться чинити аби-як, і багато нещасних подій, навіть у межах мого власного досвіду, сталося через недбальство та несвідомість у цьому ділі. Каботажним суднам, що їх вантажаться часто нашвидку, безладно, найбільше трапляються всякі нещастя від несправного вантаження. Тут вельми важить те, щоб не дати вантажеві чи баластові пересуватись і при найсильнішим хитанні судна. Отже, треба як-найпильніше вважати не тільки на обсяг поклажі, а й на те, із чого вона складається та чи береться повний, чи неповний вантаж. Більшість вантажів при навантажуванні спресовують. Так, коли перевозиться тютюн чи борошно, все, що міститься в корабельному трюмі, так сильно згнічується, що навіть бочки чи здорові барила на 60 галонів при розвантаженні находять зовсім посплюскленими, і треба певного часу, щоб вони повернулися знов до первісної форми. А втім, отакого пресування уживається тут головне для того, щоб мати у трюмі більше місця, бо при повному вантажі такої самої зручності, як борошно чи табак, не може бути ніякої безпеки, що вантаж цей пересуватиметься—принаймні не так сильно, щоб із цього вийшли які нещастя. Справді, бували випадки, коли цей спосіб, пресування, приводив і до плачевних наслідків—з причин, зовсім одмінних, ніж при пресуванні вантажу. Приміром, відомо, що щільно згнічений вантаж бавовни при певних умовах розширювався в своєму обсягові і в відкритому морі розсаджував судно на дрязки. З другого боку, таке саме може безперечно скоїтись і з тютюном, коли він переходить звичайний процес ферментації—адже в круглих бочках доконче бувають шари.

Саме коли береться неповну поклажу, небезпеки приходиться найбільше чекати від пересування вантажу, і в такому разі завжди повинно уживати заходів, щоб запобігти такої біди. Тільки той, кому випадало попасти в сильний шторм, а надто хто пережив коли хитняву корабля на раптовім мертвім зйбу після шторму, може собі уявити величезну силу ривків і звідси страшний розмах всіх незакріплених речей на кораблі. Отоді - то стає очевидна доконечність дбайливого укладання при неповному вантажі. Коли судно лежить в дрейфі (надто з малим носовим парусом) — та ще мавши недосконало побудовану носову частину — воно раз - у - раз лягає на бімси; навіть і тоді, коли це заходить пересічно кожні п'ятнадцять чи двадцять хвилин, серйозних наслідків із цього не буває, аби тільки вантаж був укладений до діла. А вже коли він не закріплений міцно, то при першому з цих тяжких ривків вся його маса валиться на той бік корабля, що лежить на воді, і не дає кораблеві повернути собі рівновагу, як це доконче буває при правильнім вантаженні; наслідком цього корабель за кілька секунд набирає води та й іде на дно. Не було б перебільшенням сказати, що добру половину випадків, коли судна затопують під сильний шторм в одкрытому морі, можна приписати пересуванню вантажу чи баласту.

Коли на борт береться якийсь неповний вантаж — однаково який — всю його масу треба як - найщільніше уложити, а потім перекрити стелінням із добрих дошок, протягнувши їх почерез усе судно. На цих дошках треба уставити міцні тимчасові сохи, аж під горішні бальки, і таким способом закріпити все на місці. Коли вантажиться зерно то-що, потрібні ще й інші запобіжні заходи. Судно виходить із порту з трюмом, повним до краю, а прийшовши на місце призначення, знайдеш уже не більше три чверті — це не зважаючи, що адресат, виміряючи зерно бушелями, наміряє його куди більше, ніж послалося (бо воно дуже розбухає). Це виходить тим, що зерно осідає в дорозі, а найбільше виявляється під буряну годину. Як би просто зняти зерно у трюм, то закріпий його і дошками і сохами скільки хоч, а воно таки в довгій подорожі конче зачне пересуватись

так сильно, що може привести до великої біди. Для цього повинно іще на стоянці чинити всякі заходи, щоб скільки мога осадити вантаж; способів цьому є багато, а між ними можна згадати такий, коли в зернову масу заганяється клиннйя. Та й тоді, коли все це зроблено, коли стеління з дошок закріплено як - найкраще, ні один тямущий моряк не почуватиметься з таким вантажем безпечно при більш - менш порядному вітрі — надто із вантажем неповним. А однак, сотні наших каботажних суден, і мабуть іще більше судна європейські, день - у - день собі ходять з неповним вантажем, саме небезпечнішого роду, і без ніяких запобіжних заходів. Це ще диво, що всіляких нещасть не трапляється більше, ніж є. Плачевний приклад такої легковажності мав я нагоду пізнати у випадкові з капітаном Джоел Райсом на шхуні «Фарфлай», що везла Річмонду, штат Вірджинія, на острів Мадеру збіжжя; це було року 1825. Капітан цей одбув уже багато рейсів, без ніяких значних пригод, дарма що мав звичай ні найменше не вважати на свій вантаж, не то що якось кріпити його, як це ведеться. Досі він не ходив ні разу із зерном і при цій нагоді просто поскидав його аби - як у трюм, так що його там було з половиною. Першу частину своєї подорожи він потрапив тільки під легенькі бризи, але за день шляху до Мадери налетів сильний шторм із Норд - Норд - Осту та й змусив його лягти в дрейф. Він поставив шхуну до вітру під самим лиш подвійно - зарифленим носовим парусом, і вона ішла незгірш якого іншого судна, не набираючи ні краплини води. Проти ночі вітер дещо упав, і шхуну стало більше хитати, але вона таки трималася добре, аж поки здорова хвиля поклаала її вліво на біси. Чути було, як зерно цілою масою посунуло на той бік, висадивши силою свого натиску головний люк. Корабель пішов на дно, як куля. Поблизу під цей час був шлюп із Мадери; він виловив одного із команди (тільки один і врятувався). Цей шлюп вийшов із шторму зовсім безпечно — та так справді і має бути, навіть з таким невеликим човником, аби справуватися ним як слід.

На «Грампусі» вантаж укладено незграбно аж до - нікуди — коли тільки можна назвати вантажем майже безладну мішанину

олійних бочок та судового обладнання. Я вже казав був вище, як поскидано клажу в трюмі. Звичайно на китоловні суда ставиться під олію залізні резервуари; чом їх не було на «Грампусі», я так і не міг дізнатися. На орлоп-декові між олійними бочками та верхньою палубою лишалося стільки місця (як я уже згадував), що я уміщався там досить вільно; навколо головного люку залишено прогалину, між поклажею було ще кілька таких здорових прогалин. Коло прорізу у перебірці, що зробив ото Август, було досить місця під цілу бочку, і тут я знайшов собі на деякий час зручний притулок.

Поки мій друг дістався безпечно на свою койку та наклав знов на себе пута й ручні ланцюги, зовсім уже розвиднилося. Правда, що ми за малим не попалися, бо заледве він усе це влаштував, коли наниз з'явився штурман із Дорком Пітерсом та коком. Вони повели знов розмову про те судно із Зеленого Мису, і ніби-то дуже клопотались цією зустріччю. Згодом кок підійшов до койки, де лежав Август, та й сів у головах. Я із своєї схожанки бачив і чув геть чисто все; виріз не був заставлений, і я кожної хвили опасувався, щоб негр не обіперся на Августову куртку (а вона ж прикривала наш виріз); тоді б усе виявилось, і ми доконче musiли б наложити головою. Одначе, нам таланило: кок часто торкався до куртки, коли судно перехияло набік, але ні разу не обіперся на неї так сильно, щоб виявився проріз. Полами куртка щільно була прип'ята до перебірки, так що не могла, пересунувшись, розкрити отвір. Через увесь цей час Тигр лежав у ногах Августової койки і неначе потроху оправлявся, бо мені видно було, як він час від часу розплющує очі та глибоко оддижує.

По кількох хвилинах штурман та кок подались нагору, а Дорк Пітерс лишився позаду; скоро ті вийшли, він пересів на місце, де щойно сидів був штурман. Він завів із Августом дуже приятну розмову, і ми могли тепер побачити, що його видиме оп'яніння, коли ті двоє сиділи з ним, було в значній мірі удаване. На всі питання мого друга він одказував зовсім щиро; висловив йому певність, що батька його десь, очевидно, врятовано, бо саме перед заходом сонця в той день, як його пущено в море, у видюкрузі показу-

валось не менше, як п'ять парусів; іще він казав усяке Августові на розвагу, і це в рівній мірі і здивувало й потішило мене. Справді, я починав надіятися, що при допомозі Пітерса ми зможемо кінець-кінцем відвоювати бриг назад, і цю думку повідав Августові, скоро лиш випала нагода. Август уважав це за річ можливу, але стояв на тім, що в цій справі потрібна як-найпильніша обачність, бо Пітерсова поведінка направлялася ніби єдине якимсь капризом — і справді, трудно було сказати, чи він був хоч на одну яку мить при звичайнім розсудкові. Пітерс пішов на палубу десь за годину і не вертався аж до полудня, коли приніс Августові щедрий пай солонини та пуддингу. Коли ми лишилися на самоті, я прихватився до них з усієї сили, не повертаючи навіть за перебірку. Більше ніхто не являвся до каюти через цілий день, а вночі я поклався на Августовій койці та й заснув добрячим, солодким сном, за малим не до самого світу, коли Август, почувши рух на палубі, збудив мене, і я мусив як-найскорше забиратися до своєї схованки. Коли розвидніло, ми побачили, що Тигр майже зовсім одужав і не виявляв жодних ознак сказу: ми дали йому трохи води, і він її дуже жадібно пив. Протягом дня йому повернулася вся його давня сила і відновивсь апетит. Дивній його поведінці було, очевидно, причиною шкідливе повітря в трюмі; це ніяк не був собачий сказ. Я не міг тепер навітішатися тим, що обстоював таки, щоб перенести його із ящика. Це був день тридцятого червня, тринадцятий день, відколи «Грампус» вийшов з Нантукету.

Другого дня наниз з'явився штурман, як завжди п'яний до краю, і в надзвичайно гарному настрої. Підійшовши до Августової койки, він лягнув його по спині і спитався, чи думає Август поводитися як слід, коли б він зняв йому пута, та чи обіцяє не заходити вдруге до кабіни. Мій друг, звичайно, сказав, що так, і негідник пустив його на волю, добувши вперед із кешені пляшку рому та змусивши Августа потягти із неї. Тоді обоє вийшли на палубу, і я не бачив Августа годя із трі. Він зійшов паниз із добрими повинями: що йому дозволено ходити по бригові де хоч, уперед від грот-мачти, а спати наказано, як звичайно, в тій самій каюті на баку. Він приніс мені

також добрий обід та великий запас води. Бриг і досі маневрував, вичікуючи судно із Зеленого Мису, і у виднокрузі саме тепер появився парус — як гадали, те само судно. Події дальших вісьмох днів не мали в собі нічого важливого, а що вони, до того ж, не торкаються безпосередньо головних точок мого оповідання, то я накреслю їх тут, не хотівши все-таки цілком опустити, у формі денника.

3-тє липня. Август дав мені три ковдри, і я зробив з них у своїй схованці добру постіль. Крім мого товариша, протягом дня ніхто наниз не сходив. Тигр примостився на койці коло самого прорізу і спав тяжким сном, бо не зовсім іще оправився від наслідків своєї хвороби. Проти вечора налетів шквал так несподівано, що парусів не встигли згорнути, і судно за малим не перекинулося. Але вітер одразу упав і не зробив ніякої шкоди, тільки порвав фор-марсовий парус. Дорк Пітерс цілий цей день був до Августа дуже ласкавий і завів з ним довгу розмову про Тихий Океан та які острови він одвідував там. Він запитував Августа, чи не схотів би той відбути разом з бунтівниками мандрівку у ці краї для новизни та розваги; а команда, казав, помалу схиляється на штурманів погляд. На це Август розсудив за найкраще відповісти, що він був би радий такий мандрівці, раз інакшого вибору немає — а вже ліпше що хоч, аби не піратське життя.

4-тє липня. Судно у виднокрузі — це, як виявилось, був невеличкий бриг з Ліверпуля, і йому дано змогу спокійно пройти мимо. Август здебільша був на палубі, наміряючись скільки мога розвідати плани бунтівників. Вони раз-у-раз гризлися між собою; в одній із таких сварок гарпунщика Джіма Боннера викинуто за борт. Штурманова партія тепер здобулася на силу; Джім Боннер належав до кокового гурту, що до нього схилявся і Дорк Пітерс.

5-тє липня. Десь на розсвіті потягнув кріпкий бриз із Весту, а ополудні він узявся на справжній шторм, так що бриг міг нести тільки трай та фок-сейл. Згортавши фор-марс-сейл, Сімме, один із рядових матросів, із кокової партії, бувши дуже п'яний, упав за борт і потонув; рятувати його ніхто й не заходжувавсь.

Тепер на борту стало всього тринадцятеро людей, а саме: Дорк Пітерс; Сеймур, чорний кок; Джонс; Гріли; Гартмен Роджерс; Віл'ям Аллен, усі кокової партії; штурман, що його на ім'я я не знаю; Ебселом Гікс; Вілсон; Джон Гант та Річард Паркер, штурманової партії — це крім Августа та мене самого.

6-те липня. Шторм тривав цілий день, налітаючи сильними шквалами, із дощем. Бриг набрав крізь пази багато води, і одна з помп працювала без перестану; Августові теж звеліли в чергу робити коло неї. Саме під вечірню сутінь мимо пройшло велике судно — дуже близько, але побачили його, тільки підійшовши як на голос. Думка була, що це одно з тих суден, що за ними були виглядали бунтівники. Штурман окликнув його, але відповідь заглушило ревіння бурі. В одинадцятій вода ринула була в середину, зірвала з лівого борту більшу частину бульверків і вчинила деяку іншу, хоча й невелику шкоду. Під ранок трохи ущухло, а на світанні вітер став зовсім легенький.

7-ме липня. Цілий день тягнув сильний вітер, і наш бриг, бувши напорожні, страшенно хитало, так що в трюмі багато речей позривалося з місця, як мені добре чути було з моєї схованки. Я дуже страждав від морської хвороби. Пітерс мав цього дня із Августом довгу розмову, розказавши йому, що двоє з його партії, Гріли та Аллен, перекинулися до штурмана і рішили йти в пірати. Він зробив Августові кілька запитаннів, таких, що Август під той час не зовсім їх зрозумів. В цей день у судні відкрилася була теча; мало що можна було їй зарадити, бо бриг наш ослаб у зв'язках і набирав воду пазами. Під носову частину довелось підмостити парус, і це нам дещо допомогло, так що теча стала меншати.

8-ме липня. На світанні повіяв легкий бриз із сходу, і штурман взяв курс на південний захід, на Вест-Індські острови, маючи на оці свої піратські плани. Ні Пітерс, ні кок проти цього не сперечалися — принаймні Август не чув. Давній намір захопити судно з Зеленого Мису полищено. Течу тепер покривалося роботою помп; кожен чергує по три-чверті години. Парус з-під носу витягли. Протягом дня говорилося про дві малі шхуни на обрії.

9-те липня. Ясна година. Всі працюють, лагодячи бульверкі. Пітерс знову довго балакав із Августом — прямише, ніж досі. Він сказав, що ніщо не зневолить його схилитися до штурманових намірів і навіть натякнув, що збирається ніби захопити бриг в свої руки. Він запитав мого друга, чи міг би в такому разі важити на його поміч, і Август відповів на це, не вагаючись: «Так». Пітерс тоді сказав, що розкаже про це своїй партії, та й пішов. Решту дня Август не мав нагоди поговорити з ним наодинці.

РОЗДІЛ VII

10 - те липня. Говорено про бриг — із Ріо до Норфольку. Година хмура, легкий перемінний вітер зі сходу. Сьогодні помер Гартман Роджерс; восьмого йому зробилися корчі випивши склянку грогу. Роджерс належав до кокової партії, і Дорк Пітерс на нього найбільше покладавсь. Пітерс казав Августові, що покійника отруїв, він гадає, штурман; що коли б він не остерігавсь, то мав би хутко сподіватися і на себе черги. Тепер з його партії лишилися тільки він сам, Джонс та кок, а на тій стороні було п'ятеро. Він заговорив був із Джонсом, щоб, мовляв, забрати від штурмана командування; але той прийняв цю думку холодно, і Пітерс мусив повздержатися в цій справі, так що кокові нічого вже й не сказав. Воно й добре випало, що він показав таку обачність, бо по полудні кок заявив, що рішив пристати на штурманів бік і формально перейшов до його партії; тимчасом Джонс знайшов привід посваритися з Пітерсом і натякнув, що викаже штурманові його намір. Гаятись, видно, ніяк було, і Пітерс сказав, що ладен будь-що-будь поспробувати захопити судно, аби тільки Август узявся йому помагати. Мій товариш зразу запевнив його, що пристане у цій справі на все, і, рішивши, що це саме слушна нагода, розказав Пітерсові про моє перебування на борту. Цей покруч на таку звістку і здивувався і потішився, бо на Джонса він не мав найменшої надії, причисляючи вже його до штурманової партії. Вони зразу спустились наниз, Август покликав мене, і ми з Пітерсом живо зазнайомились. Ухвалено, що ми спробуємо захопити судно при першій добрій нагоді, а Джонсові не виявлятимем нічого. Коли б нам пощастило, ми справимо бриг до найближчого порту і там здамо його. Тепер,

коли Пітерсова партія розпалася, наміри його іти в Тихий Океан зійшли на нівець, бо в цю мандрівку ніяк було пускатися без команди; він надіявся тепер, що на суді його мають оправдати за слабоумство (і урочисто доводив, що ця слабкість саме й привела його до участі в бунті), або ж, і знайшовши вину, помилують з просьби Августа та моєї. Нашу розмову перепинив раптом поклик «вся команда до парусів»; Пітерс та Август поспішили на палубу.

Як звичайно, команда була вся п'яна, і, поки згорнули як слід паруси, сильний шквал поклав бриг на бімси. Одначе, повернувши під вітер, він таки випростався, набравши багато води. Заледве усе закріпили, як на судно нахопився другий шквал, і зразу потому третій — не зробивши однак ніякої шкоди. Все це пророчило шторм, і справді, він хутко набіг із великою люттю — з півночі й заходу. На судні яко мога все позакріплювали і, як звичайно, лягли у дрейф із добре зарифленим носовим парусом. Коли минула ніч, вітер іще зміцнів і хвиля пішла надзвичайно велика. Пітерс із Августом знову зійшли до каюти, і ми повели нашу давнішу розмову далі.

Ми всі були згідні, що саме тепер настав найслухніший час справдити наші наміри, бо в таку хвилю ніхто не міг сподіватися жодного замаху. Бриг кріпко лежав у дрейфі, і, поки настане добра година, не було ніякої потреби маневрувати ним; а тоді, коли б нам пощастило, ми можемо звільнити одного чи там двох із команди, щоб допомогли привести його до порту. Найбільша нам трудність була, що дуже нерівні сили. Нас було всього троє, а тих аж дев'ятеро. До того ж і вся зброя була в їхніх руках — окрім двох невеличких пістолів, котрі Пітерс ховав на собі, та здоровий матроський ніж, що його він завжди носив на поясі. Треба іще згадати тут деякі вказівки — вони змушували нас боятися, що штурман має якесь підозріння, принаймні проти Пітерса, отже й не помине нагоди позбутись його; про це свідчило, приміром, хоч би те, що сокира, гандшпуг та інші подібні речі уже не лежали тепер по звичайних своїх місцях. Справді, ясно було, що, раз рішившись діяти, ми ніяк не могли занадто із цим поспішитись. Але що сили в нас були такі нерівні,

то можна було заходжуватись коло цієї справи не інакше, як із великою обережністю.

Пітере подав таку думку, що він вийде на палубу і заведе балачку з дозорцею (це був Аллен), а тоді, вибравши слушний час, зможе без особливого клопоту кинути його в море, не вчинивши тривоги; після цього Август і я маємо вийти нагору та постаратись розжитися десь на палубі зброєю, а тоді ми наскочимо всі гуртом і, поки ті зберуться на опір, захопимо сходи до каюти. Я не погоджувався на цей план, бо не міг собі взяти в думку, щоб штурман так легко дався нам на обман (а він був чоловік спритний на всі діла, коли тільки щось не будило в нім химерних його забобонів). Самий факт, що на палубі стояв дозорця, був достатнім доказом, що він мався на бачності: у нас нема звичаю виставляти на палубі дозир, коли судно під шторм лежить у дрейфі — хіба вже на кораблі з дуже прикрою дисципліною. При цім писанні я маю діло найбільше, коли не виключно, з такими людьми, котрі зроду на морі не бували; отже, гаразд би було пояснити докладно становище судна в таких обставинах. Дрейфування уживається взагалі з неоднаковою метою і виконують його різно. Коли не під бурю, так до нього часто вдаються просто для того, щоб затримати корабель на однім місці—підождати на інший корабель, або що. Коли судно дрейфує під усіма парусами, маневр цей звичайно виконують просто так, що попускають частину парусів: вітер кладе їх назад, і судно остається таким чином на місці. Але ми зараз говоримо про дрейфування під шторм. В такому разі його уживається, коли вітер буває противний і занадто сильний, так що, поставивши паруси була б небезпека перекинутись — часом і при попутному вітрі, коли не можна іти під вітер через велику хвилю. Пустивши судно під вітер за великої хвилі, воно звичайно терпить велику шкоду тим, що набирає через корму води, а часом і від того, що надто сильно поринає наперед. Отже, в таких обставинах рідко ідуть під вітер, хіба що приходить крайня потреба. Так, приміром, коли в судні відкрилася течя, його часто пускають за вітром і в найбільшу хвилю, бо, лежавши у дрейфі, пази його розширяються через більший упір, а ішовши, упір цей меншає. Не раз

приходиться також пускати судно за вітром через те, що він дме занадто вже люто і міг би порвати на клапті той парус, що має повертати судно носом до вітру, або ж у тім разі, коли, через непоправну будову судна чи з інших яких причин, такого повороту взагалі не можна зробити.

Судна під штормом кладеться у дрейф різними способами, залежно від особливостей його конструкції. Декотрі найкраще дрейфують під форсейлом, і цього паруса, гадаю, найчастіше вживається для дрейфування. Великі судна з прямокутними парусами мають про цю нагоду паруси, що називаються штормовими стейсейлами. Але часом для цього ж годиться і клівер, інколи користуються клівером та переднім парусом, або подвійно-зарифленим переднім парусом; а не раз і задніми парусами. Дуже часто фор-марсові паруси показуються більше придатними для цього завдання, ніж які інші. «Грампус» звичайно дрейфував під сильно зарифленим переднім парусом.

Коли треба покласти судно в дрейф, ніс йому повертають до вітру так, щоб сповнити парус, під яким воно має лежати; парус тоді лягає назад на стеньгу, себ-то стає діагонально поперек судно. Тоді ніс на кілька градусів одхиляється од вітру, а та сторона, що дивиться до вітру, приймає, звичайно, на себе удари хвиль. В такому становищі добре судно може витримати дуже сильний шторм, не взявши ні краплі води, і не вимагає далі від команди ніякої уваги. Стерно звичайно закріплюється, але це зовсім не є річ доконечна (тільки що воно, одпущене, дуже гримотіло б): коли судно лежить у дрейфі, стерно однаково не має ніякої сили. Справді, то воно куди краще навіть попустити стерно, аніж зовсім щільно його закріпляти, бо коли воно не має простору рухатися, то велика хвиля може зовсім зірвати його. Збудоване до ладу судно так і триматиметься в однім становищі і вистойть хоч яку хвилю, мов би жива, розумна істота — аби тільки здержав парус. Хіба що сила вітру порвала б парус на клапті (а для цього в звичайних обставинах треба справжнього урагану) — отоді вже настає прикра небезпека. Судно відпадає од вітру і, ставши бортом під хвилю, потрапляє цілком в її владу; тут єдиний спосіб — спокійно одвести його під

вітер та її попустити так, поки нарихтують другий парус. Деякі судна воліють дрейфувати зовсім без паруса, але це річ ненадійна.

Та повернімось до оповідання. Штурман не мав собі звичаю виставляти на палубі дозір підчас дрейфування, і той факт, що тепер він поставив дозорцю — та ще й ото позникали сокири та гандшпуги — явне показував нам, що команда почувається саме надто обачно і не дасться на несподіванку, як гадав був Пітерс. А щось таки треба було чинити, і то як-найскорше, бо очевидно, що раз проти Пітерса виникло підозріння, він мусить загинути при першій нагоді — таку нагоду вони певне знайдуть чи підстроять собі, як тільки вщухне шторм.

Август подав був думку, що, коли б Пітерс спромігся знайти який привід та пересунути якірний ланцюг, що лежав на трапі в каюті, ми може зуміли б зненацька заскочити ворога з трюму; але, трохи роздумавшись, ми зрозуміли, що для такої спроби наше судно занадто хитало й кидало.

Щасливим випадком я потрапив нарешті на думку скористатись із штурманових забобонних страхів та з нечистого його сумління. Треба згадати, що саме цього ранку помер один із матросів, Гартман Роджерс, а два дні перед тим йому зробилися корчі, випивши віскі. Пітерс висловив нам догадку, що цього матроса отруїв не хто як штурман, і на це він казав, що має незаперечні доводи; але ми не могли добитися, щоб він нам одкрив їх, і ця свавільна відмова цілком ладнала з іншими ризами його химерної вдачі. Проте, мав він чи ні інші від наших основніші причини підозрівати штурмана, ми легко пристали на його підозріння і рішили діяти спільно.

Роджерс помер об одинадцятій рано, в сильних конвульсіях, і труп його вже за кільки хвилин по смерті являв собою одне з найжахливіших, найгідкіших видовищ, які я лиш бачив коли. Череву йому страшенно набубнявіло, як в утопленика, коли він полежить під водою кільки тижнів. Те саме було з руками, а лице все побрижалося, побралося складами, зробилося біле як крейда. Тільки дві чи три огнисто-червоні плями, такі, як бувають з бешихи, порушували цю білість; одна із цих плям простяглася навкося через усе обличчя, зовсім закривши одне око,

мов би червона оксамитна стіла. В цім потворнім стані тіло винесено опівдні з каюти, щоб викинути за борт — аж тут штурман углядів його (це він бачив його уперше), і не знати, чи взяло його каяття за докопаний злочин, а чи жах поняв на таке видовище, тільки він звелів людям зашити Роджерсове тіло в його гамак і поховати, як велить морський звичай. Давши такий наказ, він подався наниз, мов би з тим, щоб не бачити далі своєї жертви. Тимчасом, поки люди ладнали тіло до похорону, саме взявся шалений шторм, і цю справу на час відкладено. Труп, покинутий на призволяще, знесло хвилею в риштаки при лівому борті; він лежав там і досі, перекочуючись то туди, то сюди при скажених нирках корабля. Зложивши наш план, ми взялися його здійснити якомога скоріше. Пітерс вийшов на палубу. Як і думалося, Аллен зразу зайняв його — бо, як здавалося, приставлений був чатувати над баком, а не для чого іншого. Та доля цього негідника рішилася нагло й потику: Пітерс підійшов до нього з недбалим виглядом, мов би хотів що сказати, тоді ухопив його за горлянку і, не давши тому ані разу скрикнути, потрутив за борт. Тут він викликав знизу нас, і ми вийшли. Перша наша турбота була — знайти щось таке, чим би можна було озброїтись; в розшуках цих ми мусили бути вельми обачні, бо на палубі, не державшись міцно, годі було простояти і єдину хвилину, а нагальні хвилі затопляли судно при кожнім ривкові вперед. А при всім цім, треба було поспішати з нашою справою, бо кожну мить сподівалися, що штурман вийде нагору, з тим, щоб пустити в роботу помпи — було очевидно, що бриг у цей час мусив дуже сильно набирати води. Пошукавши деякий час по палубі, ми не могли знайти собі нічого здатнішого, тільки дві ручки від помп; одну взяв Август, я — другу. Забезпечивши себе зброєю, ми стягли із трупа сорочку та й пустили його за борт. Тоді я із Пітерсом спустився наниз, а Август лишивсь чатувати на палубі; він стояв на тім самім місці, де перед тим стояв був Аллен, повернувшись спиною до сходів у кабіну; наколи б котрийсь із штурманових прибічників зійшов нагору, він міг би подумати, що це їхній дозорця.

Зійшовши паніз, я зразу узявсь прибиратися, щоб удати Роджерсів труп. Одежа його, що її ми зняли з покійника, стала нам у великій помозі; це була довга, мов би жіноча сорочка, незвичайного крою та вигляду і дуже одмітна — Роджерс носив її поверх іншої своєї одежі. Вона була з синього плетива, ще й пописана впоперек широкими білими смугами. Натягши цю сорочку, я заходивсь підроблювати собі фальшиве черево, удаючи жахливе спотворення роздутого трупа. Напхавши під сорочку ліжників, я хутко досяг цього. Тоді я так саме заличкував собі руки, вдягнувши пару шерстяних білих рукавиць, а в середину убгавши всяке лахміття — що лиш навернулось під руку. Потім Пітерс підладнав мені й лице, спершу все перекривши крейдою, а тоді пописавши кров'ю, добутою з власного пальця. Не забуду повік тієї смуги почerez око — вона виглядала жахливо без міри!

•

РОЗДІЛ VIII

Коли я углядив себе в уламкові дзеркала, що висіло тут у каюті—ще й у примарному світлі бойового лихтаря—мій уданий вигляд, враз із спогадами про страшну реальність, що її оце я наслідував, надхнули мене таким почуттям невизначеного жаху, що неможливий трепет обняв мене і я заледве зібрався на силу провадити далі свою ролю. Але треба було діяти рішучо; Пітерс і я подалися на палубу.

Там все було гаразд, і, тулячись до бульверків, ми троє поплазували до сходів у кабіну. Хід туди був не зовсім причинений, а щоб не можна було враз зачинити його знадвору, при верхній сходинці загнано клинці. Нам нетрудно було розглядити всю кабіну крізь шпари коло одвірку. Як виявилось, це було нам велике щастя, що ми не зважилися заскочити їх несподіванкою: вони, очевидно, стереглися. Спав із них тільки один, і той лежав понід самим трапом з мушкетом при боці. Решта сиділа по кількох матрасах, знятих із койок та покладених долі. Вони десь вели серйозну розмову і хоч були на підпитку, як показували порозкидвані кругом два порожні збанки та цинкові кухлі, але не такі вже п'яні, як звичаєм. Всі були при ножах, один чи двоє мали на собі пістолі, а на одній із койок лежала на хваті ціла купа мушкетів.

Ми деякий час дослухалися їхніх балачок, поки зібрались на думку, що саме маєм тепер чинити—бо досі у нас не було ще ніякого певного рішення, тільки що думалося напасти їх Роджерсовим привидам та й постаратись паралізувати їхні сили. Тимчасом вони обговорювали свої піратські плани; ми розчули з цих балачок тільки те, що вони збиралися поєднатись із командою

пхуну «Горнет», а коли можна, то прибрати до рук і саму цю пхуну. Це мав бути підготовчий ступінь до якоїсь ширшої спроби, але за неї ніхто з нас нічого не розібрав.

Один із команди згадав був Пітерса; штурман відказав йому так потиху, що не можна було нічого вгадати, а потім додав голосніше, що «не знає, чого це він так засиджується з капітановим кодом на бакові, а гадає так: що скоріше вони обоє потраплять за борт, то й ладніше буде». Ніхто на це не сказав ні слова, але ми зразу побачили, що на цей закид пристав увесь гурт, а зокрема Джонс. Під цей час я хвилювався надзвичайно, найбільше тим, що, як бачив, ні Август, ні Пітерс неспроможні були рішитися, що ми маєм нарешті чинити. Та я зваживсь, одначе, віддати своє життя як-найдорожче і не даватись під власть ніяким страхам.

Шалений посвист вітру між такелажем та хвилі, що перекочувались через палубу, давали нам щось розчуті тільки в хвилиних переміжках. В один із таких переміжків ми виразно почули, як штурман звелів одному з команди «піти на бак та сказати цим клятим лайдакам, щоб ішли сюди у каюту, бо тут вони будуть йому в оді, а він не хоче на борту ніяких секретів». Щастя для нас, що судно під цей час страшно кидало і наказ цей годі було зразу виконати. Кок уже був і підвівся з свого матрасу іти до нас, аж тут велетенський двиг, такий, що я думав — і мачти геть позриває, метнув його сторч головою в двері однієї з кают на лівому борті; двері від цього розкинулись навстяж і взагалі зчинилася замішка. На щастя, ми всі удержались на своїх місцях і мали ще час нашвидку утекти на бак, щоб там зложити поспішний план дії, заким заявився до нас посланець, або, краще сказати, заким він виткнув свою голову з капітанського люку, бо на палубу він не зійшов. З свого місця він не помітив, що Аллена немає на палубі, і загукав собі ніби до нього, повторюючи штурманів наказ. Пітерс удаваним голосом відгукнувся йому, що «гаразд», і кок одразу подався наниз, не взявши собі вдогад, що на палубі не все гаразд стоїть.

Два мої товариші перегадом пустились відважно на корму і зійшли наниз у кабіну; Пітерс при цьому причинив за собою

двері, як були. Штурман прийняв їх з удаваною сердечністю і сказав Августові, що відколи він став поводитися пристойно, то може жити в кабіні і бути надалі за рівню з іншими. Тоді він налив йому цівкухля рому і змусив випити. Все це я бачив і чув, бо опинився слідом за своїми товаришами коло каюти, скоро лиш зачинилися двері, зайнявши давнє своє місце для спостережень. Я взяв із собою обидві ручки від помп і одну поклав коло сходів, щоб мати її, коли знадобиться, вготові.

Укріпившись як - найкраще на своїм місці, щоб бачити добре все, що діється у каюті, я силкувався зібратись на мужність для трудної появи між бунтівники, коли Пітерс подасть мені, як умовлено, знак до цього. Тимчасом він спитувався навернути розмову на криваві події бунту і пошалу напровадив гурт на розмову про тисячі забобнів, що мають серед моряків таке загальне поширення. Я не розбирав усього, що говорилося, але міг явне бачити вплив цієї розмови на обличчях присутніх. Найбільше з усіх був схвилюваний, очевидно, штурман, і, коли хтось із матросів згадав про страшливий вигляд Роджерсового трупа, я думав, що він затого зомліє. Тут Пітерс спитав, чи не краще було б, як на його думку, зразу викинути тіло геть за борт, бо надто вже лячно дивитись, як воно перевалюється в риштаку. На такі слова цей негідник зовсім рішився духу і тільки всилу ворочав кругом головою, видивлячись на своїх прибічників та немов би благаючи їх зійти на палубу і зробити це діло. Але жодне не рушилось, і очевидно було, що весь гурт дійшов найвищої точки зденервування. Тут Пітерс подав мені знак. Я зразу навстяж одкинув двері і, зійшовши наниз без єдиного звука, став правцем у самій середині зборища.

Незвичайний ефект цієї несподіваної появи ніяк не повинен би нас дивувати, коли зважимо різні належні сюди обставини. Звичайно в подібних випадках у розумі глядача липається деякий проблиск сумніву в реальності привида, що стоїть йому перед очима; деяка, хай і слаба, степінь надії, що він став жертвою містифікації, що цей привид не є справді гість із країни тіней. Не буде перебільшенням сказати, що подібні залишки сумніву таяться в глибинах кожного отакого явища і неможний жах, що

являється часом при цьому, треба найбільше пояснювати, в найхарактерніших навіть, найболючіших випадках, певним передузятим чуттям, що цей привид міг би справді бути реальним, а не твердою вірою в його реальність. Але в даному разі, як це видно одразу, в мислях бунтівників не було і тіни такої основи, щоб на ній міг опертись сумнів,— щоб вони могли зазірнути в Роджерсовім привидді щось інше, а не правдиве оживлення огидного його трупа або ж, принаймні, його безтілесний образ. Ізольованість брига та цілковита його неприступність підчас шторму замикали видимо-можливі засоби обману у такі вузькі, окреслені межі, що вони мусили приписувати собі спроможність обняти їх єдиним поглядом. Вони пробували на морі двадцять чотири дні і за цей час зносилися з будь-яким іншим судном тільки розмовою. До того ж, усі присутні на борту люди — принаймні, всі ті, кого вони мали хоч найменшу рацію вважати за присутніх — зібралися тут у каюті, за винятком тільки Аллена, дозорці; а його велетенська постать (він мав шість футів та шість дюймів на зріст) занадто була привична їхнім очам, щоб у мислях їхніх хоч на єдину мить заройлася думка, що це він стоїть перед ними. Додайте до цих міркувань схильність до страху, навіяну бурею та розмовою, що на неї напровадив їх Пітерс, додайте те глибоке враження, що його дим ранком зробила на їхню уяву потворність справжнього трупа; додайте велику подібність мого наслідування та непевне, мінливе світло, що в ньому вони мене взріли, бо мерехтіння каютного ліхтаря, круто гойдаючи на всі боки, упало на мою постать припадками, невиразно — словом, нема чого дивуватись, що наш обман справив на них іще більший вплив, ніж ми сподівались. Штурман скочив із свого матраса, де під цей час лежав, і без єдиного звука, каменем повалився без пам'яті долі; він упав горілиць; і тяжке метання брига жбурнуло його, як колоду, на підвітренний бік. Із решти людей — їх було семеро — тільки троє зберегли в першу мить певну владу над собою. Інші четверо на деякий час мовби вросли у поміст; таких жалісних жертв страху і крайнього одчаю я не бачив зроду. Від кого єдине ми зустріли опір, так це кок, Джон Гант та Річард Паркер; а в тім, і вони боронилися

слабо і нерішучо. Перших двох застрелив зразу Пітерс, а Паркера я повалив ударом у голову, рукою з помпи, що приніс ото із собою. Тимчасом Август схопив із підлоги мушкет та й устрелив іще одного бунтівника (— Вілсона) в груди. Лишалося всього троє; але за цей час вони вже прочнулися із свого отупіння і може побачили, що їх узято на штуку, бо взялися битись із великою люттю й завзятістю; хоч який надзвичайно дужий був Пітерс, а вони таки врешті могли ще взяти над нами верх. Ці троє були: Джонс, Гріли та Ебселом Гікс. Джонс повалив Августа долі, у кількох місцях проколов йому руку і, безперечно, покінчив би з ним незабарно (ні я, ані Пітерс не могли зразу позбутись своїх противників), коли б не вчасна поміч друга, що на його підмогу ми, певне, ніяк не важили. Це був не хто інший, як Тигр. Із глухим гарчанням скочив він у кабіну в найтруднішу для Августа хвилю, і, кинувшись на Джонса, в одну мить прип'яв його до помосту. Одначе, товариш мій був так покалічений, що не міг нам подати ніякої помочи, а мене занадто обтяжував мій убір, так що я неспроможний був багато зробити. Собака наш не одпускав Джонсової горлянки, а Пітерсові були зовсім під силу двоє його супротивників, і він, безперечно, покінчив би їх хутко, коли б не вузька містина, де приходилось битися, та страшні перехиткування судна. Саме оце він спромігся засягти рукою важкий стілець, що їх кількоро лежало долі. Цим стільцем він розстрошив Гріли череп, саме як той виділяв був на мене мушкета, а зразу по тому бриг перехилився таким способом, що кинув його до Гікса; скориставшись із цього, Пітерс уп'явся йому в горлянку і в один мент задушив на смерть, самою чистою силою м'язів. Отже, далеко хутчіш, ніж я тут розказував, ми стали володарями бригу.

Із супротивників наших лишився живий тільки Річард Паркер. Нагадаю, що я ото повалив його, ударивши рукою з помпи, при самім початку нашого нападу. Відтоді він лежав непорушно при дверях погромленої каюти; та коли Пітерс торкнув його ногою, він заговорив до нас, благаючи собі милости. Голова йому тільки трохи була порізана, а поза цим він не мав на собі

ні жодної рани — мій удар приглушив його, не більше. Тепер він звівся на ноги, і ми поки-що звязали йому руки поза спину. Пес наш і досі ще гарчав над Джонсом, але ми, розгляdivшись, признали його безповоротно мертвим — кров цебеніла йому з глибокої рани на горлі, заподіяної, без сумніву, гострими зубами звірини.

Це було десь о першій рані; вітер і досі ще гнав страпний. Бриг, очевидно, рушився тяжче, ніж звичайно, і заходила доконечна потреба якось його полегшити. Мало не кожного разу, схиляючись на лівий борт, він набирив води; підчас нашої сутички вона заливалася і в кабіну, бо я, спускаючись вниз, кинув люк одкритим. Весь ряд бульверків з лівого борту геть позривало в море, так саме камбуз та гребний бот із корми. Грот-мачта так гнулася і тріщала, що, видно, теж скоро мала зломитися. Щоб дати в задньому трюмі більше місця під кладь, п'яту цієї мачти угніжджено поміж верхнім та нижнім деком (дуже нехвальний звичай, часом уживаний недосвідченими корабельниками), і тепер усій мачті загрожувала близька небезпека зірватися геть з основи. Але мало того: на довершення всіх наших бід, змірявши трюмове ляло, ми знайшли в нім не менш на сім футів води.

Кинувши трупи в кабіні, ми взялися зразу до помп — Паркера, звісно, прийшлося розв'язати, щоб помагав нам в роботі. Руку Августові, скільки було уміння, перев'язали, і він робив, що лиш міг — але це небагато було. А в тім, ми виявили, що здолієм якраз покривати течу, коли працюватимем без упину одною помпою. Нас лишилося всього четверо, так що це була праця тяжка, але ми зусилювались не падати духом — одво лиш, що виглядали ревне світанку, бо тоді ми надіялись полегшити бриз, зрізавши геть грот-мачту.

Так одійшла нам ніч жахливих тривог та втоми, а як настав врешті день, шторм не впав таки ані мало, та й знаку не було, щоб він хутко ущух. Ми витягли трупи на палубу та й покидали їх за борт. Потім того, перша турбота була нам — позбутись грот-мачти. Закінчивши потрібні підготування, Пітерс узявся рубати її (сокири ми відшукали в кабіні), а решта стояла при

штагах і талях. Скоро лиш бриг наш кинуло на підвітренний борт, подано знак перетяти навітренні талі, і, коли ми це зробили, ціла маса дерева й такелажу бухнула геть з корабля у море, не вчинивши бригові жодної шкоди. Ми побачили, що судно іде тепер не так трудно, але наше становище було таки дуже ризикове, і, вперекір найскрайнішим нашим зусиллям, ми неспроможні були повершити течу, не робивши обома помпами Та слаба допомога, що її подавав нам Август, не важила, власне, нічого. На довершення наших нещасть, тяжкий вал, хитнувши наш бриг на навітренний бік, одвернув його кілька румбів од вітру, і не встигнув він виправитись, коли другий вал покритв його весь цілком, кинувши геть на бімси. Весь баласт, цілою масою, посунув одразу на підвітренний борт (чути було, як вантаж якийсь час валився куди попало), і на кілька хвиль ми вже рішили були, що ніщо не врятує нас — що бриг перекинеться. Але тут він виправивсь дещо; проте, баласт залишивсь на тім самім місці під лівим бортом, і бриг лежав на воді зовсім боком, так що за помпи тепер шкода було й думати. Що-правда, ми й неспроможні були щось далі робити, бо руки нам геть постирались від тієї надмірної праці, що ми оде відбули, а кров з них точилася найстрашлівішим чином.

Всупереч Паркеровій пораді, ми заходились тепер зрізати фок-мачту і нарешті добились цього з превеликими труднощами, бо бриг наш лежав незручно. Валившись за борт, урізок потягнув за собою бушприт і полишив наше судно чистою колодою.

Досі ми тішились тим, що у нас зацілів ще баркас; йому не зашкодив жоден із велетенських валів, що набігали на палубу. Та недовго ми цим раділи; коли фок-мачта пішла за борт, а за нею, звичайно, й передній парус, що ним закріплялось раніш становище брига, кожен вал узяв залити нас геть до краю. За яких п'ять хвилин нашу палубу начисто вимело від носу аж до корми; баркас та бульверки з правого боку зірвало, навіть коливорот цотрощило в дрізки. Ми справді дійшли такого гіркого становища, що далі було вже нікуди.

Опівдні ми ніби нагляділи деякі ознаки, що шторм упадає, але мусили гірко розчаруватись: перегодивши кілька хвилин,

він узявся з подвійною люттю. Десь о четвертій по полудні стало зовсім несила вистоявати його шалену навалу; а як запала над нами ніч, я не мав уже й тіни надії, що судно наше витримає до світу.

Опівночі ми сиділи в воді дуже глибоко; вона вже дійшла орлоп-деку. Скоро по тому знесло правило, а той вал, що його зірвав зовсім підніс усю корму брига з води; упадаючи, вона брязнула в воду таким ударом, як буває, коли корабель нарветься на мілину. Ми всі були сподівалися, що правило це витримає до кінця, бо держалось воно на таких звязках, що таких я не бачив ні перед тим, ані потім. Під його головним стовбуром ішов ряд дебелих залізних клямр; такі самі клямри закріпляли і ахтер-штевень. Крізь клямри оці був протягнутий грубезний сворінь кованого заліза, і, таким чином, правило в'язалось із ахтер-штевнем, а заразом вільно ходило на сворені. Страшну силу хвилі можна собі уявити з того, що клямри на ахтер-штевені, переходивши наскрізь, були заклепані із середини, і їх усі до єдиної вирвало геть із грубого дерева.

Ледве ми відітхнули від сили цього удару, аж тут один із найгрізніших валів, які лиш я зроду бачив, вдарив нам просто у борт, геть зірвав капітанську будку і, бурхнувши в люки, сповнив водою все нутро корабля до останнього дюйма.

РОЗДІЛ ІХ

Щасливим припадком, якраз перед ніччю ми, усі четверо, міцно поприв'язувались до рештків коливороту і отак полягали плиском, притулившись як-найщільніше до палуби. Оцеї лиш обачний захід врятував нас од гибелі. І так нас усіх більш чи менш приголомшила величезна вага цієї хвилі — а вона, бурхнувши на нас, сунула десь так довго, що ми вже зовсім рішилися духу. Заледве передихнувши, я голосно взявсь обликати товаришів. Тільки Август мені відповів, сказавши: «Кінець нам прийшов, і нехай господь помилує наші душі». Згодом ті двоє теж спромоглися на голос. Вони почали розважати мене та Августа, щоб ми набралися духу, бо надія ще є: самий наш вантаж такий, що бриг не піде на дно, а шторм на ранок запевне вщухне. Ці слова надихнули мене новим життям; справді, хоч як воно видається дивно — бо ж очевидно, що судно з вантажем із порожніх олійних бочок не може втонуті — я досі перебував у такім помішанні думок, що зовсім пустив із розсудку ці міркування, і чого певний час доконечне чекав, так це саме того, що ми підем на дно. Скоро в мені ожила знов надія, я взявся ловити всяку можливість, щоб закріпити звязки, що тримали мене при уламках коливороту, і скоро побачив, що мої товариші клопочуться над тим самим. Ніч була темна хоч в око стрель, а кричущий хаос та гук, що оточував нас, шкода й спитуватись змалювати. Наша палуба лежала врівень із морем, або, краще сказати, в опасанні велетенських пінявих урвищ, що їх відривки упадали на нас кожної хвилі. Не прибавлю сказавши, що наші голови виставали з води не більше, як на одну секунду із трьох. Дарма що лежали ми щільно один при однім — ніхто з нас не бачив сусідів,

а пі єдиного клаптика брига, що па нім нас так диго метало по морю. В переміжках ми перегукувались, щоб підживити падію, розважити та підкріпити духа тому, хто найбільшу в тім мав потребу. Августова недуга направляла на нього загальні турботи; а що він, із своєю калічною правою рукою, нездужав хоч дещо скріпити свої звязки, то ми сподівалися кожної хвилі, що він зникне десь за бортом — подати йому допомогу було ніяк неможливо. На щастя, його становище було далеко певніше, ніж кого іншого з нас; верхня частина його тіла приходилась якраз за уламками потрошеного коливороту, і хвилі, падаючи на нього, чимало уже збувались своєї сили. Коли б не оце становище (а попав він у нього випадком, прив'язавшись перед тим на зовсім одкритому місці), він неминуче загинув би ще до ранку. Завдяки тому, що бриг наш лежав зовсім боком, ми всі мали менше шансів опинитися в морі, ніж це було б в інакших обставинах. Крен, як я вже казав, був наліво, і десь половина палуби перебувала весь час під водою. Отже, хвилі, що били на нас із правого борту, розбивались у бік корабля, досягаючи нас, положених ниць, тільки відплесками; а ті, що приходили з лівого борту, будши, власне, як це називається, зворотними хвилями, та й не дуже, в нашім становищі, досягавши нас, не мали достатньої сили вирвати нас із прив'язів.

У цих страшливих обставинах ми лежали, аж поки занявся день — ніби, щоб показати нам іще повніше той жах, що оточував нас. З брига нашого стала не більше як проста колода, що металась по морю капризом кожної хвилі; шторм зростав безоглядно, пориваючи справжнім уже ураганом; не було нам у зёмних межах жодних надій на спасіння. Не одну годину перетривали ми в цілковитім мовчанні, кожду мить сподіваючись, що от-от не витримають звязки, або рештки опори нашої підуть за борт, або може який велетенський вал — а їх ціла тьма бурхотала повсюди, навколо нас і над нами — потягне наш недобитий бриг під воду, і заким він спливе наверх, ми подушимось там. Та ласкою Провидіння ми вбереглися від цих неминучих бід і, та' як опівдні, утішились сяйвом благословенного сонця. Скоро по тому ми спостерегли, що буря вельми

упала на силі, і тут, перший раз з учорашнього вечора, заговорив до нас Август, питаючись Пітерса, чи нам є, на його думку, хоч яка можливість порятуватись. Це питання зразу лишилось без відповіді, і ми вже рішили, що наш покруч десь задихнувся там, на своєму місці; але тут, на велику нам радість, він подав таки голос, хоч і надто слабо. Він сказав, що страшенно страждає; прив'язь так дуже врзалась йому в живіт, що він мусить якось звільнитись од неї, або вже померти, бо несила далі терпіти таку тяготу. Це нас болісно вразило, бо шкода було й гадати допомогти йому будь-яким способом: хвили бурхали по нас і тепер, як давніш. Ми намовляли його мужньо терпіти біль і обіцяли при першій нагоді зробити полегкість. Він одказав, що невдовзі запізно вже стане, що заким ми спроможемось на поміч, то буде уже по ньому; а тоді, постогнавши хвилю, так і лежав мовчущий. Ми вже поклали, що він помер.

Настав вечір і хвиля так спала, що за п'ять хвилин з-над вітру навряд чи вдаряла на нас більш, як одна; вітер так саме чимало ушух, хоч і тягнув іще з силою доброго шторму. Не чувши від товаришів ні єдиного слова за цілі години, я озвався був до Августа. Він одказав мені, але так безголосно, що я не дочув його мови. Тоді я звернувся до Пітерса й Паркера; та ніхто з них мені не відмовив.

Скоро по тому мене мала пойняти часткова якась непритомність, бо найщасніші образи роїлися під цей час у моїй уяві; це були зелені дерева, коливання ланів стиглого хліба, дівочий танок, кінне військо та інші химери. Я тепер пригадую, як в усьому цьому, що ото проходило перед моїм замлілим зором, рух передовсім був провідною ідеєю. Отже, мені не примарилась ні одна непорушна річ, от як дім чи гора, або що — тільки самі вітряки, кораблі, повітряні кулі, здорові птахи, люди на конях, вози у шаленому гоні та інші рухливі предмети, що вироювались нескінченним рядом. Коли я очутився, сонце стояло десь так, я догадувався, як на першу годину опівдні. Я на силу спромігся звести собі на думку різні обставини мого пробування тут і деякий час був у твердому переконанні, що й досі лежу в трюмі, десь коло ящика, а Паркерове тіло уважав за Тигра.

Коли я, нарешті, зовсім вернув до свідомости, то побачив, що вітер упав до сили не більше середнього бриза, а хвиля поглядно втишилася, не доходячи далі, як на середину корабля. Моя ліва рука виховзнула із прив'язи — коло ліктя її геть пошмугляло звязками; права вся чисто зомліла і понижче ліктя, здавлена прив'яззю, що сприснула з плеча наниз, страшенно попухла. Дуже мені дозволяла і друга прив'язь, за попереk; вона зашморгнулась так туго, що несила було терпіти. Позирнувши кругом на своїх товаришів, я побачив, що Пітерс іде животів, але груба линва так перетягла йому стан, що він виглядав, як перетятий надвоє; коли я заворушився, він слабо двигнув до мене рукою, показуючи на линву. Август не подавав ніяких ознак життя, скулившись між уламків коливороту, так що руки йому зовсім сходились із ногами. Паркер, угляdivши, що я рухаюсь, заговорив до мене, питаючись, чи я маю досить снаги, щоб увільнити його; що коли б я здобувсь якомога на силу та зумів його розв'язати, то ми ще зможемо врятуватись — а ні, то погинемо всі. Я сказав йому, щоб не падав духом, а я постараюся розв'язати його. Пошукавши в шкатулках, у кешені, я намацав свій ніж і, по кількох безуспішних спробах, нарешті, розкрив такий його. Тоді, орудуючи лівою рукою, я увільнив із прив'язи праву руку, а потім перетяв на собі і всі інші звязки. Але, спробувавши зворухнутись із місця, я побачив, що не володаю зовсім ногами і негоден звестися, ані якось двигнути правою рукою. Сказавши це Паркерові, він порадив мені полежати кілька хвилин спокійно, тримаючись за коливорот лівою рукою — щоб кров почала обертатись. Так я й зробив, і зомлілість моя почала помалу зникати; я спромігся рухнути перше одною ногою, тоді другою, а скоро потому став трохи двигати й правою рукою. Тоді, посуваючись з як-найбільшою обережністю, не встаючи на ноги, поплазував я до Паркера і незабаром перерівав на ньому всі пута; поминув певний час, і він теж повернув собі владу над своїм тілом. Тут ми, не гаючи часу, увільнили з прив'язи Пітерса. Вона глибоко перерізала йому пояс шерстяних штанів, протяла дві сорочки і ви'їлася в пахи; коли ми попустили линву, кров так і линула звідти.

Та скоро ми це зробили, як Пітерс уже заговорив. Здавалось, йому одразу полегшало; він міг рухатись куди легше, ніж я або Паркер, і це безперечно тим, що пустилася кров.

Ми не дуже надіялися, щоб очуняв Август, бо він не виявляв ніяких ознак життя; але, наблизившись до нього, побачили, що він просто зомлів, утративши багато крові, бо перев'язь із пораненої руки зірвало йому водою; ні один із звязків, що тримали його при коливороті, не зтягнувся так сильно, щоб здушити його на смерть. Увільнивши його від пут та витягнувши з-посеред уламків потрошеного коливороту, ми положили його на сухому місці, з навітренної сторони, так що голова лежала трохи нижче від решти тіла, та й взялися всі троє розтирати його. За яких півгодини він очутився; що-правда, аж до другого ранку не видно було, щоб він пізнав кого з нас, та й говорити не мав ще сили. Коли ми позвільнилися отак від прив'язів, зовсім уже спочіло, ще й небо вчинало хмаритись, так що ми знову тяжко боялися, щоб не узаявся здоровий вітер; ніщо б тоді не врятувало нас, отаких знедужалих, від згуби. На щастя, всю ніч було зовсім тихо, а вали спадали на силі що-кожної хвилі; це нам давало велику надію, що врешті таки задіємо. Легкий бриз і тепер іще задував із Норд-Весту, але зовсім було не холодно. Августа ми прив'язали злегка до навітренного борту, щоб не дати йому при хитаннях судна сприснути у воду — він і досі ще був ослабий, щоб якимось держатись своєю силою. Нам самим такого не треба було. Ми посідали тісним гуртом, прив'язавши одне одного уривками лнви до коливороту та обмислюючи різні способи порятунку із жахного нашого становища. Велика полегкість зайшла нам, коли покидали одягу та повикручували із неї воду. Згодом, коли ми знов повбиралися, одягу стала на дотик надзвичайно тепла й приємна, непомалу надавши нам сили. Ми допомогли роздягтись і Августові, вижавши і його одягу та зробивши йому таку саму приємність.

Тепер ми найбільше страждали спрагою та голодом, а коли роздвинулись кругом за якоюсь поживою, аж серце всім нам упало, і ми мусили шкодувати, що втекли од напастей моря,

бодай не таких страшливих. Але ми намагались розважити себе надією, що нас підбере незабаром яке судно, і накликали одне одному мужність переносити твердо усі ті біди, які ще могли нам випасти.

Нарешті свінув нам ранок чотирнадцятого; година тривала ясна і погожа, з легким, хоч і упірним бризом із Норд-Весту. Море зробилось тепер зовсім лагідне, і з якоїсь причини—віднайти її ми не змогли—наш бриг не лежав уже на воді так одкосом, як ото раніш; через це і палуба зробилась сухіша та й ходити нам вільніш було. Ми оце перебули вже цілі три дні і три ночі, не мавши жодної їжі ані питва, і тепер приходила конечна потреба спробувати, чи не розживемося чогось ізнизу. А що бриг до краю був повний водою, то ми брались до цього діла хіба на одчай, не дуже—то сподіваючись чогось досягнути. Ми зробили були щось таке як граблі: повитягували із уламків капітанської будки кілька цвяхів та й позабивали їх у дві деревини. Перев'язавши по тому ці деревини хрест-на-хрест та нав'язавши на лінву, ми вкинули це знаряддя в кабіну, та й зачали волочити його у всі боки; ми мали слабу надію, що зачепимо щось таке, щоб згодилося нам на поживу або помогло хоч, принаймні, видобути її. Більшу частину ранку згаяли ми в цій роботі, і марне: хіба що виловили скільки ліжників, бо вони легко чіплялись на цвях. Правда, й знаряддя наше таке було недоладне, що трудно було б сподіватись на більший успіх.

Тоді ми спробували приступитись до баку—так саме безуспішно—і дійшли вже границь одчаю, коли Пітерс подав таку думку, щоб прив'язати його самого на лінву, а він спробує заринути в кабіну та щось нашукати там. Ми повітали цю думку з такою бурхливою радістю, яку лиш може надхнути воскресла надія. Пітерс узявся одразу скидати із себе всю одягу, зоставшись в самих штанах; перев'язавши його міцною лінвою за попереk, ми пропустили її поза плечі, так що ніяк не можна було з неї виприснути. Діло було вельми трудне й небезпечне, бо в самій кабіні ми навряд чи могли сподіватись багато знайти; отже, треба було, щоб норець, пустившись під воду, повернув

потім управо і, пропливши там під водою вузьким перехо́дом яких десять чи дванадцять футів, дістався аж до комори та поверну́в назад — і все це одним духом.

Коли ми все наготовили, Пітерс почав спускатися вниз по сходах, поки вода дійшла йому до підборіддя. Тоді він ринув сторч головою у воду і поверну́в зараз праворуч, наміряючись таким способом добратися до комори. Але ця перша спроба йому не далася. Не минуло ще й півхвилини, як ми вже почули, він сіпає за ливну (це був наш умовлений знак, щоб витягати його нагору). Отже, ми зразу потягли його назад, але так необережно, що сильно наразили на сходи. Він не виніс із собою нічого і дуже мало спромігся проплисти коридором, бо мусив весь час змагатися, щоб удержатись на глибу та не сплисти попід палубу. Вибравшись нагору, він був страшно задиханий і спочивав цілу чверть години, поки знов наважився поринути.

В другій спробі Пітерс мав іще менший успіх: він так довго лишавсь під водою, не даючи сигналу, що ми вже знепокоїлись, чи він там живий; ми витягли його вгору на власну руч і витягли зовсім уже без духу, бо, як він розказав, він не раз давав нам знаки, а ми не вважали. Мабуть, це сталося так через те, що ливна заплуталась десь у поруччі сходів. Це поруччя, справді, так заступало дорогу, що ми рішили його скільки мога одсунути, а тоді вже братись до дальших заходів. А що зсунути його можна було тільки власними руками, то ми всі зійшли як-найдалше по сходах у воду і, нагиснувши на нього гуртом, геть повалили.

Третя спроба склалась так саме невдало, що й перші дві, і очевидно було, що цим способом діла у нас не вийде; треба було якоїсь ваги, що нею норець міг би себе зрівноважувати, так щоб держатись у розшуках при підлозі кабіни. Довго ми розглядались кругом, даремне шукаючи чогось підходящого, аж, нарешті, знайшли, на превелику собі втіху, один із навітренних носових русленів; він такий був розхитаний, що ми зовсім легко вирвали його геть. Старанно прив'язавши його до щиколотки, Пітерс іще раз, це вже учетверте, пустився вниз, і на цей раз добрався аж до дверей комори. Одначе, на невимовний собі одчай, він знайшов ці двері на замку і мусив так і вернути, не досту́пившись

туди, бо з як-найбільшим напруженням він міг лишатися під водою ніяк не більше однієї хвилини. Справді таки, наші справи виглядали зловісно, і ми з Августом не змогли притлумити нагальні сльози, спогадавши собі тьму напастей, що облягали нас звідусіль, та ефемерну можливість кінцевого порятунку. Але ця наша слабодухість недовго тривала. Павши навколішки, ми благали у Провидіння помочи в численних отих небезпеках, що кругом оточили нас, а встали з воскреслою мужністю та надією і взялись обмисляти, які ще нам є—в межах людського—засоби порятуватись.

РОЗДІЛ Х

Незабаром нам стався один випадок; тисячі всяких пригод випадали мені по тому, в дев'ять довгих літ, багатих ущертъ подіями надзвичайними, а пераз загадкової, невідомої навіть природи — але жодна з них, як я бачу тепер, не схвилювала мене так зусильне, не сповнила таким надміром — спершу радості, тоді жаху. Ми лежали усі на палубі біля сходів кабіни і обговорювали між собою можливість добитися до комори, коли, глянувши якомсь на Августа — він лежав просто мене — дивлюся, він раптом увесь сполотнів, а губи йому так і смикаються — дивним, незрозумілим чином. Вельми стривожений, я заговорив був до нього, але він мовчав; я почав уже думати, що його десь одразу спобігла яка недуга, коли тут зауважив, що очі йому, як видно, видивлялись на щось поза мою спиною. Я повернув туди голову — і повік не забуду безмірної радості, що пройняла мені кожну часточку тіла, коли я побачив великий бриг: він ішов просто на нас і був десь не дальше на двоє миль. Я скочив на ноги, так мов би куля з мушкету вп'ялась мені раптом у серце, і, простягнувши руки до того судна, став отак нерухомий, неспроможний із себе витиснути ні єдиного звука. Пітерс і Паркер так саме були вражені, та поведились вони одмінно. Пітерс витанцьовував скрізь по палубі, мов знавіснілий, розливаючись в найхимерніших похвальбах, у клятьбі та лементуванні, а Паркер умився слізьми і довго ридав, як мале дитя.

Корабель, що ішов до нас, був великий, мішаного типу бриг голандської будови, пофарбований чорно, з ясним, позлотистим, різьбленим носом. Він бачив, як видно, немало бур і зазнав,

як ми погадали, великої шкоди від того самого шторму, що й нам так злощасно випав; фор-марсу на нім не було, так саме й частини бульверків із правого борту. Коли ми вперше його побачили, бриг, як я вже казав, був за дві щось милі од нас на вітер і наставлявся в наш бік. Бриз повівав дуже легенький, і що нам найбільше здавалося дивним, що судно несло на собі тільки фок-сейл та грот із бом-квівером: звичайна річ, що воно посувалося дуже помалу, і нетерпіння наше зростало аж до нестями. До того ж, які ми були схвильовані, а не могли не помітити, що судно кермовано безглуздим способом. Воно все одверталося прикро вбік, і ми раз чи двоє подумали вже, що не може бути, щоб там бачили нас — або може й побачивши, не роздивились нікого на палубі та й повернули на інший галс, щоб іти в інакшому напрямі. Кожен раз при такій нагоді ми починали кричати й вигукувати, скільки хватало сили, і чужинець неначе міняв хвиливо свій намір та й повертав знову до нас; дивна ця поведінка повторювалась два чи три рази, так що врешті ми негодні були інакше її пояснити, тільки здогадуючись, що мабуть стерник їхній десь упився.

На палубі брига не видно було нікого, аж поки він не наблизивсь до нас на яку чверть милі. Тоді ми угляділи трьох моряків — з одежі вони мали бути голандці. Двоє з них лежали на купі старих парусів коло баку, а третій ніби-то вельми цікаво роздивлявся на нас і стояв, похилившись на правий борт, на носу, коло самого бушприту. Це був кремезний, високий чоловіча, дуже смуглявий на шкірі. Він, здавалось, по-своєму підбадьорював нас, щоб мали терпіння, кивав нам привітно, але дивним неначе способом, і все осміхавсь, вискаляючи білі, незвичайно блискучі зуби. Коли бриг їхній підійшов іще ближче, ми бачили, як з голови йому впала у воду червона фланелева шапочка, але він звернув на це дуже мало уваги — він ніяк не хотів на це вважати, а розправлявся далі в своїх дивних смішках та мигах. Я описую ці обставини дуже докладно; описую їх, зрозуміла річ, як вони виглядали нам.

Бриг надходив поволі, іще повільніше, ніж перше — я негоден тут повідати про це спокійно — і наші серця скажено

металися нам у грудях, і ми виливали всю повню душі у криках, у подяках всемудрому Провидінню за таке цілковите, таке несподіване і благодатне спасіння, що було вже затого ось-ось, у руках. І тут — тут долетів до нас раптом водою від чужинецького брига (він був уже зовсім близько) — долетів до нас дух, ударив сморід, такий, що в цілому світі нема йому назви — ні поняття про нього — пекельний — безмірно задушливий — немислимий, нестерпний. Мені заняло дихання, і я повернувся до своїх товаришів, щоб побачити, як вони вмить зробилися від мarmуру десь біліші. Але нам не лишалося часу для питань чи догадок — бриг був уже футів на п'ятдесят од нас і, здавалося, намірявся перейти нам попід саму корму, щоб ми могли перебратись на нього без човна. Ми побігли назад, коли тут, крутим одхилом, чужий корабель одкинуло зразу на цілих п'ять чи шість румбів від узятого курсу; і в той час, як він переходив нам під кормою, на яких двадцять футів, ми роздивилися повно всю його палубу. Чи забуду коли многократний жах цього видовища? Два з половиною, може три десятки людських тіл, і між ними кілька жіночих, лежали врозкидь поміж кормою та пекарнею, в останній і найгідкішій стадії гнилости. Ми побачили явне, що ні живої душі немає на цім заклятім судні! Але несила була нам стриматись — ми далі кричали до тих мерців на гвалт! Так, довго іще, на весь голос благали ми в муках цієї хвили, щоб мовчущі оті і потворні видива стали на ноги заради нас, не покинули нас на поталу, доходити того самого кінця; щоб вони взяли нас у привітне своє товариство. Ми шаленіли страхом і одчаєм — ми збожеволіли вкрай тяжким нудом болючого розчарування.

Коли вперше розлігся між нами гучний поклик жаху, йому відгукнулося щось із чужого судна, десь від бушприту, так достоту подібно до людського зойку, що найтонше вухо стенулось би на цей звук і піддалось омані. В цю мить другий раптовий одхил полвив нам хвилево на очі бак чужинецького корабля, і ми зразу побачили, звідки ішов цей відгук. Ми побачили знов кремезну і високу постать, як вона хилилася раз-у-раз на бульверк і все кивала туди-сюди головою, але тепер вона була

звернута вже лицем від нас, так що ми не могли його бачити. Руки її звисились за поруччя і долоні вивернулися догори. Коліна уперлися їй у грубу кододу і так залякли, а ноги сягали від п'яти бушприту аж до крамбалу. І на спині, що на ній шмат сорочки був видраний і світилося голе тіло, сиділа здорова чайка, заклопотано оджераючись цією жахливою їжею; дзьоб і пазурі їй вгородилися глибоко в жертву, а біле перо все плямилося кров'ю. Коли бриг іще одвернуло кругом, так що ми підійшли вже до нього ось-ось, птиця, як видно було, через силу вив'язила закривавлену голову. На хвилю вона немов очманіла, устала в нас свої очі, а тоді ліниво знялася з трупа, де так сито розкошувала. Перелітаючи просто над нашою палубою, вона загаїлася над нами: шматок мов би печінки був у неї в дзьобі — на ній густо скипілася кров. І, врешті, страшливий цей виривок хляпнув зловісно в самі ноги Пітерсові. Хай простить мені бог, але тут одразу в голові моїй блиснула думка, що її не розкрию тут; я відчув, як ступнув наперед до цієї кривавої плями. Я звів свої очі і наразився на Августів зір; він повнивсь таким напружним, жадливим виразом, що я враз спам'ятався. Схватно поскочив я наперед і з глибоким трепетом скинув страшну цю річ просто в море.

Тіло, що з нього вирваний був оцей клапот, опираючись на кододу, злегка хиталось раніш в різні боки від зусиль м'ясожерного птаха; цей рух і подав нам спершу надію, що воно живе. Увільнявшись од ваги, воно обернулось кругом і завалилося враз назад; нам одкрився цілком його вид. Певне зрода не іскіло потворнішого, повнішого жахом видовища! Очей не було, ані клаптика м'яса навколо рота, і зуби лишилися зовсім голі. А, так оцей-то усміх розважав нас надією! так оця... але я мовчу. Бриг, як я вже казав, переходив нам попід корму і посувався певне, хоч і поволі, на підвітренний бік. З ним та з його страшною командою геть відходили наші світлі мари порятунку й радості. Він так повільно минав нас, що ми й спромоглися б може перебраться якимось на його борт, коли б раптове розчарування, що в парі ішло із цим відкриттям, такої жахної природи — коли б вони не забрали нам усяку чинність

мисли й тіла. Ми бачили, ми відчували, але негодні були ні думати, ані щось чинити — поки стало, на горе нам, запізно. Як сильно цей випадок послабив нашу думку, можна зважити з того факту, що корабель геть-геть уже одійшов, так що видко було хіба половину його корпусу, і тут нам з'явилась серйозна думка, щоб дістатись до нього плавцем.

Відтоді я даремне зусилувався знайти який ключ до понурої загадковості, що нею повита доля цього чужинця. Будова його та загальний вигляд, як я згадував вище, подали нам догадку, що це було голандське торговельне судно; цю думку стверджувало і убрання на команді. Ми легко могли б роздивитись на кормі його назвище, та й інші зробити спостереження, що розкрили б нам його приналежність, але сильна схвильованість наша засліпила нам очі на всякі подібні речі. Із шафранового кольору тих трупів, котрі ще не зовсім зогнили, ми здогадувались, що увесь цей гурт загинув від жовтої гарячки, або ще якої лютої немочи тієї самої страшливої природи. Коли б це було справді так (не знаю, що собі можна інакше помислити), смерть, скільки можна було судити із становища трупів, мала спобігти їх способом страшно нагальним і неможливим — шляхом, цілковито одмінним від того, що властивий загальнонайсмертельнішим навіть пошестям, які тільки знає людство. Річ можлива, справді, що ця напасть пішла із зарази, випадком занесеної в їхній дорожній припас; або може із того, що команда поїла якої отруйної риби, досі незваної, або ще якої морської тварини чи птиці — але це зовсім даремна річ, укладати собі всякої здогади, там де все сповито і лишиться сповите довіку найжахнішою, невідомою тайною.

РОЗДІЛ ХІ

Ми провели решту дня в якомусь летаргічному замлінні, дивлячись вслід далекому кораблеві, поки п'ятьма, сховавши його нам з очей, привела нас дещо до пам'яті. Тоді повернулися муки голоду й спраги, поглинувши всі інші турботи й думки. Але до ранку ніяк було щось чинити, і, прикріпившись, як тільки змога була, ми намірились трохи перепочити. Всупереч сподіванням, мені пощастило заснути, і я проспав аж до світу, коли товариство — а йому сон не дався так легко — збудило мене, щоб знов відпочати наші зусилля добути зісподу харч.

Стояв мертвий штиль; море таке спокійне, яке я лиш бачив коли; година погожа й тепла. Того брига не видко було. Ми почали свої заходи з того, що вирвали, з деяким клопотом, другий носовий руслень і прикріпили обоє Пітерсові до ніг; тоді він спробував іще раз добитися до дверей комори, сподіваючись, що здоліє їх виломати, аби хутко зумів туди доринути — а на це він надіявся тим, що судно лежало тепер тривкіше.

Він дуже скоро діставсь до дверей, а тоді, одвизавши з ноги один свій тягар, заходився що-сили пробивати ним двері; коли ж ні! зруб був далеко міцніший, ніж думалось. Від довгого пробування під водою він зовсім задихався; конче треба було, щоб його заступив хто інший. На це зголосився одразу Паркер; та по трьох безуспішних спробах побачив, що не здоліє ввік і до дверей добратись. Августові, з пораненою рукою, шкода було б і заходу пускатись наниз, бо він, і доринувши дверей, однаково б не спромігся їх виломати; отже, тепер вишидало мені потрудитися для загального порятунку.

Пітерс покинув один з тягарів у проході, і я, заринувши, побачив, що не маю достатнього баласту, щоб держатися тривко сподом. Тому я рішив при першій спробі не старатися більше нічого, тільки знайти той другий тягар. Обшукуючи уздовж поміст коридору, щоб знайти тягар, я почув під рукою щось тверде і затиснув його зразу в кулак, бо не мав уже часу розізнавати, що воно таке, а мусив зразу вертати назад та спливати на поверхню. Що ж як виявилось, що це була пляшка! — і можна собі уявити нашу радість, коли скажу, що вона була повна портвейну. Знісни подяку Провидінню за цю вчасну і світлу потугу, ми зразу витягли складаним ножем затичку; кожен потяг невеличкий ковток, і всі ми відчули невимовну втіху — таким теплом, бадьорістю, силою надихнув нас напій. Тоді, старанно закрити знов пляшку, ми підвісили її на хустині так, щоб вона ніяк не могла розбитися.

Відпочивши трохи після цієї щасливої знахідки, я знов поринув під воду і тепер нашукав тягар та повернув з ним одразу нагору. Закріпивши його, я пустився у воду втретє і виявив, що в даних умовах жодні змагання не дадуть мені сили розчинити двері комори. В одчаї вернувся я на палубу.

Як видно, нам уже годі було на щось сподіватися, і я міг побачити на обличчях товаришів, що вони налагодились до загину. Вино, очевидно, привело їх в непам'ять; мене ж чи не те врятувало, що я, випивши, побував під водою. Вони говорили все не до речі, ще й про такі діла, що зовсім не в'язались із нашим становищем. Пітерс мене все допитував за Нантукет; Август теж, пригадую, підійшов до мене з серйозним виглядом та й попрохав позичити гребінця, бо в волоссі йому повно риб'ячої луски, і він хоче вичесатись, поки йти на берег. Паркер наче не так сп'янів; він умовляв мене доринути в кабіну і винести звідги що — будь, що повернеться під руку. Я згодився, і при першій спробі, пробувши в воді десь повну хвилину, виловив невеличку шкіряну капітана Барнарда валізку. Її зразу розкрили, сподіваючись, що там може бути їжа яка чи питво, але не знайшли нічого — тільки ящик із бритвами та дві полотняні сорочки. Я знову ринув наниз і знову пустився

назад без нічого. Виткнувши з води голову, я почув на палубі брязкіт, а впбравшись зовсім на палубу, побачив, що товариство моє скористалось невдячно з моєї відсутности, щоб допити решту вина; пляшку вони пустили долі, поквапившись її повісити, як була, поки я не углядів. Я почав докоряти їм та доводити безсердечність їхнього вчинку, і Август ударився в сльози. Інші двоє силкувались сміятися, так мов би це був жарт; але маю надію, що ніколи мені не випаде бачити ще раз подібний сміх: їхні покривлені мини страшливі були без міри. Справді, було очевидно, що вжитий побудник, при порожніх шлунках, дав моментальний і прикрий ефект; всі вони сп'яніли до краю. На превелику силу зневолив я їх лягти, і вони зразу запали в трудний сон, супроводжуваний хрипливим і шумним диханням.

Отак я зостався самотою на бригові, і думки мої, певне сказати, до краю були похмурі й страшні. Що за вигляди мав я в очу? Тільки повільну, голодну смерть, або, в кращому разі, загибель у ближчому штормі, бо в нашій теперішній виснаженні ми не могли сподіватися пережити ще й другий шторм.

Голодна гризота, що її зазнавав я в цей час, була майже нестерпна, і я відчув, що ладен неначе піти на все, аби лиш її вгамувати. Врізавши ножем малий клапоть шкіряної валізки, я був хотів хоч ним підживитись, та побачив однак, що не можу ковтнути ані найменшого кусника; правда, що я находив певну полегкість своїм стражданням, жувавши маленькі шматочки шкіри, а тоді вицльовуючи. Проти ночі попросипались один по одним товариші, кожен у невимовному стані слабости й жаху — це вино їх так призвело, що його туман на цей час уже звіявся. Вони трусилися цілим тілом, мов у прикрий проп'ясиці, і безмірно жалісним голосом благаали напиться. Їхній стан уразив мене до самого серця і zarazом змусив тішитися щасливим укладом обставин, що не дали мені допуститись вина і, тим самим, поділити з товаришами їхні гіркі і болісні переживання. Але стан їхній вельми стривожив мене і зажурив ще й тим, що, коли б випала нам яка щаслива нагода, вони, очевидно, нездольні були б подати мені хоч яку допомогу для спільного

порятунку. Я їй досі ще не одкинувся думки, що ми зможемо щось добути собі знизу, але ніяк було з цим заходжуватись, поки хтось із них опанує себе в такій мірі, щоб допомагати мені при линві, коли пушуся під воду. Паркер немов би у більшій був пам'яті, аніж інші двоє, і я взявся, як тільки міг, приводити його до свідомости. Погадавши собі, що морська вода може добре на нього вплинути, я надумався обв'язати його за попереk линвою, а тоді, підвівши до капітанських сходів (він ніяк мені не противився), штовхнув його в воду і зразу витяг. Я мав слушну підставу вітати себе на цій спробі, бо він наче чимало з цього оживів та набрався сили; коли я витяг його із води, він зовсім розсудливим способом запитався мене, навіщо я з ним отаке роблю. Коли я пояснив йому свої наміри, він подякував і сказав, що відчув від цього купання велику полегкість, а тоді заговорив про наше становище цілком уже тверезо. Надумавши зробити те саме із Августом та Пітерсом, ми зразу так і вчинили, і вони обоє зазнали від цього перетрусу чималої пільги. Це рантве купання я намислив під впливом того, що читав колись у медичних книжках про добрий ефект від душу, коли пацієнт слабує на алкогольну манію.

Рішивши, що тепер уже можна довірити товаришам тримати кінець линви, я знову три чи чотири рази заринув у кабіну, дарма що зовсім уже сповожило, а слаба, але довга хвиля із півночи робила судно дещо хистким. В оцих спробах мені пощастило виловити два кухарські ножі, порожній на три галони кухоль та ковдру, але нічого такого, щоб згодилося нам на харч. Виловивши ці речі, я провадив свої намагання далі, поки вже зовсім задіхався — та не знайшов більш нічого. Протягом ночі Паркер та Пітерс труждалися в чергу тим самим способом; проте, нічого нам не траплялось під руку, і ми в одчаї закинули всякі спроби, поклавши, що тільки даремне над цим виснажуємось.

Решту ночі ми провели в такому стані крайньої болісти, і тілесної і духовної, що годі їй помислити. Нарешті заблиснув ранок шістнадцятого, і ми жадливо шукали на обрії хоч якої надії — все марне. Море було таке саме лагідне, і та сама довга хвиля із півночи, як учора. Це вже шостий день ми не заживали

ні питва, ні їжі — крім отієї пляшки портвейну — і очевидно було, що недовго здолиємо витримати, коли не добудем чогось. Я не бачив доти ніколи, і волію довіку не бачити таких до безмір'я виснажених людських істот, як Пітерс та Август. Коли б я зустрів їх отаких на березі, зроду б і в думці собі не поклав, що колись їх бачив. Обличчя їм цілковито змінилися у своєму складі, так що я негоден був вірити, що це справді ті самі люди, що це з ними я пробував у гурті всього кількоро днів тому. Паркер, хоч він і звівся страшенно і так ослаб, що не міг уже й голови підвести із грудей, не підупав так сильно, як ті двоє. Він приймав муки з великою терпеливістю, не нарікав ні навіщо і силився й нам надихнути надію — всіма способами, які лиш міг надумати. Що до мене, то я, дарма що був при початку мандрівки слабій, та й зроду тендітної статури, а страждав не так, як вони — не так спав на тілі і зберіг сили мислення в дивній мірі; тимчасом інші зовсім ослабли на розум і, здавалося, повернулись знов у дитинство: все безглуздо скалили зуби в ідіотичних ухмілках та лепетали без краю дурними загальниками. Що — правда, часами вони немов відживали раптом, наче надхнені зразу свідомістю свого становища; тоді, у хвиливі просвітку сили, вони схоплювались на ноги і на короткий час заводили мову про свою майбутність, способом зовсім розумним, хоч і повинні безкрайнього одчаю. А втім, річ можлива, що мої товариші мали ту саму думку про себе, що й я про них; може й я мимохіть завинив такими ж причудами та безглуздя — це таке діло, що годі його рішити.

Десь опівдні Паркер сказав, що бачить з лівого борту землю; я насилу вдержав його, не давши стрибнути в море та плавцем добиватись до неї. Пітерс та Август не звернули уваги на його слова — видимо заглиблені в понурі якісь міркування. Поглянувши, де він показував, я не міг пазорити ні найменших признаков землі — що — правда, я надто добре знав нашу віддаленість від будь-яких берегів, щоб піддатись такій надії. Але довго я мусив гаятись, поки довів таки Паркерові його помилку. Тоді він залився буйними слізьми, ридаючи, як мале дитя; щось дві або

три години лементував він на голос та хлипав, поки, знесилившись, заснув як убитий.

Пітерс та Август безуспішні пробували ковтати шматочки шкіри. Я порадив їх, щоб жували та геть випльовували, та вони занадто охляли, щоб прийняти мою пораду. Я сам час від часу брався жувати шкіру і мені наче легшало. Найбільше я мучився спрагою; тільки те їй не дало мені випити морської води, що я пам'ятав страшні наслідки, які бували з цього іншим в такому самому становищі.

Отак наступив і день, і я раптом побачив на сході парус — з лівого борту, вперед. Це мусило бути велике судно; ішло воно мало не впрост на нас, на віддалі десь у дванадцять чи п'ятнадцять миль. З товаришів моїх ніхто ще його не бачив, а я поки повздержувався щось їм казати, щоб не зазнали знов розчарування. Нарешті, коли корабель наблизивсь, я роздивився, що він простує таки до нас; роздивився легкі паруси його, повні вітром. Я негоден був далі стримуватись і показав його своїм страдникам — товаришам. Вони зірвалися притьмом на ноги і знову пустилися в незвичайні вияви радості, плачучи, сміючись ідіотським сміхом, стрибаючи й витанцьовуючи геть по всій палубі; вони то молилися, то розливалися у закляттях. Їх поведінка вплинула зразу й на мене — враз із тим, що я вважав за певну надію на порятунок: я негоден був здержатись і приєднався до них; я дав хід поривам свого захвату та вдячності, і упав, і качався по палубі, і плескав у долоні, кричав, і інакші чинив божевілья, поки раптом опам'ятавсь — іще раз у крайності людського горя й одчаю — побачивши, що судно враз повернуло до нас кормою та й пішло у зовсім протилежний бік проти того, як я його вперше побачив.

Не зразу я зумів переконати товаришів, що він таки справді стався, цей гіркий поворот нашої долі. На всі мої доводи вони відповідали такими жестами й поглядами, що, мовляв, не дадуться мені на такий обман. Найбільше вразила мене поведінка Августа. Що я йому не робив, не казав, він таки далі правив, що дивись, корабель хутко підійде до нас; що треба ладнатися переходити на його борт. Побіч нашого брига плавала якась дере-

вина, а він запевняв, що це бот за нами, і силкувався стрибнути в нього; серце мені розривалося, так він кричав і вив, коли я силоміць не давав йому кинутись таким способом в море.

Утишійшися трохи, ми зорили далі за тим кораблем, поки він зовсім щез нам з очей — година зробилася хмарна, потягнув легкий бриз. Коли той корабель остаточно зник, Паркер раптом повернувся до мене з таким виразом на лиці, що я весь затремтів. На цей раз він мав такий свідомий вигляд, що перед тим я не бачив такого, і заким він рухнув губами, серце уже підказало мені його мову. Він коротко висловив гадку, що один із нас мусить померти, щоб піддержати існування інших.

РОЗДІЛ XII

Я вже колись роздумував над можливістю, що ми прийдемо до цього страшного останнього краю, і тайно поклав собі віддатися краще смерті в будь-якій її формі, будь-яких обставинах, ніж допуститися такого способу. В жодній мірі не послабив цієї ухвали і теперішній прикрий голод, що ним я так страждав. Пітерс та Август не чули обоє поданої пропозиції. Отож, я одвів Паркера на бік і, в думках вимолюючи собі сили одхилити його від затіяного жажливого діла, довго його умовляв, благав його скільки міг, закликав усім, що він мав святого, доводив усякими доводами, що їх подавала мені скрайність випадку — все для того, щоб він покинув цю гадку та не казав за неї нікому з тих двох.

Він слухав мене без єдиної спроби заперечити мої доводи, і я вже взяв був надію переконати його. Та скоро я закінчив свою мову, він одказав мені, що все це, він знає гаразд, справедливо, що вдаватися до такого способу, це найстрашніший рішенець, на який лиш може піти людський розум, але що він терпів уже так довго, скільки може витримати людська натура; що так ми мусимо згинуть всі, а смерть одного з нас — можливо, а навіть запевне — порятує, кінець - кінцем, усіх інших. Він іще додав, щоб я не завдавав собі даремне клопоту, намагаючись одхилити його від цієї думки, бо він твердо рішивсь на це, іще перед тим, як побачив оце корабель: тільки того корабля поява не дала йому заявити про це раніш.

Тоді я узявся просити його, коли він не хоче таки одкинутись свого наміру, щоб принаймні заждав з ним до завтраго — може тимчасом яке судно прийде на наш порятунок; знов по-

вторив усі доводи, які тільки зміг надумати та уважав за придатні на його грубу вдачу. Він одказав, що мовчав і так аж до крайньої можливої хвили; що він далі не може тривати без якоїсь поживи; що назавтра цей намір його уже б запізнився — принаймні, для нього самого.

Побачивши, що лагідною мовою не зрушу його в жодний спосіб, я узявся інакших заходів і сказав, щоб він мався на тямі — що я менше, ніж інший хто, потерпів від наших бід; що я, таким чином, здоровіший і дужчий зараз, ніж він сам, чи там Пітерс із Августом — словом, що я маю змогу, коли б тільки зайшла потреба, силоміць повернути на своє; що коли б він спробував якось удатись до інших із своїми кривавими, людоджерними замірами, я не вагатимусь кинути його в море. Тут він зразу вхопив мене за горло і, витягши ножа, даремне силився вгородити мені в живіт; правда, єдине що крайнє виснаження не дало йому доконати це люте діло.

Тимчасом, дійшовши найвищої точки гніву, я загнав його на обочину брига і зовсім готовий був перекинути через борт. Від цієї долі його врятувало, одначе, те, що до нашого спору вступився Пітерс; він підійшов і порізнив нас, питаючись причини цього замішання. Паркер сказав йому все, заким я спромігся знайти якісь засоби попередити його.

Ефект від цих його слів видався ще страшніший, ніж я сподівався. Обоє, Август та Пітерс, як видно, віддавна плекали тайцем ту саму жахливу гадку, тільки що Паркер перший її зголосив; вони приєдналися у цій гадці до нього і стояли на тім, щоб негайно її справдити. Я сподівався, що з них обох хоч один збереже іще досить розумової сили, щоб опертися разом зі мною всякій спробі вчинити страшливу цю річ; а з чиєюсь поміччю я б не боявся нічого — я спромігся б тоді запобігти злочинству. Розчарувавшись у цих сподіваннях, я до конче мусив тепер подумати про свою власну безпечність, бо з дальшого мого опирання ці люди, в страшному їх стані, могли б узяти собі достатній привід, щоб мене саме й виключити із чесної гри в тій трагедії, що так скоро, я знав, мала початись.

Я сказав їм, що волю скоритися, тільки просив заждати яку годину: може тимчасом розвіється якийсь туман, що обсів нас, а тоді, річ можлива, ми побачимо знову отой корабель, що являвся нам. З превеликими труднощами добивсь я від них обіцянки так довго пережити; і, як я й прочував, скоро повів бриз, туман розійшовся, коли ще не минуло й години, і не видно було жодного корабля. Ми налагодились тягти жеребки.

З великою нехиттю зостановляюся на страшливій сцені, що настала потому; цю сцену, в найменших її подробицях, ніякі наступні події не змогли мені ні найменше загладити в пам'яті; строгий спогад її загірчатиме й далі кожну мить мого існування. Дозвольте ж мені перейти цю частину моєї повісти так поспішно, як тільки може дозволити природа описуваних подій. Для зловісної нашої лотереї, де кожен із нас мусив випробувати свій талан, ми не змогли надумати іншого способу, тільки на палічки. Ми поробили маленькі скіпки, підходящі для цього; ухвалено, що я маю держати їх. Я відійшов на один бік судна, а безталанне моє товариство стало на другому боці, до мене спиною. Найприкрішу гризоту, яку лиш зазнав я тоді, в якусь мить цієї страшної драми, я пережив під оцю саме хвилю, як лагодив жеребки. Небагато випадає людині таких обставин, де б вона не відчувала як-найглибшого інтересу в захованні свого життя; цей інтерес що-хвилі зростає в мірі того, як слабне сполука, що нею життя ця тримається. Але ж саме тепер мовчазна, сувора і певна природа справи, що нею я був зайнятий (так одмінна від буйних тривог підчас шторму та ступневого зближення голодних мук), дозволяла мені розмислитись над невеликими шансами врятуватися від найжахнішої смерті—смерті, що мала служити найжахнішому ділу; і найменша часточка тієї енергії, що так довго мене піддержувала, геть одлетіла зразу, мов пушина під подихом вітру, лишивши мене безпомічною жертвою ганебного, нищого страху. Спершу я навіть не міг зібратись на силу, щоб витягти та підладнати як слід скіпки: пальці мене не слухались, а коліна мої вибивали неможливий дріб. Мислі перебігали тисячу як-найбезглуздіших планів—таких, що дали б мені змогу відзволитись від участі в цій

потворній грі. Я гадав був упасти навколішки перед моїм товариством і багати, щоб увільнили мене від цього уділу; кинутись раптом на них і, убивши когось, скасувати цим жеребкування— словом, я думав про всяке, аби не про те, що мусив оце робити. Нарешті, згаявши довгий час в отакім безглузді, я очутивсь від голосу Паркера; він казав мені увільнити їх скорше від страшної непевности. Навіть і тут іще я не міг себе змусити підрихтувати зразу скіпки, а все обмисляв усякі способи обдурити якого товариша, щоб витяг коротшу скіпку — бо так ми рішили, що хто потягне найкоротшу із чотирьох, мусить померти заради інших. Перш ніж судити мене за таку безсердечність, хай попрубують стати в таке достоту становище, яке мені випало під той час.

Врешті гаятись далі стало вже ніяк, і серце мені виривалось з того з грудей, коли я підходив до баку, де чекало на мене товариство. Я простягнув до них із скіпками руку, і Пітерс зразу потяг. Він був вільний — бо його, принаймні, не була найкоротша! — отже, явився іще один шанс проти мого порятунку. Я зібрав усі свої сили і подав жеребки Августові. Він теж потяг не вагаючись: він так саме був вільний; і тепер, чи померти я мушу чи жити, шанси стали достоту рівні. В цю мить лютість тигра сповнила мої груди; я відчув до свого бідолашного побратима в нещасті, Паркера, чисто диявольську, жагучу ненависть. Але чуття це тривало недовго; і нарешті, обнятий конвульсивним тремтінням, заплющивши очі, я простяг до нього дві скіпки — ті, що єдине лишилися. Минуло хвилин десь п'ять, перше ніж він здобувся на силу витягти жереб, і за весь цей час такої непевности, що серце мені геть заникало од неї, я ні на жодну мить не розплющив очі. І от, один жеребок нагло виїнято із моєї руки. Доля наша рішлася, але я не знав, за мене чи проти мене. Ніхто не мовив єдиного слова, а я все не важивсь себе запевнити, глянувши на жеребок у своїй руці. Врешті Пітерс узяв мене за руку, змусивши глянути вгору; і я зразу побачив з Паркерового обличчя, що я безпечний, що йому судилась ця мука. Дух мені заняло! — я упав непритомний долі.

Я очутився із свого омління саме вчас, щоб побачити, як ця трагедія завершилася смертю того, хто був найбільшим у ній

причинцем. Він ніяк не пручався, і Пітерс заколов його в спину, так що той упав зразу мертвий. Не повинен описувати страшливий бенкет, що настав потому. Такі речі можна лиш мислити, а слова тут нездолні перекопати мысль витонченим жахом своєї реальности. Одне лиш скажу: утипивши до певної міри шалений голод, що мордував нас, кров'ю нашої жертви, ми, по загальній згоді, геть відтяли руки, ноги та голову, покидавши їх, разом з нутрощами, у море; решту тіла ми жерли шматками, протягом чотирьох незабутніх довіку днів — сімнадцятого, вісімнадцятого, дев'ятнадцятого та двадцятого.

Дев'ятнадцятого перепавав буйний дощ; він тривав п'ятнадцять чи двадцять хвилин, і ми спромоглися зібрати трохи води — у простиню, що її виловили граблями з кабіни зразу по штормі. Води було, всього на все, не більше як півгалона; але й цей скупи пай підкріпив нас відносною силою та надією.

Двадцять першого ми знову дійшли до скруту. Година стояла тепла й погожа, як і давніш, з туманами час від часу та легкими бризами, звичайно з Норду на Вест.

Двадцять другого, коли ми сиділи тісним гуртом, роздумуючи над плачевним нашим становищем, раптом мені промайнула гадка, що надхнула мене ясним сяйвом надії. Я пригадав, що коли ми зрізали носову мачту, Пітерс, стоявши на навітренних русленнях, дав був мені одну із сокир, щоб я сховав її десь на надійне місце; за кілька хвилин перед тим, як останній великий вал ударив на бриг і затопив його, я одніс, як пригадав тепер, цю сокиру на бак та й поклав на одну із койок при лівому борті. Я надумав тепер, що ми зможем, добувшись цієї сокири, прорубати палубу над коморою і таким способом легко розжитися харчу.

Коли я переказав цей план товаришам, вони видали слабкий поклик радості, і ми зразу направились до баку. Спускатись сюди куди тяжче було, ніж у кабіну, бо отвір був багато менший; згадаймо, що цілий звязок палуби круг капітанського люку, при вході в кабіну, знесло геть водою, а вхід до баку — це був простий на три квадратні фути люк — лишивсь непошкоджений. Проте, я не вагався пуститись навиз і, обв'язавшись

за поперек ливною, як це робилось давніш, відважно ринув у середину, ногами вперед, хутко добрався до койки та й нашукав там зразу сокиру. Цю знахідку ми повітали з захватом радості й тріумфу, а що вона нам так легко випала, це взято за віщий знак кінцевого нашого порятунку.

Ми почали рубати палубу з усім завзяттям воскреслої знов надії; я та Пітерс бралися до сокири в чергу, бо Августові поранена рука не дозволяла нічим допомогти нас. Одначе, ми так знемощили, що заледве спроможні були вистояти на ногах без опори, отже й робили без відпочинку не більше хвилину чи дві; скоро нам стало видно, що багато довгих годин потребуємо, щоб доконати це діло, тоб-то зробити достатній виріз для вільного доступу до комори. Та нас не збентежило це міркування і, робивши всю ніч під місячним світлом, двадцять третього на світанку ми довершили таки своє діло.

Тепер Пітерс заявив охоту пуститись у воду; наготувавшись, як давніш, він поринув і хутко вернувся, винісши із собою маленький глек; на превелику нам радість, в ньому знайшлося повно маслин. Попаювавши їх між собою, ми взялися жадібно їх уминати, а тоді знов пустили Пітерса наниз. На цей раз йому пощастило понад усякі наші сподіванки: він зразу вернувся із здоровим свинячим окостом та пляшкою Мадери. Вина ми випили кожен потроху, на досвіді переконавшись згубних наслідків неповздержного пиття. Шинка, за винятком двох яких фунтів коло самої кістки, не годилась уже на харч, наскрізь пройшовши солоною водою. Що догідне було, ми поділили на гурт. Пітерс та Август не в силі були вгамувати свій апетит та й убрали свій пай одразу; я ж повівся обачніше, ївши малими частками, бо опасувався спраги — а вона, я знав певне, конче мала настати. Ми віддихнули тепер хоч на час від нестерпно суворих страждань.

Оцівдні, трохи підправившись та посвіживши, ми знов заохотились вишукувати поживу. Пітерс та я цускались у воду по черзі, поки аж сонце зайшло, і все з більшим чи меншим успіхом. За цей час пощастило вибирати четверо менших глечиків із маслинами, другий окіст, сулію, де знайшлося гало-

нів із троє чудесної Мадери, а що нас найбільше втішило, малу галліпагську черепаху—капітан Барнард, коли «Грампус» відходив у море, узяв їх кільки на борт із шхуни «Мері Пітс», що саме вернула до порту з тюленийчих ловів у Тихому океані.

В дальшому ході цієї повісти я матиму часту нагоду згадувати цю породу черепах. Вона, як відомо більшості моїх читачів, живе, головне, на групі так званих Галліпагських островів; а власне, саме острови ведуть свою назву від цієї тварини—еспанське слово «Галліпаго» означає прісноводну черепаху. За стать їхню та поведінку часом звуть їх іще й слоновими черепахами. Часто вони досягають величезних розмірів. Я сам бачив не раз таких, що заважили б від 120 до 150 фунтів ¹⁾, хоча й не пригадую, щоб який мореплавець згадував важчі, як на 80 фунтів. Стать вони мають чудну, скажу навіть гидку. Ступають дуже поволі, мірно і тяжко, тіло своє несуть десь на фут від землі. Шия їм довга і вельми тонка: звичайна довжина—од вісімнадцяти дюймів до двох футів, а я вбив одну таку, що мала від рамена по край голови цілих три фути і десять дюймів. Голова дивовижно подібна на зміїну. Вони можуть існувати без їжі неймовірно довго: є приклади, що їх кидали в трюм, і вони там лежали без ніякої поживи по два роки—іще й по цім часі виглядали такими ж гладкими, в такім самім добрім порядку, як при початкові, коли їх туди вкинуто. Однією своєю властивістю ці черепахи схожі на дромадерів, пустельних верблюдів. Вони мають при основі шиї такій міхур, де носять собі повсякчасний запас води. Бувало таке, що їх убивано після того, як вони роками не мали ніякої поживи, і знаходжувано в цих міхурах по цілих три галони доброї погожої води. Живиться ця твар найбільше дикою петрушкою та селерою, портулаком та морською солянкою, колючою грушею; від цієї останньої рослини вони гладнають на диво, і на схилах при березі, де натрапляють цих черепах, звичайно знаходять багато й колючої груші. Їжа з них прегарна і надзвичайно тривна; певна річ, що

---

¹⁾ В англійців є два фунти: один, приблизно рівний нашому давньому, другий— $\frac{1}{2}$ ф. *Пер.*

вони врятували життя тисячам моряків на китових ловах та на інших промислах у Тихому океані.

Котору черепаху нам пощастило виловити з комори, то вона не дуже була велика — вагою, либонь, на шістдесят п'ять чи сімдесят фунтів. Це була самка, і в прегарнім порядку, надзвичайно сита; в міхурі вона мала понад кварту чистої солодкої води. Нам це був справжній скарб; і одностаїно павши навколішки, ми вознесли за цю вчасну поміч гарячу подяку Всемилостивій Долі.

Тяжко нам прийшлося видобувати цю черепаху з прорізу — пручалась вона страшенно, а силу мала — навдивовижу. Вона за того вже й виприснула з Пітерсових рук і за малим не шурнула назад у воду, аж тут Август запетлював її за шийку линвою із зтяжним узлом та й придержав так, поки я скочив у проріз побіч Пітерса та поміг скинути її нагору.

Воду із міхура ми акуратно зцідили в той глек, що його, як я згадував, виловили давніш із кабіни. Закінчивши це діло, ми оббили від пляшки шийку, так що вона стала нам як за склянку — там зміщалась неповна $\frac{1}{8}$ пінти. Тоді випили кожен цю мірку, ухваливши надалі взяти її за денний пай та й обмежуватись на цьому, поки стане запасу.

Останні два-три дні година стояла гарна, дощів не було; постіль, добута з кабіни, і наша одежа за цей час цілком висушли, так що ми зночували цю ніч (двадцять третього) проти звичайного зовсім вигідно, утішаючись мирним спочивком по щедрій вечері з маслин та шинки — ще й з малою порцією вина. Опасуючись, щоб уночі з нашого припасу не опинилося щось за бортом, бо коли б ще не знявся бриз, ми прив'язали все, як могли, до уламків коливороту. Черепаху нашу, що її ми хотіли зберегти як-найдовше живою, перекинули навznak, ще й прив'язали старанно.

РОЗДІЛ XIII

24 липня. Цей ранок побачив нас надзвичайно підсиленими — і духом і тілом. Ми пробували і досі в погубнім становищі, не знаючи, де ми є, хоч і певне, що дуже далеко від якоїсь землі; мали запас поживности, що міг нас піддержати два яких тиждні, і то при найбільшій ощадності; води не було майже зовсім; ми блукали десь океаном, примхою кожної хвили, кожного подуву, на найблагішій у світі окрушині корабля — і все-таки, безко-нечно жахливіші напасті й небезпеки, що од них врятувалися ми так недавно і так чудесно, змушували нас дивитись на те, що ми мали тепер, як на звичайну собі, може трохи прикрішу невигоду: — отак людям відносні і благо, і зло.

На світанні ми лагодились відновити розшуки у коморі, коли раптом полив буйний дощ, з невеликим громом, і ми заходилися замість того запасати води, орудуючи тою самою простинею, що її уживали на це й раніш. Інакше нам ніяк було збирати воду, як тільки в розгорнуту простиню — а в середину клали бляху із носових русленів. Таким чином, вода стікала в середину, а звідти просочувалась у глечик. Отак ми набрали мало не повний глек, аж тут із півночі надійшов дужий шквал і змусив нас перестати, бо судно почало знов хитати так сильно, що ми не могли встояти на ногах. Тоді ми перебрались наперед і, накріпко прив'язавшись, як давніш, до уламків коливороту, вижидали, що буде далі — куди спокійніше, ніж можна було б передбачати чи уявляти собі можливим у подібних обставинах. На полудне вітер зміцнів уже в добрий бриз, як на два рифи, а вночі виріс в навальний шторм, із величезною хвилею. Але досвід навчив нас найліпшого способу, як впоряджати прив'язь,

і ми витривали цю понуро-бурливу ніч досить безпечно, дарма що мало не кожної хвили нас проймало наскрізь водою і що-кожної хвили ми опасувались опинитися за бортом. На щастя, стояла така тепла година, що вода нам радше приємна була.

25 липня. Шторм цього ранку унав до сили десятивузлового бризу, а разом змаліла і хвиля, так що ми змогли держатись на палубі сухо. Але ж, на великий нам жаль, виявилось, що два глечики із маслом і всю шинку змило за борт, хоч як ми старанно їх прикріпили. Ми рішили не вбивати зразу черепаху і вдовольнилися поки сніданком із кількох маслин та на кожного міркою води; ми змішали її вполовину з вином, і ця сумісь неначе дала нам велику підмогу й полегкість, без того болісного оп'яніння, що до нього приводило чисте вино. Хвиля й досі ходила занадто буйна, щоб відновити розшуки за поживністю у коморі. Кільки речей, таких, що були нам тепер ні до чого, протягом дня виплеснуло із отвору та й змило зразу за борт. Ми помітили також, що судно тепер дужче лягало на бік, ніж коли перед тим, так що без прив'язи ми не могли стояти ні хвили. Тим-то день нам минув похмуро і тяжко. Ополудні сонце стояло нам майже над головою; ми певні були, що довготривала зміна північних та північно-західніх вітрів занесла нас десь близько екватора. Над вечір угляділи кілька акул і трохи стривожились тим, як сміливо одна, величезна, до нас підпливала. Раз, коли палуба наша похилилася глибоко в воду, ця потвора наскочила впрост на нас, помотавшись деякий час над самим люком кабіни і хвостом сильно ударивши Пітерса. Великий вал одметнув її врешті за борт, на велику нам полегкість. Коли б тиха година, ми легко змогли б уловити її.

26 липня. На ранок вітер зовсім ушух, і море не так бурхало, так що ми зважились відновити розшуки у коморі. Тяжко труждавшись ціліснький день, допевнилися, що звідси нам нічого вже сподіватись, бо перебірки коло комори за ніч геть потрощило, а всі речі знесло у трюм. Можна собі уявити, яким одчаєм сповнило нас це відкриття.

27 липня. Море тихе; легенький вітер, усе таки з півночі й заходу. Ополудні сонце взяло припікати, і ми заходились

супити одержу. Дуже нам допомогло від спраги, та й так було вельми приємно, скупатися в морі; але мусили стерегтись непомаду акулу — за день бачили кількох, як вони плавали навколо брига.

28 липня. Година триває добра. Бриг почав так хилитися на бік, що ми полякались: він може обернутися зовсім, дном догори. Наладилися, як могли, про таку нагоду, прив'язавши черепаху, кухоль з водою та два останні глечики із маслинами як-найдалше на навітренний бік, за бортом, пониже грот-русленів. Море тихе весь день, вітру майже немає.

29 липня. Така сама година. У Августа починають з'являтися ознаки, ніби в пораненій руді прикинулася гангрена. Він скаржитья на сонливість та сильну спрагу, але гострого болю немає. Нічим йому допомогти: тільки протерли рани, трохи взявши одгу з маслин, а з цього ніякої пільги мов би й не вийшло. Годили йому, як могли; втрое збільшили порцію води.

30 липня. Безмірно палючий день без найменшого вітру. Увесь час перед полуднем попід самим судном кружляла величезна акула. Кільки разів силкувались зловити її у сіло; нічого не вийшло. Августові погіршало, він навіч згасає — що від ран, що від поганої харчи. Все проситья вибавити від мук; нічого не хоче, тільки померти. Цього вечора поїли останні маслини, а вода у кухлі так загнила, що годі було ковтнути, не додавши вина. Рішили вранці убити черепаху.

31 липня. Після тривожної, надмірно утомної ночі — через становище нашого брига — взялися бити та розбирати черепаху. Вона, як виявилось, куди менша, ніж ми гадали, хоч і в доброму тілі — всього в ній їстива фунтів на десять, не більше. Щоб розтягти як-найдовше пай, ми порізали її тонкими кавалками і напукували в три глечики з-під маслин, що лишались у нас, та у винну пляшку (все це ми зберігали); тоді налили одтом із маслин. Таким чином запасли фунтів три черепахи, з тим щоб не займати їх, поки з'їмо решту. Ухвалили обмежитись на чотири унції м'яса денно; отже, хватить на тринадцять день. Уже сутеніло, коли випала сильна злива, з великим громом та блискавкою, але перейшла так хутко, що ми встигли набрати всього з півцінти. По загальній згоді віддали все це Августові — йому, видно,

приходить край. Він пив з простині, в мірі того, як дощ наповняв її — лежав, а ми тримали над ним простиню так, щоб вода стікала йому просто в рот: у нас не лишилось на воду ніякого посуду, хіба що прийшлося би випорожнити сулію з вином або кухоль із застоюною водою. Коли б довший дощ, ми б так і зробили.

Страдник наш не зажив, як видно, великої пільги з пиття. Рука йому вся зчорніла, від пучки аж до плеча; ноги стали як лід. Кожної хвили, чекали ми, душу зідне. Змарнів він страшенно; так сильно, що, мавши ваги, при виході із Нантукету, сто двадцять сім фунтів, тепер найбільше заважив би сорок чи п'ятдесят. Очі йому запали глибоко по під лоб, так що стали заледве видні, шкіра на лицях обвисла так сильно, що жувати щось, навіть рідке що ковтнути, він спромагається із великим трудом.

1 серпня. Така сама ясна година, тяжко пекуче сонце. Страшенно мучились спрагою, бо вода у кухлі зовсім уже загнила і вся кишить червою. Ми однаково примудрилися глитати її, помішавши з вином — але спрагу свою мало цим утишили. Більше нам поможлось від купання в морі; та користатися ним можна було дуже зрідка, бо акули од нас не відходили. Тепер зовсім ясно стало, що Августові вже немає ради; він очевидно вмирав. Нічим було полегшити муки — а мучився, видно, дуже. О дванадцятій він в тяжких корчах сконав, не сказавши ні слова протягом багатьох годин. Його смерть ми відчули, як зловісне знаменування; так вона нас вразила, що весь день ми просиділи не порушно при трупі — тільки пошепки перемовлялися між собою. Вже спочило, і тоді аж, перегода, ми набралися духу встати і кинути тіло за борт. В цей час воно стало гидке без міри і так зогнило, що коли Пітерс спробував був підняти його, ціла нога лишилась йому в оберемку. А як гниль ця хлюпнула в воду при боці судна, фосфоричний блиск довкола трупа появив нам восьмеро, а чи семеро здоровезних акул; ляскіт їхніх жажних зубів, коли вони розтягали на шмаття свою жертву, чути мабуть було на мильо кругом. На цей постук ми скулились у ніщо — міри не стало нашому жахові!

2 серпня. Та сама грізно-спокійна і палюча година. Світанок застав нас у жалюгіднім упадку душевним і безсиллі тілесному. Вода в кухлі ніяк уже не годиться, ставши густою, мов желятина, масою: сама лиш огидна черва та слизота. Ми викинули її геть: кухню добре змили у морі, а тоді налили туди трохи оцту, взявши з пляшок із засоленою черепахою. Спрагу годі уже стерпіти; ми даремне зусилювались вгамувати її вином — воно, як здається, піддає тільки жару в огонь і тяжко п'янить нас. Були спробували утишити свої страждання суміссю із вина та морської води; але від того нас зразу взяло на таку блювоту, що ми вже ніколи не поновляли цієї спроби. Через цілий день пильне вичікували нагоди скупатись, але марна річ: наше судно тепер просто-таки звідусіль облягли акули. Це, безперечно, ті самі потвори, що пожерли той вечір тіло бідолашного нашого товариша, а тепер що-міль дожидають на другий подібний бенкет. Це нам навіяло жаль, безмірно гіркий, сповнило нас такими гнітючими, тужливими передчуттями. Нам було невимовно легшало від купання, і геть утеряти цю пільгу, ще й страшним таким способом, — ми не могли цього стерпіти. Сказати і те, ми зовсім свідомі були й безпосередньої від них небезпеки, бо це ж оступись чи неладно рухнись, та й мусив би враз опинитись у власті цієї зажерливої твари: вони кидались часто просто на нас, сплваючи на підвітренний борт. Ми не могли їх сполохати ні криком, ані якими стараннями; коли Пітерс навіть ударив одну, найбільшу, сокирою і сильно поранив її, вона все-таки далі напосідалась на нас. Під вечірню сутінь насунула була хмара, та, на велике нам горе, не розійшлась дощем. Ледве чи можна собі уявити, як ми терзалися під цей час спрагою. Ніч поминула безсонно, через це та іще через страх наш перед акулами.

3 серпня. Жодного просвітку; а тимчасом бриг де-далі лягає все дужче на бік, так що по палубі уже зовсім не можна ходити. Клопоталися із вином та черепашим м'ясом, прив'язувавши їх так, щоб не згубити, коли б бриг перекинувся дном догори. Добули з носових русленів два здорові костилі і сокирою повбивали їх у навітренний борт, на два фути від води; це вийшло

не дуже далеко від кіля, бо ми лежимо вже майже на бімсах. До цих костилів дов'язали нашу харч: тут буде певніше, ніж на давньому місці під русленнями. Через цілий день жаждували нестерпимо — купатися ніяк було через акули, що не лишали нас ні на мить. Спати несила.

4 серпня. Десь недалеко перед світом помітили, що судно обертається сторч; підхватилися, щоб не сприснути в море. Спершу рух був повільний, ступневий, і ми добре управлялися плазувати вище, до навітренного борту, тим що подбали загодя протягти мотузки від костилів, де висіла наша харч. Але ми недобре розраховували прискорення руху, бо він став згодом занадто нагальний, щоб іти з ним улад; і перше ніж ми розібрали, що сталося, нас уже кинуло скаженим ривком у море — там ми заметалися кільки сажнів під поверхнею, а над нами зразу устав величезний вал.

Пішовши під воду, я мусив пустити з рук той мотуз, що за нього тримавсь і, почувши себе якраз під судном, в цілковитій знеможі, сливе й не борюся уже за життя, готовий за кільки секунд померти. Але й тут обманивсь, не взявши на увагу природну віддачу судна на навітренний бік. Пруд води, що пішов нагору, коли судно одхитнулось частково назад, виніс мене на поверхню іще хуткіш, ніж перед тим метнуло мене під воду. Опинившись нагорі, я побачив себе ярдів на двадцять від судна, оскільки можна було судити. Лежало воно сторч кілем, шалено гойдаючись з боку на бік, а море кругом бурувало і бралось вирами. Пітерса я не розглядив і сліду. Кільки футів од мене плавала бочка з олію, а кругом манячили всякі інші речі із брига.

Найбільше боявсь я тепер акул, знавши гаразд, що вони тут поблизу. Щоб не дати їм, скільки мога, підпливти до мене, я, пливучи до брига, сильно бив по воді обома руками й ногами, збуривши цілу піняву стіну. Я певен, що цьому саме способі, хоч який він є простий, я завдячував свій порятунок тоді; море навколо брига, якраз перед тим, що він обернувся, так кишіло цими страховищами, що деякі з них мусили бути, і справді були коло мене ось-ось, поки я добиравсь до судна. Але якось таки — це мені дуже щастю — я безпечно доплив до борту нашого

брига, правда, такий знеможений величезним напруженням, що ніяк не знайшовся б на силу вибратись угору, як би не вчасна поміч від Пітерса. Він, на велику мені полегкість, якраз появивсь, злізши на кіль із протилежного боку, і кинув мені кінець мотуза — одного із тих, що були прив'язані до костилів.

Зaledве відбігши цієї небезпеки, нашу увагу звернула на себе страшна неминучість другої — голодування. Весь наш припас змило за борт, хоч як ми пильне його прив'язали були; і не бачивши ні найменшої змоги добути іще якої поживности, ми обоє далися на владь одчаєві: вголос, як діти, ми плакали, і ніхто з нас не пробував дати розраду другому. Цю слабодухість трудно собі уявити; хто не бував ніколи в такому становищі, тому вона здається, звичайна річ, неприродною — але треба пам'ятати, що в довгому ході пережитих нападів та страху ми так цілковито розладились розумом, що не годиться дивитись на нас у тій порі, як на істоти розсудливі. В дальших бідах наших, таких самих, коли не прикріших, я мужньо змагався з недогідностями становища, а Пітерс, як побачимо далі, виявив стоїцизм, однаково неймовірний, як і теперішній дитячий нерозум та нерозважність — усе це залежить від душевного стану.

Власне, аварія з бригам, навіть дальша утрата вина та черепахи, не поставила б нас у становище гірше, ніж досі — хіба те, що зникла та простиня, що нею ми спромогались були підловляти дощову воду, та глек, де ми її запасали. Річ у тім, що, як виявилось, усе дно нашого брига, почавши на два-три фути від поясу аж до кіля (та й самий кіль) вкрите було великими скоїками; їжа була з них прегарна і вельми тривна. Таким чином, уся ця подія, що її ми так дуже боялись, вийшла нам, під двома важливими поглядами, скорше на користь, аніж на шкоду: вона нам відкрила запас поживности, що його, при певній ощадності, ми не вичерпали б і за місяць; з другого боку, вона змінила на краще наше становище на судні — нам зробилось на нім куди вільніше і безпечніш, ніж досі.

Але труднощі добування води затулялі нам усі вигоди від переміни в нашім становищі на судні. Щоб бути готовими скористатися скільки можна з першого дощу, ми поскидали були

сорочки, збиравшись пустити їх у роботу, як раніше простині; але не надіялись, звісно, назбирати цим способом, хоч і в найкращих обставинах, більше як $\frac{1}{8}$ пінти воднораз. Цілий день не показувалось і ознаки хмар; терпіли ми спрагою незносно. Вночі Пітерс заснув неспокійним сном на яку годину, а мені мої прикрі боліщі не дали затулити очі ні на єдину мить.

5 серпня. Сьогодні злегка повіяв бриз і погнав на нас багато всяких уламків; нам пощастило знайти межі ними одинадцять невеличких крабів, і з них мали ми кілька разів прегарну їду. Кожушки на них були зовсім м'які; отож, поїдали ми їх цілком, і вони ніби не так наганяли нам спрагу, як скойки. Не бачивши між дерев'ям жодного сліду акул, ми зважились і скупатися, і пробули у воді годин чотири-п'ять; в цей час наша спрага ніби дуже поменшала. Вельми собі освіжились і зночували куди вигідніш, ніж учора, бо кожен трохи таки заснув.

6 серпня. Цього дня ошчасливив нас буйний і довгий дощ, від полудня аж до ночі. Гірко ми шкодували за глечиком та сулією, бо хоч яке в нас раніш блаженке було знаряддя ловити дощ, ми б були налили одну, може й дві ці посудини. А так, то мусили вдовольняти спраготу тим, що давали своїм сорочкам пройти водою, а тоді викручували: утішний напій лився нам просто в горло. Так проминув нам цілий день.

7 серпня. Якраз на світанку, ми обоє водночас угляділи парус на сході; він явне наближався до нас. Ми повітали світле це видовище довгим, хоч і слабим кличем захвату і зразу взяли подавати які тільки можна було знаки, вимахуючи сорочками, стрибаючи, скільки нам дозволяла наша недужність, навіть гукаючи на всю силу легенів, даром що корабель був од нас не менш як на п'ятнадцять миль. Та що ж! він таки підходив все ближче, і ми бачили, що коли він не змінить курс, то надійде доконче так близько, щоб забачити нас. Десь годину потому ми вперше розгледіли на борту людей. Це була довга, низька, з марсеями шхуна; мачти її виглядали похило; на фор-марсовім парусі вона мала чорне кружало; команда, як видно, була в повнім числі. Ми дуже тривожились, бо не могли собі уявити, щоб звідти нас не угляділи, і боялись, що нас покинуть отак на загин: подібне

диявольське варварство, хоч як це видається неймовірним, нераз бувало на морі при дуже подібних обставинах — і чинили його істоти, що їх таки вважано за людей¹⁾. Та на цей раз, милостю долі, нам судилося щасливо помилитись, бо саме тут ми спостерегли на палубі чужинця раптовий рух; зразу потому він звив британський флаг і, повернувши круто до вітру, пішов просто на нас. За півгодини ми вже були в кабіні. Як виявилось, це була «Джен Гай» з Ліверпуля; капітан Гай вів її на промисли та торгівлю у Південні моря та Тихий океан.

---

¹⁾ Випадок з бригом «Поллі» із Бостону так іде тут до діла, а доля його багато в чому так подібна до нашої, що я зважусь на нього послатися. Це судно, місткістю на 130 тонн, вийшло із Бостону з деревом та харчю, до Сан - Круа, під командою капітана Касно; це було дванадцятого грудня 1811 р. На борту було вісім душ крім капітана: штурман, чотири матроси, кок, пасажир містер Гант та його піддана, негрська дівчина. П'ятнадцятого, минувши мілну Георгії, в кораблі взялась течя, саме під шторм із південного сходу, і врешті його перекинуло; та коли мачта пішла за борт, він випроставсь. У такому становищі, без огня, мавши обмаль харчи, команда пробувала сто дев'яносто один день, від п'ятнадцятого грудня до двадцятого липня, коли капітана Касно та Самуеля Беджера — вони тільки й вижили — зняла «Фем» із Гулля, капітан Федерсон, на дорозі з Ріо - Жанейро додому. Підбрали їх на 28° північної широти, 13° західньої довготи, тоб-то, їх занесло на дві тисячі миль. Дев'ятого липня «Фем» стрілася з бригом «Дромео», капітан Перкінс, і цей бриг приставив обох страдників до Каннебеку. Розповідь, звідки ми беремо ці подробиці, кінчається такими словами:

«Натурально було б запитатися, як вони могли пропливти таку відстань у найчастіше одвідуваній частині Атлантичного океану і ніхто їх не виявив. Їх поминуло понад дванадцять парусів. Один корабель підійшов так близько, що вони могли ясно одрізнити людей на палубі та на мачтах, що вдихались на них; але, на тяжке розчарування цим золотним, замученим голодом страдникам, люди ті залушили в собі веління жслаю, підняли паруси і безсердечно покинули їх на згубу».

РОЗДІЛ XIV

«Джен Гай», це була ладна шхуна з марсеями, місткістю на сто вісімдесят тонн. Ніс вона мала незвичайно гострий, і під вітром, у гарну годину, я зроду не бачив прудкішого бігуна. Але для простого морського судна вона мала не так уже добрі властивості, ще й далеко глибше сиділа в воді, ніж це годилось для торгу, що до нього її призначалося. Для цієї спеціальної служби треба більшого судна, і не так глибоко осадженого — скажім, від 300 до 350 тонн. Воно мусило б мати барковий такелаж, та й взагалі іншу будову проти звичайних у Південних морях кораблів. Зовсім конечна річ, щоб воно було добре озброєне. Годилось би мати на нім, скажім, десять або дванадцять двадцятифунтових коронад та двоє-троє довгих дванадцятки разом із мідними мушкетами, та збройниці при кожному марсі, закриті наглухо од води. Якорі та линви мусили б бути далеко тривкіші, ніж це потрібно для якого іншого промыслу; а найперше, команда мала б бути численніша і чинніша — як на таке судно, то не менше душ п'ятдесят-шістдесят придатних до служби моряків. На «Джен Гай» було їх тридцять п'ятеро, всі годящі до служби (це крім капітана та штурмана); але вона не так добре була озброєна, та й взагалі устаткована, як того пожадав би мореплавець, досвідчений у труднощах та небезпеках цього роду торговлі.

Капітан Гай був джентлмен вельми пристойний, і поважний мав досвід у південному торзі, що йому присвятив більшу частину життя. Але йому бракувало енергії, отже й спритности, що в такому ділі доконче потрібна. Він був сам співвласник судна, що на ньому плавав, і мав цілковиту волю ходити

в Південні моря по всякий вантаж, який лиш нагодиться під руку. На борту, як звичайно буває в подібних рейсах, мав він намісто, люстерка, губки з кресалом, сокири й топірці, пили, струги, гемблі, долота, довбила, свердла, напильніки, тесла, терпуги, молотки, ножі, гвіздя, ножиці, бритви, голки, нитки, глиняний посуд, перкаль, усяке безділля то - що.

Шхуна вийшла із Ліверпуля десятого липня, двадцять п'ятого перейшла тропик Рака, на 20° західньої довготи, і досягла Саля, одного з островів Зеленого Мису, двадцять дев'ятого; тут вона взяла сіль та інший потрібний у мандрівку припас. Третього серпня вона вийшла з Зеленого Мису і направилась на південний захід, тримаючи курс на береги Бразилії, так щоб перейти екватор між двадцять восьмим та тридцятим меридіями західньої довготи. Це звичайний курс кораблів, що прямують з Європи на мис Доброї Надії, або ж через нього до Східньої Індії. Ідучи цим шляхом, вони уникають штилів та сильних противних течій, що панують при берегах Гвінеї; врешті виявлено, що це найспірніша путь, бо далі ніколи не бракує західніх вітрів, що справляють судна до мису. Капітан Гай збирався зробити першу стоянку на Кергеленовій Землі — не знаю, право, для якої причини. Того дня як нас виловили, шхуна переходила висоту мису Сен-Рок, на 31° західньої довготи; тоб-то, на той час, як нас знайдено, ми пропливли з півночі на південь десь певне не менше двадцяти п'яти градусів.

На борту «Джен Гай» нас прийнято з усім добросердям, якого вимагало наше гірке становище. Протягом щось півмісяця, поки судно, при добрій годині та легких бризах, прямувало далі на південний схід, ми обоє з Пітерсом зовсім оправились від наслідків нашої недавньої скрути та тяжких стражданнів і почали вже згадувати минулі біди скорше як страшний сон, що з нього щасливо збудилися, ніж як події, що відбулися у явній і сутій дійсності. Я відтоді пересвідчивсь, що цей рід часткового забуття звичайно являється наслідком такого раптового переходу — від радості до горя чи від горя до радості; і ступінь забуття співмірний буває ступневі зміни в подібному переході. Отак, у даному разі, я відчуваю тепер неможливість уявити

собі всю повноту бідування, що його я прийняв у ті дні, [на уламках нашого брига. Встають у пам'яті хіба події, але ж не чуття, що їх ті події викликали. Я знаю одне: в той час як це діялось, тоді я гадав, що людська природа негодна стерпіти більші муки.

Кільки тижнів провадили ми свою путь, не мавши ніяких значніших пригод; хіба що спіткається випадком яке китоловне судно, або ж, що бувало частіше, натрапимо на кита — чорного чи правдивого кита, як його звуть в одміну від кашалота. Правда, більше їх є на південь від двадцять п'ятої паралелі. Шістнадцятого вересня, близько мису Доброї Надії, шхуна уперше, відколи вийшла із Ліверпуля, набігла під шторм більш-менш значної сили. В цій окрузі, але більше на південь та схід від мису (ми були їа заході), мореплавці часто здібуються із північними, вельми лютими штормами. Вони повсякчас ідуть у парі з великою хвилею, а найнебезпечніша їхня властивість, це моментальні зміни в напрямкові вітру — такі зміни майже запевне випадають саме під найбільшу силу шторму. От тобі буруватиме справжній ураган із півночи чи північного сходу, а за хвилию яку відтіль уже й не війне, а зразу подме із південного заходу, ще й із силою, немислимою майже. Вірний провісник такої зміни — світла прогалина в небі із півдня; так кораблі й спмагаються загоді взяти залежні заходи.

Це було коло шостої вранці, коли на нас налетів вихор із сивим шквалом, і, як звичайно, з півночи. До восьмої він вельми розрісся на силу і гонив на нас страшну хвилю — одну з найстрашніших, які я лиш бачив коли. Скільки мога усе позакріплювали, але шхуну страшенно хитало; вона виявила всі свої вади, ринаючи боком під воду при кожній хвилі, заледве вибираючись з одного валу, щоб зануритись зразу у другий. Якраз перед вечером на північному заході появилась світла прогалина, що її ми давно виглядали, а годину потому ми побачили, як носовий парус, що під ним ми ішли, заплескався мляво об мачту. За дві хвилини, не зважаючи на всі наші заходи, мов би якою чудесною силою нас поклато на бімси, і в цю саму мить цілий хаос піни цілком затопив був нас. На щастя, виявилось,

що цей подув із південного заходу, був не чим більшим, як хвилиним шквалом, і нам пощастило виправити судно, не втерлявши жодної рейки. Велика противна хвиля завдала ще нам протягом кількох годин чимало клопоту, а втім, на ранок ми пробували в такому ж доброму стані, як перед штормом. Капітан Гай уважав, що ми врятувалися замалим не чудом.

Тринадцятого жовтня ми вже забачили острів Принца Едварда, на 46° південної широти, $37^{\circ} 46'$ східної довготи. Два дні потому ми були близько Острова Володіння, а тоді поминули острови Крозет, на $42^{\circ} 59'$ південної широти, 48° східної довготи. Вісімнадцятого ми досягли Кергеленового острова, або ж інакше, Острова Відчаю, у південному Індійському океані, та й стали на якір у Різв'яній гавані, на глибині чотирьох сажнів.

Цей острів — власне, група островів — лежить на південний схід від мису Доброї Надії, на віддалі приблизно 2400 географічних миль. Уперше його відкрив, року 1772-го, барон де-Кергулен, чи Кергелен, француз: гадавши, що ця земля становить частину великого південного континенту, він заявивсь із таким повідомленням додому, і наробив у той час не аби-якої сенсації. Уряд, зайнявшись цією справою, наступного року відрядив барона назад, щоб він критично розслідував там своє відкриття, і помилка виявилась. 1777-го року на цю саму групу потрапив капітан Кук і найменував головний з островів Островом Відчаю; певне, що ймення це добре йому пасує. Правда, що наближаючись до цієї землі, мореплавець міг би собі взяти інакшу гадку, бо схили її від вересня аж до марця бувають здебільшого вкриті найяснішою зеленню. Такого обманного вигляду надає їм певна рослина, така як бодян на подобу; вона дуже рясно поростає тут широкими пасмугами по болотах. Крім цього бодяну, на острові ледве чи знайдеш і признаку якої рослинності — хіба груба буйлива трава коло гавани, трохи моху та іще кущова рослина, виглядом схожа немов на капусту, пущену в насіння, а на смак прикро-гірка.

Поверхня землі гориста, але такої гори, щоб назвати її високою, нема жодної. Вершини гір повсякчас криє сніг. Є декільки гаванів — із них Різв'яна найвигідніша. Вона на

дорозі перша з північно-східного боку, коли поминеш мис Франсуа; цей мис становить собою північний берег острова і своєю своєрідною формою помагає морякам відшукати гавань. Крайній виступ його кінчиться високою скелею, а в ній є великий прогал, що творить собою природну арку. Вхід лежить під $48^{\circ} 40'$ південної широти, $69^{\circ} 6'$ східньої довготи. Проїшовши в середину, можна знайти добре місце стати на якір, під захистом кількох невеличких островів, що дають достатню ослону від усякого східного вітру. Посуваючись на схід від цієї стоянки, приходите в Осину Бухту, при основі гавани. Єсть це невеликий басейн, звідусіль замкнений берегами; при вході він має чотири сажні, а якір можна пускати на глибині від десяти до трьох сажнів; дно тверде, глиняне. Судно може вистояти тут, на другому якорі з носу, цілісінький рік без ніякого ризику. На захід, в основі Осиної Бухти біжить малий ручай; тут можна легко добувати прегарну воду.

На Кергеленовому острові і досі знаходять тюленів, волохатої хутрової породи, а морських слонів аж кишать. Птиці велика сила. Дуже багато пінгвінів — чотири одмінні породи. Найбільший із них, це королівський пінгвін, названий так за величину свою та красне перо. Верхня частина його тіла буває звичайно сіра, часом бузкового відтінку; спід — найяснішого білого кольору, який тільки можна собі помислити. Голова лискучої, що - найчистішої чорноти; такі самі ноги. Та найбільша краса його перива, це дві широкі золотобарвні смуги, що ідуть йому від голови на перса. Дзьоб — довгий, рожевий або ясно шкарлатовий. Ходить ця птиця струнко, поставу має величаву. Голову несе високо, крила опускає, як дві руки, хвіст вистає їй од тіла в один рівень з ногами; це надає їй таку разючу подібність до людської постати, що в вечірній сутіні, або ж якось побіжно глянувши, обмилитися можна враз. Королівські пінгвіни, котрих нам лучалось спіткати на Кергеленовій Землі, були десь більші од гуски. Інші тутешні породи — так званий «віслюк», «чепурун», «грак». Ці далеко менші, не такі красиві пером, мають і інші одміни.

Крім пінгвінів, є тут багато іншої птиці; між ними можна згадати морську курку, синього буровісника, чиря, качку, порт-

егмонтську курку, баклана, капських голубів, неллі, морську ластівку, чаграву, чайку, курчат «Мадер-Кері», гуску «Мадер-Кері», або ж інакше, великого буровісника і, нарешті, альбатроса.

Великий буровісник завбільшки такий, як звичайний альбатрос, і такий самий жадний на м'ясо. Часто звуть його костоломом або морським орлом. Це птиця зовсім не боязка; на смак, коли добре запечена, добра. В польоті вона часом ніби от-от спадає на поверхню води: розгорне крила, і так мов би зовсім не рушить ними, мов би не чинить ніяких зусилів.

Альбатрос належить до найбільших і найлютіших поровом птахів у Південних морях. Він із роду чайок, і бере добичу вльот, спускаючись на землю тільки на плід. Між цими птахами та пінгвінами існує надзвичайно дивне сполучення. Гнізда свої вони укладають на один взір, із погодженням на обидві породи — гніздо альбатроса міститься в центрі невеликого прямокутника, утвореного гніздами чотирьох пінгвінів. Збір отаких таборів мореплавці звуть *кублищеми*. Ці кублища описувано вже не раз, та що мої читачі може ніколи не бачили цих описів — а до того ж, я й далі маю ще тут говорити про пінгвінів та альбатросів — то й не годиться мов дечого не сказати про те, як будується кублища та як ця птаха в них живе.

Коли приходить час висиджувати яйця, птиця збирається великими гуртами і кілька днів наче роздумує, що їй далі слід чинити. Нарешті беруться до роботи. Вишукують пласку містину належного розміру (звичайно три-чотири десятини), як-найближче до моря, але так, щоб хвиля туди не сягала. Ділянку під кублища вибирається як-найрівнішу, де менше каміння. Коли це зроблено, птахи, мов би спонукувані єдиною мислю, одно-стайно беруться планувати, з математичною точністю, квадрат або паралелограм — як краще дозволяє вибраний ґрунт — а завбільшки якраз такий, щоб добре вміщав увесь гурт, ніяк не більший: це ніби для того, щоб не пускати надалі усяких прибудних, которі не робили над табором. Одну сторону назначеної отак містини пускають рівнобіжно із берегом і лишвають одкритою, для входу й виходу.

Одмежувавши границі кублища, посельці заходжуються його вичищати від усякого громозду; вони визбирують камінь по камені, виносять його поза табір та й складають якраз при границях; таким чином зводиться стіну по трьох суходільних сторонах. Попід самою стіною робиться рівну, надзвичайно гладеньку стежечку округи всього табору, футів на шість чи вісім завширшки — це на загальний шпацір.

Далі треба всю цю площину побити на невеличкі квадрати, убільшки достоту однакові. Для цього на всім обширі кублища прокладається вузенькі, добре вигладжені стежечки; вони перехрещуються прямими кутами. На кожному перехресті кладеться гніздо альбатроса, а пінгвінове в центрі кожного квадрата — таким чином, кожному пінгвінові сусідять чотири альбатроси, а кожному альбатросові таке саме число пінгвінів. Пінгвінове гніздо, це просто ямка в землі, зовсім мілка — щоб тільки не скочувалось єдине пінгвіна яйце. Альбатрос улаштовується не так уже просто; він виводить собі горбок, заввишки на який фут, а в діаметрі два фути. Укладається цей горбок із землі, деревинок, виловлених із моря, та черепашок. На вершині горбка альбатрос зживає гніздо.

Птахи спеціально турбуються тим, щоб ні на мить не лишати гніздо без нікого. Це ведеться під увесь час висиджування, ба й потім, аж поки молодий виплід так уматеріє, що може дбати вже сам собою. Коли самець одлітає в море на здобич, самка лишається при своїй повциності і зважується десь одійти аж тоді, як повернеться її пара. Яйця ніколи не кидається вporожні — одна птиця виходить з гнізда, друга вгніжджується на її місце. Ця обережність потрібна для того, що в кублищі взагалі панує злодійський норів: осельці без ніякої совісти викрадають одне одному яйця при першій підходящій нагоді.

Є такі кублища, де пінгвіни та альбатроси становлять усе населення; але здебільшого там можна надібати всіляку морську птицю. Вона заживає всіх прав громадянства, а гнізда ліпить усюди, де тільки знайде вільну містинку, не втручаючись, одначе, в осаді тих більших птахів. Надзвичайно цікаво виглядають такі табори, коли глинеш на них звіддалеки. Все повітря понад

осадою аж чорніє хмарою альбатросів (всуміш із меншими породами); вони безнастанно ширяють тут, то влітаючи в океан, то вертаючи додому. Тут же видно юрму пінгвінів: ті походжають вузькими стежечками, інші, своїм характерним солдатським кроком, марширують кругом по головній алеї, що обходить кудиінде околom. Словом, отак на них подивившись, нічим не дивуєшся так, як тим духом мислення, що його виявляють ці пернаті істоти; і річ певна, ніщо так не здатне викликати думки в кожному розсудливім людськiм розумі.

Прийшовши в Різдяну Гавань, на ранок перший помічник капітанів, пітурман Паттерсон, узяв човен і подався (хоч на це іще, власне, не був сезон) шукати тюленів, а капітана, з молодим його родичем, покинув на пустельній косі на захід; вони мали справу в середині острова, що за неї я не скажу наосяще в чім вона полягала. Капітан Гай взяв із собою пляшку із запечатаним в ній листом; від тієї коси, де його висаджено на берег, він направивсь до одного з найвищих на острові шпилів. Може він хотів на цій вершині зоставити листа якомусь кораблеві, що його він сподівався сюди вслід за нами. Скоро він зник нам з очей, ми (Пітерс та я були в штурмановому боті) рушили в дальшу путь округ острова, виглядаючи тюленів. Цим ділом ми клопотались тижнів із троє, вельми старанно оглядівши кожен куток і закуток, не тільки на Кергеленовій Землі, а ще й по кількох невеличких островах довкола. Одначе, наші труди не завершились ніяким значним успіхом. Ми бачили дуже багато хутрових тюленів, але вони стереглись надзвичайно; на превелику силу здобули ми триста п'ятдесят шкур — та й годі. Морських слонів було тут валом, надто на західньому узбережжі, а убили ми їх всього двадцятеро, та ще й дуже трудно. На менших островах виявили багато волохатих тюленів, але не били їх. Повернувши на шхуну одинадцятого, ми знайшли там капітана Гаю з племінником; він описував середину острова дуже невтішними барвами, як одну з найпонуриших, найпустіших земель у світі. Вони пробули на острові дві ночі, бо другий помічник щось не так зрозумів і не вислав вчасно бота забрати їх на шхуну.

РОЗДІЛ XV

Дванадцятого ми вийшли з Різдяної Гавани і направилися на захід, лишаючи за лівим бортом острів Маріон, один із групи Крозет. Далі ми поминули острів Принца Едварда, теж лівим бортом; а тоді, кермуючись крутіше на північ, через п'ятнадцять день прийшли на острови Трістана д'Акунья, під $37^{\circ} 8'$ південної широти, $12^{\circ} 8'$ західньої довготи.

Цю групу із трьох округлих островів, тепер так добре відому, уперше відкрив португалець, а далі її одвідали 1643 року голандське судно; 1767 — французьке. Три острови творять разом трикутник і віддалені одне від одного миль на десять, так що між ними є добрий прохід. Поверхня скрізь висока, надто на Трістані д'Акунья — так зветься, власне, один з островів. Це серед них найбільший, п'ятнадцять миль в обводі, і такий винеслий поверхнею, що під добру годину його видно за 80 — 90 миль. Північна частина його підноситься прикро від моря, більше як на тисячу футів. На такому рівні розлягається в центр острова плато, а на ньому височиться стримкий шпиль, подібний до Тенерифу. Долішня половина цього шпиля вкрита чималим деревом, зате горішня — гола скеля, звичайно повита хмарами; більшу частину року вона лежить під снігом. Окрugi острова нема ні мілин, ні інших яких небезпек: береги обриваються прикро, вода глибока. На північно-західньому березі є бухта, з чорно-піщаними берегами; за південного вітру тут дуже легко пристати човнами. Доброї води до схочу; ловиться треска та інша риба — хоч на гарб, хоч на лісу.

Другий величиною острів лежить найдалше на захід і зветься Непрístupний. Точне його становище — $37^{\circ} 17'$ південної

широті, 12° 24' західньої довготи. Околом він має сім чи вісім миль і звідусіль виглядає урвищем, непідступно. Вершину має абсолютно пласку, сам увесь голій, без ніякої рослинности, крім хилих чагаринків.

Солов'їний острів, найменший, найдальший на південь, лежить під 37° 26' південної широти, 12° 12' західньої довготи. За південною його гранню є висока забора скелястих островів; такі самі, але в меншій числі, видно на північному сході. Земля нерівна і ялова, в частині поділена глибокою долиною.

Узбережжя цих островів під сезон кишить морським левом, морським слоном, хутровим та волосяним тюленем; є тут і всякої океанської птиці. Навколо багато китів. Раніше тут полювалося дуже дозвільно, отже й групу цю, відколи вона стала відома, одвідувано дуже часто. Віддавна вчащали сюди французи та голандці. 1790 року капітан Паттен, на судні «Індустрі» з Філадельфії, стояв тут сім місяців (від серпня 1790 до квітня 1791 року), полюючи на тюленів. За цей час він заполював цілих п'ять тисяч шістьсот і казав, що спромігся б був без ніякого клопоту за три тижні навантажити олієм велике судно. Четвероногих він тут не знайшов, окрім невеликого числа диких кіз; тепер на острові сила найвартніших наших свійських тварин — їх завезли сюди згодом мореплавці.

За малий мабуть час по одвідинах капітана Паттена, на найбільшому острові став на відпочинок капітан Колгун з американського брига «Бетсі». Він насадив тут цибулю, картоплю, капусту і багато всякої городини, що її тут знайдеш тепер велику силу.

1811 року острів Трістан одвідав капітан Гейвуд на «Нереї» і знайшов тут трьох американців; вони проживали на островах, запасаючи тюленьячий олій та шкіри. Один з цих людей, на ім'я Джонатан Ламберт, називав себе правителем краю. Він тут очистив і обробив акрів шістдесят землі і мав намір виростити кофійну рослину та цукрову трость; насіння йому доставив американський посол в Ріо-Жанейро. Але кінець-кінцем це селище покинуто, і 1817 року острови забрав під свою руку Британський Уряд, виславши сюди партію з мису Доброї Надії,

Правда, що він тут удержавсь недовго, та коли Британська власть забралася звідси, натомість осадилися дві чи три англійські родини, незалежно від Уряду. Двадцять п'ятого березня 1824 року, дорогою з Лондону на Ван-Діменову Землю, зайшов сюди капітан Бервік на «Джеффі» і знайшов англійця, найменням Гласс, колишнього капрала британської артилерії. Він приписував собі власть правителя над островами і мав під рукою чоловіків двадцятєро й одного та жінок троє. Він хвалив здоровий клімат країни та плодючий ґрунт островів. Людність найбільше промишляла тюленьним олієм та шкурами, продаючи їх на мис Доброї Надії, бо Гласс мав власну невеличку шхуну. На час нашого прибуття островами відав той таки самий правитель, але маленька його громада уже зросла: п'ятдесят шестєро на Трістані та менший гурт — сім душ — на Солов'їному острові. Ми легко розжилися тут усяким потрібним припасом — оведь, свиней, бичків, кролів, домашньої птиці, кіз, риби було в них достатком, а городини до схочу. Ставши на якір під самісінький берег більшого острова, на вісімнадцяти сажнях глибини, ми як-найзручніше могли переправляти все потрібне на борт. Капітан Гай виміняв також у Гласса п'ятєсот тюленьних шкур та трохи слонової кости. Ми стояли тут тиждень; під цей час вітри завівали найбільше з півночи та заходу, година стояла хмарна. П'ятого листопада ми рушили на південь та захід, наміряючись учинити пильний розшук островів Аврори, що за їх існування ішла велика суперечка.

Відкрив їх ніби-то здавна, аж 1762 року, командир судна «Аврора». 1790 року капітан Мануель де-Оярвідо на судні «Приндеса» Королівської Філіппінської Компанії, заплив, як він запевняв, впрост поміж них. 1794 року еспанський корвет «Атревіда» відбув спеціальну мандрівку, щоб визначити точне становище цих островів, і в часописі, виданому 1809 року Королівським Гідрографічним Товариством у Мадриді, про цю експедицію говорить так: «Корвет «Атревіда» виконував у своїм околі, від 21-го до 27 січня, всі належні спостереження і виміряв хронометрами різницю широт між цими островами та портом Соледад на Мальвінас. Островів є троє; лежать вони

щільною купою на однім меридіані; середній трохи нижчий, двоє інших можна бачити на 27 географічних миль звіддалі. Спостереження, зроблені на борту «Атревіди», дали, що жо точного становища кожного острова, такі висновки. Найдавший на північ лежить під $52^{\circ} 37' 24''$ південної широти, $47^{\circ} 43' 15''$ західньої довготи; середній — під $53^{\circ} 2' 40''$ південної широти, $47^{\circ} 55' 15''$ західньої довготи; дальший на південь — під $53^{\circ} 15' 22''$ південної широти, $47^{\circ} 57' 15''$ західньої довготи.

Двадцять сьомого січня 1820 року капітан Британської флоти Джемс Веддел вийшов із Стетен-Ленду, також на розшуки Аврори. Він доповідає, що, учинивши найстаранніший розшук, обійшовши не тільки точки, вказані командиром «Атревіди», але й по всіх напрямках довкола, він не зміг виявити жодних признаков землі. Такі суперечні твердження змусили й інших мореплавців пошукувати за цими островами, і чудно сказати: которі з них обшукали кожен дюйм океану, де мали бути острови, і не знайшли нічого, а інші знов, ще й немало, заявляють твердо, що бачили їх, а навіть підходили до самих берегів. Отже, капітан Гай намірявся зробити що тільки можна, щоб розв'язати це питання, таким дивним способом оспорюване ¹⁾.

Ми провадили далі свій курс на південний захід, при змінній годині, аж поки двадцятого опинились в оспорюваній околиці, під $53^{\circ} 15'$ південної широти, $47^{\circ} 58'$ західньої довготи — себ-то дуже близько до місця, де означувано найдавший на південь острів групи. Не знайшовши жодного знаку землі, ми направились далі на захід, на рівні південної паралелі 53° , аж до західнього меридіану 50° . Потім взяли курс на північ, аж до південної паралелі 52° ; тоді повернули на схід і пішли цією паралеллю, перевіряючи шлях подвійним виміром висот, вранці і ввечері, а меридіанні висоти — по планетах та місяцю.

Дійшовши таким чином на схід до меридіану, що проходить західнім берегом Георгії, ми попрямували далі цим меридіаном,

---

¹⁾ Між кораблями, які різночасно заявляли були, що натрапили на Острів Аврори, можна згадати «Сан-Мігель», року 1769, «Аврору», року 1774, бриг «Пірл», 1779 року, «Долорес», 1790 року. Всі вони згідно визначають, як пересічну широту, 53° Зюд.

поки не досягли широти, що з неї вийшли були. Тоді перебігли весь обійдений обшир моря по діагоналях, повсякчас тримавши на мачті дозір і вельми старанно вівши свої розшуки протягом трьох тижнів — година весь час стояла гарна, ясна, без єдиної хмарки. Звичайна річ, ми пересвідчились зовсім певне: коли й існували тут давніш якісь острови, нині від них не лишилось жодного сліду. Повернувши згодом додому, я довідався, що цю саму місцевість 1822 року обшукав із рівним старанням капітан Джонсон на американській шхуні «Генрі» та капітан Морелл на американській шхуні «Оса» — обоє з подібними до наших результатами.

РОЗДІЛ XVI

Капітан Гай намірявся давніше, розв'язавши справу з «Авро-рою», пройти Магеллановою протокою і далі на північ, понад західними берегами Патагонії; але інформації, що їх він дістав на Трістані д'Акуньї, справили його на південь; він сподівався натрапити тут кілька малих островів, що лежать ніби-то десь на південній паралелі 60° , під $41^{\circ} 20'$ західньої довготи. Коли б не пощастило знайти ці острови, він мав думку, аби сприяла година, направитися до полюса. Отже, дванадцятого грудня ми вирушили в цім напрямі. Вісімнадцятого ми прийшли на те місце, що його нам указував Гласс, і кружляли довкола три дні, не знайшовши жодного сліду землі, що за неї він згадував. Двадцять першого, в надзвичайно гарну годину, ми рушили далі на південь, рішивши іти в цім напрямкові, скільки буде змоги. Перед тим як почати цю частину моєї повісти, для усвідомлення тих читачів, которі не стежили дуже за ходом розслідувань у цім краї, може годилось би тут подати певний короткий звіт про зроблені досі вельми нечисленні спроби досягти південного полюса.

Перша така спроба, що за неї ми маємо певні відомості, належить капітанові Куку. 1772 року він рушив на південь на кораблі «Рішучість», супроводжуваній лейтенантом Фюрно на «Пригоді». В грудні він опинивсь аж на 58 паралелі південної широти, під $26^{\circ} 57'$ східньої довготи. Тут він натрапив на вузькі крижані поля, завгрубшки вісім-десять дюймів; вони тяглися з північного заходу на південний схід. Складались вони із здорових брил і звичайно бували так щільно збиті, що кораблям дуже трудно давалося пробитись крізь них. Під цей час

капітан Кук, бачивши багато птиці, та й з інших судивши ознак, узяв собі гадку, що десь зовсім поблизу є земля. Він пішов далі на південь, у скрайньому холоді, аж поки досяг шістдесят четвертої паралелі, під $38^{\circ} 14'$ східньої довготи. Тут протягом п'яти днів стала була добра година з легкими бризами; термометр показував тридцять шість. В січні 1773 року кораблі перейшли Полярне Коло, але далі заглибитися не змогли, бо, дійшовши широти $67^{\circ} 15'$, опинилися перед величезною крижаною масою; вона геть заступила їм дальший хід, розлігшися на південному обрії, скільки сягало око. В цій масі були крижини усякого розміру і взору; деякі, більші з них, простяглися компактною масою на милі кругом, здіймаючись над водою на вісімнадцять-двадцять футів. Пора була пізня, а що обійти ці заслони шкода було й сподіватись, то Кукові довелося з досадою повернути на північ.

В листопаді наступного року він відновив свої розшуки в Антарктиці. На широті $59^{\circ} 40'$ йому стрілася сильна течія, що ішла на південь. В грудні, коли кораблі переходили широту $67^{\circ} 31'$, під $142^{\circ} 54'$ західньої довготи, холод стояв неможливий, з важкими штормами та туманом. І тут було багато птиці, надто пінгвінів, альбатросів та буровісників. На широті $70^{\circ} 23'$ стрілося кілька розлогих крижаних островів, а хутко по тому хмари на півдні стали сніжно-білі, що показувало на близькі крижані поля. На широті $70^{\circ} 10'$, під $106^{\circ} 54'$ західньої довготи, мореплавців знову спинив величезний замерзлий обшир, заступивши собою весь південний обрій. Північна грань цього обширу була вся урвиста, пошарпана і так щільно збита, що не давала ніяк проходу — десь на милю у південний бік. Поза нею на певну відстань замерзла поверхня ішла трохи рівніш, зате тил її завершувавсь велетенським щитом крижаних гір, що височилися валом одна над одну. Капітан Кук мав гадку, що це розлоге поле тягне аж до південного полюсу, або ж сусідить із суходолом. Містер Дж. Н. Рейнолдс, що його великі зусилля й упірність привели врешті до впорядження національної експедиції, між іншим, і для обслідування цього краю, так говорить про спробу «Рішучости»: «Нас не дивує, що капітан Кук не

спромігся піти дальше за $71^{\circ} 10'$, але дивно, що він досягнув цієї точки під меридіаном $106^{\circ} 54'$ західньої довготи. Пальмерова Земля лежить на південь від Шетланду, на широті 64° , і тягнеться на південь та захід дальше, ніж міг досі добратися якийсь мореплавець. Кук примував до цієї землі, коли крига спинила йому хід; в цій точці, гадаємо, це є річ неминуча — та ще в таку ранню пору, як шосте січня — і ми не здивуємо, коли відділ описаних ним крижаних гір виявиться належним до суходолу Пальмерової Землі або ж до якої частини землі, що лежить од неї далі на південь та захід».

1803 року російський імператор Александр врядив у кругосвітню мандрівку капітанів Крузенштерна та Лісовського. Прямуючи на південь, вони не пішли дальше від $59^{\circ} 58'$, під західньою довготою $70^{\circ} 15'$. Тут вони стріли сильну течію на схід. Китів було багато, а криги вони не бачили ніяк. З приводу цієї мандрівки містер Рейнолдс говорить, що коли б Крузенштерн прийшов у цей край раніше, він мусив би стрінути кригу — це в березні він досягнув означеної широти. Переважні тут вітри із сходу та заходу, разом із морськими течіями, повідносили кригу в льодову округу, обмежену з півночі Георгією, на сході Сандвічевою землею та Південними Оркнеями, а на заході Південно-Шетландськими островами.

1822 року капітан Британської флоти Джеймс Веддел, з двома невеликими кораблями, зайшов далі на південь, ніж який передуший мореплавець, не стрівши до того ж на своїм шляху ніяких особливих труднощів. Він каже, що поки дійшов сімдесять другої паралелі, льоди облягали його раз-у-раз, але далі, пройшовши цю точку, їх уже не видати стало й знаку; досягнувши широти $74^{\circ} 15'$, він не бачив уже ні одного крижаного поля, тільки три крижані острови. Знаменна під певним поглядом річ, що в цій мандрівці бачено великі зграї птаства, а на південь від Шетланду спостережено з мачти невідомі береги, простягнені геть на південь — і все таки Веддел заперечує думку, ніби в Полярній окрузі Півдня існує якась земля.

Одинадцятого січня 1823 року з Кергеленової землі відплив на американській шхуні «Оса» капітан Бенджемін Моррел,

гадавши добитися скільки мога на південь. Першого лютого він діставсь на $64^{\circ} 52'$ (південної широти, під $118^{\circ} 27'$ східної довготи. Дальший уступ взято з його денника, під цим самим числом: «Вітер скоро зміцнів до одинадцяти вузлів, і ми скористалися з цієї нагоди, щоб направитись далі на захід; певні, в кожному разі, що на південь від широти 64° можна сподіватись де-далі меншої криги, ми взяли курс трохи схильно в південний бік, аж поки перейшли Полярне Коло та дісталися на широту $69^{\circ} 15'$. На цій широті немає жодних крижаних полів, островів на виднокрузі обмаль».

Під 14 березнем я знайшов іще такий запис: «Море тепер зовсім вільне від крижаних полів, на виднокрузі не більше одинадцяти льодових островів. Заразом температура повітря й води градусів принаймні на тридцять вища (помірніша), ніж нам коли випадало між паралелями 60° та 62° південної широти. Тепер ми пробуваємо на широті $70^{\circ} 14'$, температура повітря — сорок сім градусів, у воді — сорок чотири. В цій точці я встановив азимутове схилення $14^{\circ} 27'$ Ост. . . . Кільки разів я переходив під різними меридіянами Антарктичне Коло і повсякчас, що далі я заходив за шістдесят п'ятий градус південної широти, то все помірнішала температура — у повітрі, як і в воді; схилення упадало в тій самій мірі. Тимчасом на північ від цієї широти, сказати примірно, між шістдесятим та шістдесят п'ятим градусом, ми часто насилу пробивалися кораблем поміж величезні, сливе що незліченні крижані острови — деякі з них мали від одної до двох миль околом і здіймалися вище як на п'ятсот футів над водяною поверхнею».

Мавши велику нестачу у паливі та воді, без належних інструментів, ще й в таку пізню пору, капітан Моррел мусив повернути назад, не спитуючись пройти далі на захід, хоч перед ним і лежало відкрите море. Він каже, що коли б оці незможні перепони не зневолили його повернути навспак, він дійшов би як не до самого полюсу, так принаймні до вісімдесят п'ятої паралелі. Я дещо докладніше переказав тут його думки, щоб читач мав можливість побачити, як вони добре ствердилися моїм власним дальшим досвідом.

1831 року у Південні Моря направився капітан Бріско, на бригові «Лівлі», в супроводі катера «Туле»; він був у службі лондонської китоловної фірми Пп. Ендербі. Двадцять восьмого лютого, пробувавши на південній широті $66^{\circ} 30'$, під східною довготою $47^{\circ} 13'$, він забачив був землю і ясно розглядив в снігах чорні шпилі гірського кряжу в напрямкові Ост-Зюд-Ост. Він лишався поблизу весь наступний місяць, але через не-году не зміг приступитись до берега ближче, як на тридцять миль. Побачивши, що у цій порі не можна добитись яких даль-ших відомостей, довелось повернути на зимівлю до Ван-Діме-нової Землі.

З початком 1832 року він знову рушив на південь, і четвер-того лютого, на широті $67^{\circ} 15'$, під західною довготою $69^{\circ} 29'$, знов завиділа земля. Скоро виявилось, що це був острів, по-близу від суходолу тієї землі, яку він одкрив був раніш. Два-дцять першого йому пощастило пристати до цієї землі, і він іменем Віл'яма IV-го взяв цей острів під владу, назвавши його на честь Англійської королеви островом Аделаїди. Королівське Географічне Товариство, діставши про це відома, зро-било висновок, «що між $47^{\circ} 30'$ східної та $69^{\circ} 29'$ західної довготи лежить суцільний простір землі, займаючи обсяг від шістдесят шостої до шістдесят сьомої паралелі південної ши-роти». Про цей висновок містер Рейнолдс говорить так: «ми ніяк не погоджуємось на його слушність; та й відкриття капі-тана Бріско не дають підстави для подібних висновків. Це ж у самих цих межах Веддел дійшов на південь до меридіану Схід-ньої Георгії, Сандвічевої землі, Південних Оркнеїв та Шетланд-ських островів». Мій власний досвід, як буде видно далі, кате-горично ствердив неправдивість висновків Товариства.

Оце є найзначніші спроби дістатися у високі південні ши-роти; отже, перед мандрівкою «Джен» лишалось яких триста градусів довготи, що в їх межах Антарктичне Коло ні разу ще не перейдено. Певна річ, перед нами лежало розлоге поле для всякого роду виявлень, і я з почуттям як-найгострішої ціка-вості почув від капітана Гая, що він має намір рішучо пробив-атися на південь.

РОЗДІЛ XVII

Полишивши наші розшуки Глассових островів, ми протягом чотирьох днів держали курс на південь, не натрапивши ніякої криги. Двадцять шостого, ополудні, ми були на $63^{\circ} 23'$ південної широти, під західньою довготою $41^{\circ} 25'$. Тут ми побачили кілька великих крижаних островів та німат крижаного поля — що-правда, невеликого протягу. Вітри загалом тягли із південного або північного сходу, але зовсім легкі. Скоро здіймався вітер із заходу — це бувало зрідка — його супроводив незмінно дощовий шквал. Що-дня випадало більше чи менше снігу. Двадцять сьомого термометр показував тридцять п'ять ступнів.

1 січня. Цього дня нас кругом облягли льоди; невеселі вигляди мали ми надалі. Перед полуднем тривав увесь час сильний шторм із північного сходу і наганяв на нас дебелі брили пловучої криги; вони так громили нам корму та правило, що ми всі аж тремтіли за наслідки. Над вечір, коли шторм бушував з неослабною люттю, поперед нами враз розколослося велике крижане поле; поставивши всі паруси, ми пробилися через дрібніші окрушини льоду на чисту воду позад них. Наближаючись до дієї прогалини, ми взялися потроху згортати паруси і, опинившись врешті на волі, лягли в дрейф під одним зарифленим носовим.

2 січня. Година стала непогана. Ополудні ми вже були на $69^{\circ} 10'$ південної широти, під $42^{\circ} 40'$ західньої довготи, перейшовши Антарктичне Коло. На півдні криги видно обмалъ, а за нами лежать великі поля. Змайстрували сьогодні знаряддя для вимірів, уживши для цього великий залізний казан на двадцять галонів та линву, протягом на двісті сажнів. Знайшли течію, що

іде на південь, скорістю десь чверть милі на годину. Температура повітря — градусів тридцять три. Азимутове схилення встановили $14^{\circ} 28'$ Ост.

5 січня. Ми все прямуємо на південь, без ніяких особливо значних перепон. Правда, сьогодні вранці, на широті $73^{\circ} 15'$, під західньою довготою $42^{\circ} 10'$, ми знову стали перед величезним обширом суцільної криги. Але ми бачили на півдні великий прогал води і певні були, що кінець-кінцем зможемо туди дістатись. Скерувавши на схід, понад краєм льодів, ми натрапили врешті на протоку, десь у милю завширшки, і при заході сонця обминули нею перепону. Море в цій місці, куди ми пробилися, захрясло крижаними островами; одначе, крижаних полів тут не було, і ми рішуче пустилися знов уперед. Холод наче не збільшується, дарма що сніг випадає раз-у-раз, а часом і градові шквали великої сили. Цей день над шхуною пролітали величезні зграї альбатросів, тягнучи із південного сходу на північний захід.

7 січня. Море і досі зовсім вільне од льоду, так що ми без ніяких труднощів провадимо далі свій курс. На заході появилися льодові гори неймовірної величини; по полудні ми поминули одну зовсім близько — її вершина здіймалася над поверхнею моря не менше як на чотириста сажнів. В обводі, попри самій п'яті, вона мала, либонь, понад дві милі; по узбіччях із розкодин випливало кілька струмків. Два дні ця гора маячила нам в очу, і аж тоді згубилася в тумані.

10 січня. Сьогодні, на першій поранку, нам скоїлося нещастя: за бортом пропав чоловік. Це був американець, на ім'я Пітер Вреденбург, сам із Нью-Йорку, і один з найкращих матросів на шхуні. Обходивши ніс, йому сприснула нога; він упав у воду поміж дві крижини, та й зразу по ньому було. Цього дня ополудні ми були на широті $78^{\circ} 30'$, під західньою довготою $40^{\circ} 15'$. Холод стояв страшений, ще й налітали раз-у-раз градові шквали із сходу та півночі. В цьому напрямі ми бачили теж кілька гігантських льодових гір, і весь обрій на сході залягло, скільки видно, крижане поле, здіймаючись із води терасами, уступ на уступі. Увечері коло нас несло дерев'я; пролі-

тало багато птиці, і поміж ними неллі, буровісники, альбатроси та якийсь великий птах із блискучим синім пером. Азимутове схилення тут менше, ніж було поза Антарктичним Колом.

12 січня. Знов виглядає сумнівно наша путь на південь. В напрямкові до полюса тільки й видно мов би безмежну кригу, а позаду її замикають справжні гори стримких льодів — там одна над одну височаться понурі прірви. Сподіваючись знайти яку протоку, ми ішли на захід аж до чотирнадцятого.

14 січня. Сьогодні рано ми досягли західнього краю криги, що була заступила нам шлях, і, поминувши його під вітром, вийшли в одкрите крижане море. На глибині двохсот сажнів знайшли течію на південь, скорістю півмилі на годину. Температура у повітрі сорок сім, у воді — тридцять чотири. Взаялися знову на південь, не спинявшись ні на хвилину аж до шістнадцятого; цього дня, о полудні, ми були на широті $81^{\circ} 21'$, під західньою довготою 42° . Знову робили виміри; знайшли течію, все на південь; скорість — три чверті милі на годину. Азимутове схилення унало, температура в повітрі м'яка й помірна, термометр показує всього двадцять один ступінь. Не видно було ні єдиної округини льоду. Вся команда певна тепер, що полюса дійдемо.

17 січня. День, повний подій. Незліченні зграї птиць перелітали над нами з півдня, і кількох устрелено з палуби: з однієї — рід пелікана — вийшла прегарна їда. Ополудні з мачти, проти носу за лівим бортом, забачено невелику крижану лату, а на ній піби який здоровий звір. Година стояла гарна, майже безвітряна, і капітан Гай наказав спустити два боти — роздивитися, що воно є. Я та Дорк Пітерс відпливли із штурманом у більшому боті. Зблизившись до крижини, ми побачили, що її заповіло гігантське створіння з породи полярних ведмедів, але воно далеко переходило розміром найбільші екземпляри цієї породи. Бувши при добрій зброї, ми без жодних ваганнів напали його. Один по однім дано зразу кільки пострілів; більшість влучила, видно, у голову й тіло. Але ця потвора, ні мало не стерявшись, шубовснула з криги у воду і, роззявивши пащу, кинулася плавцем до того боту, де були Пітерс та я. При цім

несподіваним повороті нашої пригоди між нами зчинилося замішання, і через це ніхто не потрапив стрелити вдруге; тимчасом ведмідь перевалив уже половину свого величезного тудуба через шкафут і, заким ми зібралися якось його відігнати, він задушив уже одного матроса за крижі. В цій скруті єдине що Пітерсове проворство та зручність врятувала нас від загину. Він скочив умить велетенській звірині на спину і загнав їй лезо ножа якраз попід ший, перетявши одним ударом спинний мозок. Звірина бездушно, без єдиного поруху бухнула в море, потягши в падінні і Пітерса за собою. Але Пітерс скоро визволився з-під неї; ми кинули йому ливну, і він, перше ніж злізти у бот, обв'язав нею трупа. Тоді ми з тріумфом повернулись до шхуни, волоком тягнучи за собою трофей. Змірявши цього ведмеда, знайшлося в нім, у найбільшій протягові, повних п'ятнадцять футів. Шерсть була йому чисто біла і дуже дупка, в тугих закрутках. Очі крираво-червоні і більші, ніж це буває у полярних ведмедів; писк так само дужче закруглений, більше на подобу бульдога. М'ясо ніжне, але страшенно якесь гірке, ще й одгонить рибою; правда, що наші люди прибрали його усмак і хвалилися, що дуже гарне.

Зaledве ми підняли на борт свою здобич, коли тут дозорця із мачти подав нам радісний клич: «земля, з носу під правим бортом!» Вмить усі заходилися коло парусів; а тут іще, саме вчасно, узявся бриз із сходу та півночі, і ми хутко дісталися під самий берег. Як виявилось, це був плаский кам'янистий острів, десь у три милі околom і весь голий, хіба що порослий місцями колючою грушею. Наближавшись до нього з півночі, видно єдине скелясту перію, що вистає геть у море і дуже подібна на перев'язані кипи бавовни. Поза цим виступом далі на захід є мала бухта, де, при основі, наші човни вигідно пристали до берега.

Небагато часу забрало нам дослідити кожен куток цього острова; але ж і нічого гідного уваги ми там не знайшли—з одним тільки винятком. На південному краї його, близько берега, ми надібали, вполовину завалену під купою каміння, деревину—з вигляду це мав колись бути перед тубільного човна, так званого

кену. На нім, видно, пробувано якогось різьблення, і капітан Гай розібрав ніби подобу черепахи, але я не вбачив щось великої схожості. Крім цієї окрушини човна, — коли це таки справді був човен, — ми не знайшли ні знаку, щоб тут бувала коли жива людина. Навколо берега бачили невеличкі крижані лати — правда що зовсім обмаль. Точне становище цього острова (Капітан Гай найменував його Островом Беннета, на честь співвласника шхуни) — $82^{\circ} 50'$ південної широти, $42^{\circ} 20'$ західньої довготи.

Ми зайшли уже на південь на вісім градусів далше, ніж усі попередні мореплавці, а море лежить перед нами все таки вільне од льоду. Ми встановили також, що азимутове схилення незмінно де-далі зменшується; що іще дивніше, температура повітря, а з тим і води, помірнішає. Година стоїть, сказав би що й гарна, з легеньким, хоч і упірливим бризом — все з якоїсь північної точки компасу. Небо звичайно ясне, час од часу виткнеться легка хмаринка на півдні — але це кожен раз ненадовго. Ми мали перед собою дві тільки труднощі: на обмалі стало палива, а в декого із команди появились ознаки цинги. Ці обставини змушували капітана Гая роздумуватись над konieczністю повернути назад, і він часто заводив про це мову. Я, з свого боку, мав певність, що, державши теперішній курс, ми прийдемо хутко до якої землі — до того ж, мав цілковиту підставу гадати, що це не буде така пустка, як у високих Арктичних широтах; отже, я ревне обстоював перед капітаном доцільність дальшого ходу, хоч би на кілька день, у тім самім напрямкові. Така спокуслива нагода розв'язати велику проблему Антарктичного Континенту ніколи ще не давалась людині, і я признаюся, що весь горів обуренням на боязкі, недоречні доводи нашого командира. Правду сказати, я гадаю, що, не здолівши повздержатись та висловившись перед ним з цього приводу, це саме я зневолив його іти далі. І тепер, мігши тільки оплакувати найзлочасніші, криваві події, що постали невдовзі з моїх напрям, заразом я й досі не можу не відчувати певного вдоволення — бо послужив бодай посереднім зряддям до того, щоб перед зором науки відкрилися найдразливіші тайни, що до них одвіку вона тяжила.

РОЗДІЛ XVIII

18 січня. Цього ранку¹⁾ прямували далі на південь; година все така сама гарна. Море зовсім спокійне, повітря досить тепле, при вітрі з північного сходу; температура води — двадцять три. Ми знову нарихтували лот і попустивши його на сто п'ятдесят сажнів, знайшли течію на південь — шкорою миля на годину. Ця тривала тяга на південь — у повітрі, як і в воді — змушує ніби роздумуватись, а навіть тривожить усю команду; я бачив явне, що на капітана Гая це явище вплинуло непомалу. А втім, він дуже опасується, щоб не показати себе смішним, і я своїм кепкуванням таки зборов нарешті його побоювання. Азимутове схилення зовсім упадає. Протягом дня ми бачили кілька китів, правдивої породи; над кораблем незчисленими хмарами перелітали альбатроси. Виловили кущ, рясно укритий червоною ягодою — на подобу таке мов глід — та труп якоїсь дивовижної земної тварини. Завдовжки воно має три фути, а ввишки всього шість дюймів; дві пари дуже коротких ніг, а на них довгі пазури, ясно-шкарлатні на колір, мов би зроблені з коралу. Тіло вкрите густою, мов би шовковою, шерстю — шерсть чисто біла. Хвіст гострий, як у криси, шістора фути довжиною. Голова

---

¹⁾ Слів *ранок* та *вечір* я уживаю для того, щоб скільки мога уникнути в своїм оповіданні непорозуміння; певна річ, що їх треба брати не в звичайному розумінні: давно вже ми не бачили зовсім ночі, а денне світло тривало незмінно. Всі чисто дати дається в морському вимірі часу, а визначення місця — за компасом. Зауважив би також при цій нагоді, що в першій частині цього оповідання я не можу претендувати на абсолютну точність що до часу, широт та довгот, бо завів собі регулярний денник аж по скінченні того періоду, що за нього трактує ця перша частина. Раз - у - раз я покладався був тільки на пам'ять.

похожа на кошачу, окрім лиш вух — вони заворочені, як у собаки. Зуби на колір такі самі блискучо-шкарлатні, як пазурі.

19 січня. Сьогодні, перебувавши на широті $83^{\circ} 20'$, під західною довготою $45^{\circ} 5'$ (море тут стало незвичайно темне на колір), знову забачено з мачти землю; ближче її розглянувши, ми встановили, що це один із групи розлогих островів. Берег стримкий, а углуб країни ніби дуже лісно — це нас вельми потішило. Десь години чотири по тому, як угляділи вперше землю, ми вже стали на якір, на піскуватуму дні глибиною в десять сажнів, три милі від берега; високий бурун при березі, ще й подекуди з сильними вирами, ставив під сумнів доцільність ближчої стоянки. Казано спустити два найбільші боти, і добре озброєний відділ (між іншими і я з Пітерсом) рушив шукати якого отвору в рифі; цей риф, здавалося, оперізував собою весь острів. Деякий час пошукавши, ми виявили невелику протоку і зайшли туди — коли тут побачили, що від берега саме одчальють чотири здорові кену́, а в них повно людей — ніби при добрій зброї. Капітан Гай вивісив на кінець весла білу хустку; тут чужинці враз зупинились і взялися що-духу лепетати по-своєму, всі гуртом — час од часу до цього лементу долучались поодинокі вигуки, що з них ми могли розібрати слова *Анаму-му!* та *Лам-Лам!* Так вони белькотали щось із півгодини; тимчасом ми мали добру можливість розглянути їх.

У чотирьох кену, футів на п'ятдесят удовж та п'ять уширшки кожен, сиділо всього сто десятеро дикунів. На зріст вони ніби звичайні були, як європейці, але статтю кріпші, м'язкіші. На колір були чисто чорні, з густим і довгим кучерявим волоссям. За одержу мали вони шкури невідомого чорного звіра, волохаті і шовковисті, ще й зроблені так, щоб зручно було в них рухатись; шерстю в середину, окрім тільки вилогів на шії, пучках та лодижках. Зброя складалась найбільше із палиць, темного і на вигляд дуже заважного дерева; але видко було поміж ними кілька списів із кремінним вістрям, подекуди праща. У човнах на дні повно було чорного каміння, завбільшки як здорове яйце.

Коли вони закінчили свої привітання (бо ж ясно було, що їхній лепет не що інше мав виявити), один із гурту, як видно,

ватажок, став на носу свого кену і став показувати нам на мідгах, щоб підвели човни побіч нього. Ми вдали, мов не розуміємо цих знаків, уважавши за розумніше зберегти скільки мога відстав між нами, бо їх було учетверо більше. Догадавшись про це, ватажок наказав трьом іншим кену одвернути назад, а сам у своєму підійшов до нас. Зійшовшись із нами, він ураз перескочив на борт більшого нашого бота і всадовився біля капітана Гая, все показуючи на шхуну та повторюючи слова *Анаму - му! Лама - Лама!* Ми повернули назад до судна, а чотири кену ішли за нами слідом, на невеликій відстані.

Діставшись під борт, ватажок узявся виявляти нам ознаки крайнього подиву та захоплення: він плескав у долоні, ляскав себе по стегнах та грудях, заливався галасливим реготом. Підданці його позаду пристали до цих виявів веселости, і на кілька хвилин настала така галайкотнява, що нас усіх аж поглушило. Коли врешті ущухло, капітан Гай наказав для обачности підняти наші боти, а ватажкові (він, як ми скоро довідалися, називався *Ту - віт*) дав на здогад, що не може прийняти на палубу більше, як двадцять душ водночас.

Той ніби прийняв цю умову з готовністю, наказавши щось своїм людям у човнах; тоді одне кену підійшло до нас, а решта лишилась ярдів на п'ятдесят оддалік. Двадцяттеро дикунів вбрались на борт і взялися нишпорити по палубі, лазити скрізь поміж такалажем; вони поводитись вільно, мов у себе вдома, і оглядали кожнісіньку річ з превеликою пильністю.

Цілком очевидно було, що вони ніколи досі не бачили білих людей, бо й колір нашої шкіри був, як видно, нелюбий їм. Вони мали «Джен» за живу істоту і ніби боялись пошкодити їй вістрям своїх списів, старанно тримаючи їх догори. При одній нагоді нашу команду дуже потішила поведінка Ту-віта. Наш кухар саме рубав коло пекарні дрова і ненароком загнав сокиру у палубу, так що зробив у ній глибоченьку розколину. Тоді ватажок враз підскачав до нього, потрутив його без ніякої чемности геть і заходився чи плакати чи голосити; він виявляв своє щире співчуття, так ніби шхуні мало боліти, пестив і гладив розколину рукою та поливав із цебра з морською водою, що стояло поруч. Такої крайньої

дикости ми не сподівалися; я особисто негоден був увільнитись від думки, що є тут певна фальш.

Коли наші гості нагорі задовольнили уже до краю свою цікавість, їх запрошено вниз, і тут подив їхній перейшов усі межі. Мов би уже заглибокій він став для слів, і дикуни тинялись повсюди мовчки, тільки стиха погукуючи. Багато поживи для розмисляння дала їм зброя — їм дозволено розглядати її та обмацувати до схочу. Не думаю, щоб вони мали найменшу догадку, як її уживається; вони брали ці речі скорше за ідолів, бачивши наш пошанівок до них та спостерігши, як ми уважно додивлялися, коли вони брали усе це в руки. Углядівши гармати, здивування їхнє зросло подвійно. Вони наближались до гармат з усіма знаками як-найглибшого пошанування та остраху, але не зважувались оглядати їх дуже зблизька. В кабіні стояло двоє великих свічад — це був верх їхнього зачудування. Перший натрапив на них Ту-віт; він був саме посеред кабінки, лицем до одного, спиною до другого дзеркала, коли тут явне побачив їх. Коли він звів догори свої очі та углядів у дзеркалі самого себе, я думав, дикун глузду рішиться, а як зразу по тому він повернувся тікати і раптом побачив себе ще й у противному напрямі — я, право, злякався, що він тут на місці духа віддасть! Ніякі намови не змогли його привести до того, щоб глянув удруге в дзеркало: кинувшись ниць на поміст та сховавши лице у руки, він так і заляк, аж поки ми мусили просто витягти його на палубу.

Отаким способом прийнято в чергу на борт усіх дикунів, по двадцяті враз, а Ту-вітові дозволено лишатись у нас під увесь цей час. Ми не бачили поміж ними жодних злодійських схильностей і по одході їхнім не виявили ніякої пропажі. Цілий час своєї візити вони всі поводитись найприятнішим чином. Проте, в поведінці їхній було дещо такого, чого ми негодні були зрозуміти; приміром, ми не могли добитись, щоб вони ближче підійшли до деяких зовсім нешкідливих речей, як от паруси, яйце, розгорнута книжка, миска із борошном.

Силкувавшись розвідати, чи нема в них которі речі годились би нам на торг, ми виявили, що порозумітися з ними, це річ вельми тяжка. А втім, ми таки взнали, і це нас дуже здивувало, що

на островах тут багато водяться великих галліпагських черепах; одну ми набачили в Ту-вітовому човні. У руках в одного дикуна ми угляділи також так звані biches de mer; він ласо глигав їх у натурі, сирцем. Оці аномалії звіринного світу — бо в таких широтах це були аномалії — привели капітана Гая до наміру докладно розвідати цілу країну; він сподівався добути із свого відкриття який пожиток. Я ж особисто, так саме хотівши розвідати щось більше про ці острови, мав іще пильнішу схильність провадити далі наш рейс на південь, без ніякої затримки. Саме стояла добра година, але ніяк було сказати, чи довго вона триватиме. Бувши уже на вісімдесят четвертій паралелі, мавши перед собою відкрите море, сильну течію на південь, сприятливий вітер, я негоден був без нетерпіння чути про заміри стояти тут довший час, ніж того доконче вимагало здоров'я команди — ніж треба було, щоб забрати на борт належний запас палива та свіжої харчи. Я доводив капітанові, що ці острови ми легко могли б одвідати на повороті та й стати тут на зимівлю, коли б шлях нам заступили льоди. Врешті він пристав таки на мій погляд, (сам не знаю, яким це способом сталося, але я мав на нього великий вплив); кінець-кінцем вирішено, що ми станем тут підсилитися тільки на тиждень, навіть коли б знайшли biches de mer, а тоді рушаємо, поки є змога, на південь. Отже, до цього ми й узялися лагодитись. Під проводом Ту-віта ми безпечно провели «Джен» через риф і стали на якір десь за милю від берега, у чудесній бухті при південно-західнім узбережжі головного острова, на десяти сажнях глибини; бухта була цілком замкнута, з чорним піскуватим дном. В основі цієї бухти, як нам казано, було п'ять джерел доброї води, а поблизу ми побачили багато лісу. Чотири кену ішли за нами слідом, державшись, однак, на порядній відстані. Сам Ту-віт лишився у нас на борту, а як стали на якір, запросив нас зійти з ним на берег та одвідати його селище в глибині острова. Капітан Гай прийняв запрошення, і, зоставивши на борту в запоруку десятох дикунів, гурт наших людей, всього дванадцятаро душ, наготувався іти за ватажком. Ми подбали, щоб бути при добрій зброї, але назверх не виявляли жодного недовір'я. На шхуні гармати виставлено за борт, абор-

дажні сітки піднято, взято ще й інші заходи, щоб не датись на несподіванку. Першому помічникові наказано, поки нас не буде, не приймати на борт ні живої душі, а коли б ми це вернулися за дванадцять годин, відрядити на розшуки округ острова катер, озброєний фальконетом.

З кожним кроком, що ми поступали в середину острова, у нас все міцніло переконання, що ми пробуємо у країні, істотно відмінній від будь-яких земель, одвіданих досі цивілізованими людьми. Нічого віддавна звичного ми тут не бачили. Деревя неподібні були до рослинності ні гарячої, ні помірної, ані північно-холодної смуги і не мали найменшої схожості із рослинністю нижчих південних широт, що їх ми оце поминули. Скелі, і ті нам були в новину і матерією, і кольором, і розверстуванням; потоки, і ті, хоч як це може виглядати неймовірно, мали так мало спільного з тим, що ми бачили в інших кліматах: ми аж не важились спробувати їхню воду на смак, затруднялись повірити, що вона має ті самі природні властивості. Дійшовши малого струмка, що перетяв нам стежку (це був перший на нашій дорозі), Ту-віт із своїми підданцями став напитися. Вода ця була така дивна, що ми не хотіли її куштувати — думали, що брудна; згодом аж ми зрозуміли, що так виглядали потоки на всіх одних островах. Я затрудняюся дати точне поняття що до природи цього плинну і не обійдуся тут без докладного пояснення. Він прудко біг по спадах, як і звичайна вода, але ніколи, хіба що упадавши каскадом, не мав звичайного вигляду прозорости. І одначе, він був насправді, в самій матерії, не менше прозорий, ніж будь-яка вапнякова вода, різнившись од неї єдине виглядом. Зразу глянувши, а надто в таких місцях, де був невеликий спад, ця рідина в своїй консистенції мала таку подобу, мов густий розчин арабської гуми в звичайній воді. Та це, власне, ще й найменше одмітна була з незвичайних її властивостей. Вона була не безбарвна, ані якогось одного кольору, а в бігові вигравала перед очима всіма можливими тіннями пурпуру, так немов барви мінливого шовку. Ця міна барвистих тіней діялась таким дивним способом, що зачудувала наш гурт так саме зглибока, як давніш наше свічадо Ту-віта. Набравши цього плинну у посуд та давши йому

як-слід осадитися, ми побачили, що вся маса його складається із безлічи різних жилок, і кожна з них одмінна на колір; жилки ці не мішалися між собою, а тяжіння у плинні було достатнє між часточками одної жилки і недостатнє між сусідніми жилками. Провівши лезом ножа почерез жилки упоперек, рідина зразу, як ми пересвідчилися, змикалась за ним; так саме, вівши його назад, всі сліди за ножем одразу згладжувались. Зате, коли ніж проведено акуратно поміж дві жилки уздовж, вони різнилися начисто і сила тяжіння не зразу те порізнення виправляла. Оцей феномен ця вода, це була мені перша ланка в обширнім звязку очевидних чудес, що в їх коло мені судилося далі вступити.

РОЗДІЛ ХІХ

Ми дійшли до селища години за три, бо воно лежало углиб країни більше як на дев'ять миль, а дорога туди пролягала скелястою містиною. На дорозі Ту-вітів гурт (усі сто десять дикунів із кену) що-хвили посилювавсь невеличкими купками, по двоє, по шість, десять душ; вони приставали до нас, мов би випадком, на різних поворотах шляху. Тут видно було таку систематичність, що я не міг не відчутти певного підозріння і висловив капітанові Гаю свої здогади. Та відступатись було вже запізно, і ми вирішили, що найбезпечніше нам буде показувати цілковите довір'я Ту-вітовій доброчесності. Отже, ми йшли собі далі, не спускаючи з дикунів обачного ока, не даючи їм себе порізнити і втасуватися поміж нас у середину. Таким способом, перейшовши стримчастий яр, ми нарешті прийшли до зборища осель, що було, як нам казано, єдине на цілий острів. Коли ці оселі показалися нам перед очі, ватажок заходився щось вигукувати, часто повторюючи слово *Клок-клок*: це, як ми думали, була назва селища, а може родове ім'я для всякого села.

Оселі були найзлиденніші, які лиш можна собі уявити, і, в одміну від найдикіших навіть із відомих людству племін, на будову були неоднакові. Деякі з них (ці, як ми знали, належали так званім *Вампус* або *Жмпус*, старшинам краю) були зроблені так: дерево, зрізане футів на чотири від кореня, а над ним нап'ято велику чорну шкуру, попущену звідти складами до землі — під нею дикун і має собі домівку. Інші оселі складені були із здорових гіляк, не очищених навіть від посохлого листя; обіперши їх, під кутом у сорок п'ять градусів, на глиняний вал, без ніякого ладу отак накидано на п'ять-шість футів увись. Которі знов були

такі: просто яма, викопана сторч у землі, а зверху покрита таким самим гіллям — коли пожилець хоче туди увійти, він це гілля одсуває, а зайшовши, знов прикриває яму. Небагато було ще інших, прилаштованих між розногами стоячого дерева; при цьому частину горішніх гілок перерізувано, так що вони похилились на нижні і, таким чином, давали добрий захист від негоди. А найбільше було малих, неглибоких печер, нарочито, як видно, викопаних по узбіччях крутого кряжа — цей кряж складався з якогось каменю, подібного до шаповальської глини, і обмежував селище з трьох сторін. Під порогом кожної такої примітивної печери лежала невелика кам'яна брила, і пожилець, виходячи з печери, старанно заставляв нею отвір — не скажу для чого, бо камінь цей був убільшки такий, що закривав отвір не більше як на чверть.

Це село, коли тільки признати йому таку назву, лежало у глибоченькій долині, і добратись до нього можна було тільки з півдня, бо всі підступи в інших напрямках перетинав той стримчастий кряж, що за нього оце я згадував. Посеред долини біг дзюркитливий струмінь тої самої дивовижної води, що описана вище. Коло осель ми побачили кілька чудних створіннів, на вигляд ніби зовсім свійських. Найбільша із цих звірин складом тіла і писком нагадувала нашу звичайну свиню; але хвіст воно мало вкритий шерстю, а ноги стрункіші, ніж в антилопи. В рухах було незграбне, мляве; ніколи не лучалося бачити, щоб воно спробувало бігти. Помітили ми також кілька звірин, дуже подібних до першої постаттю, але тілом довших, ще й порослих чорною шерстю. Навкруги дріботіло багато всілякої домашньої птиці — це, здається, й була тубільцям найцперша харч. Ми здивувались, угляdivши поміж ними цілком освоєних чорних альбатросів: час від часу вони вилітали до моря по здобич, але завсіди вертали додому, в село, а плодилися на південному узбережжі. Як звичайно, в гурті із ними жили тут і їхні товариші — пінгвіни, але ці ніколи не йшли за ними до дикунських домів. Між іншою домашньою птицею були тут качки, дуже мало одмітні від наших, з мережаною спинкою, чорні баклани, та ще велика птиця, ніби схожа на лунь, але ж не м'ясоїдна. Риби, як видно, було достатком.

Підчас нашого гостювання ми бачили сушену скельну треску, лосося, синіх дельфінів, макрель, чорну рибу, ската, угрів, слоновою рибу, головнів, камбалу, рибу-папугу, кожанку, барабулю, гека, палтусів, паракутів і без числа інших порід. Ми також спостерегли, що в більшості риба ця була така сама, як на Оклендських островах, себ-то на широті зовсім низькій — всього п'ятдесят перший південний градус. Було тут багато і галліпагської черепахи. Дикого звіра ми бачили мало — жодного великого і жодного із відомих нам порід. В дорозі переповзали нам стежку одна чи дві змії, на вигляд страшні; проте, тубільці на них не дуже вважали, тож ми вирішили, що це не отруйні змії.

Наблизившись із Тувітом та його гуртом до села, нам назустріч висипала з галасливими вигуками велика юрба; ми знов могли розібрати в цім галасі тільки оте незмінне *Анаму-му!* та *Лама-лама!* Ми дуже здивувались, побачивши, що ці нові пришельці були начисто голі, а шкури носили тільки ті люди з човнів. Здавалось, і зброю усю, що була в країні, мали в себе ці самі люди, бо між селищанами і знаку її не було. Жінок та дітей було тут багато, і жінкам не бракувало того, що можна назвати повабністю особи. Вони були високі, стрункі, мали гарні форми, і красували грацією та вільними манірами, що таких не знайдеш у цивілізованім суспільстві. Правда, що губи їм, як і в чоловіків, були товсті, незграбні — навіть сміялися. Ніколи з-за них не одкривались зуби. Волосся мали тендітніше, як чоловіки. Поміж цими голими селищанами вибралось би хіба десятеро чи дванадцяттеро таких, що мали на собі, як Ту-вітові люди, одежу із чорних шкур, а за зброю списи та важенні палиці. Ці неначе мали поміж іншими велику силу, їх завсіди узивано титулом *Вампу*. Їм належали і оті палаци із чорних шкур. Подібний до них Ту-вітів дім стояв у середині селища і був од інших дещо просторіший та краще зложений. Дерево, що служило йому опорою, зрізано футів на дванадцять, або-що від кореня, і якраз під цим зрізом оставлено кілька гілок; на них і нап'ято покрівлю, щоб не загорталася всередину. Саму покрівлю, з чотирьох здоровенних шкур, звязаних дерев'яними спичками, приплішено на споді кілочками, позаганявши

їх крізь шкури у землю. Долівку застелено сухим листям, немов килимом.

До цієї хати нас і повели, з превеликою повагою — а юрби тубільців так і сунули об'лявом вслід за нами. Ту-віт усадовився на листвяному килимі і показав на знакї, щоб і ми так зробили за його прикладом. Ми послухались і опинилися таким чином в надзвичайно невідгідному, чи не критичному становищі. Нас було дванадцяттеро на землі, а дикуня, числом не менше як сорок, посідали навпочіпки довкола — так тісно, що коли б стався який заколот, ми негодні були не то що ужити зброї, ба й на ноги звестися. Така тиснява була не тільки під шатром, а й знавору, де скупчились, мабуть, усі до одного мешканці з цілого острова: вони не потоптали нас на смерть завдяки хіба безнастанним зусиллям та галасові Ту-віта. Та найпершою нам заперукою була все-таки присутність поміж нами самого Ту-віта, і ми, як за найкращий спосіб вив'язатись із цієї скрути, рішили триматися щільно побіля нього, і при першій вияві ворожих намірів забити його.

Після того гармидеру відстановлено все-таки деякий лад, і тоді ватажок звернувся до нас із довженною промовою, дуже подібною до отії першої, що її говорилося на човнах, хіба що тепер натискувано більше на *Аналу-му*, а *Лала-Лали* поменшало. Ми вислухали цей привіт у глибокій мовчанні, а тоді капітан Гай відказав на нього, запевняючи ватажкові довічну свою приязнь та доброзичливість, ще й на кінець промови подавши йому подарунок — кілька разків синього намиста та ніж. При цьому ми дуже здивувалися, що од намиста монарх ураз одвернув свого носа, мов би гребував ним; зате ніж сподобавсь йому безмірно, і він зразу наказав подавати їду. Її передавано до шатра почерез голови присутніх, а складалась вона з животрешетних нутрощів якоїсь невідомої звірини — мабуть, чи не тих тонконогих свиней, що ми ото бачили, підходивши до села. Спостерігши, що ми не дамо собі ради з цієї стравою, він узявсь нам на приклад убирати принадну цю їжу ярд за ярдом, поки нам несила вже стало терпіти, і ми почали виявляти такі очевидні ознаки заворушення в шлункові, що привели Його Величність в несказане

зачудування — таке, що хіба перед дзеркалом він пережив сильніше. Одначе, ми таки не схотіли одвідати ласощів, що стояли перед нами, постаравшись дати йому на здогад, що саме не маємо жодного апетиту — і на цім закінчивсь наш приязний *déjeûner*¹⁾.

Покінчивши монарх підкріплятися, ми зав'язали із ним балачку — ряд перехресних питань, де ми мусили братись на всякі вигадливі способи: малося виявити, які головні продукти є в цій країні та чи не можна їх повернути нам на пожиток. Нарешті, він ніби зрозумів, чого ми хочемо, і запросив нас піти з ним на узбережжя, де, як він запевняв, водилось багато *biches de mer* (він показав нам зразок цієї тварини). Ми зраділи нагоді вибратися із тиску і показали йому, що охотимось іти негайно. Покинувши шатро, ми рушили за ватажком на південно-східню грань острова, недалеко від бухти, де стояв на якорі наш корабель, а слідом за нами посунув весь люд із села. Тут ми чекали з годину, поки дикуни обвели кругом цього місця чотири кену. Тоді весь наш гурт всадовився в один із човнів, і ми погреблись попід щитом згадуваного вище рифу, та під другим, далі у море; тут ми знайшли одих *biches de mer* куди більше, ніж дучалося коли бачити найстарішим у нашому гурті морякам по тих островах, у нижчих широтах, що найбільше славляться цим торговим продуктом. Ми перестояли біля рифів, поки допевнилися, що в разі потреби могли б навантажити тут дванадцяттеро кораблів; а тоді направились до шхуни і розлучилися там із Ту-вітом, наперед добувши від нього обіцянку, що він за добу приставить нам перістих качок та галліпагських черепах, скільки возьмуть його човни. Під усю цю виправу ми не бачили в поведінці дикунів нічого такого, що б могло викликати підозріння — єдине хіба, що в дорозі від шхуни до селища так ото ніби систематично приставали до них нові гуртки.

---

¹⁾ Сніданок. *Цер.*

РОЗДІЛ XX

Ту - віт міцний був на слові, і скоро ми мали багатий запас свіжої провізії. Черепахи були такі гарні, що ми зроду таких не бачили, а качки ліпші за найкращу нашу дичину — м'ясо мали надзвичайно ніжне, духовите, січне. Окрім цього, витлумачивши дикунам наші бажання, ми дістали від них багато селери та цинготної трави, ще й цілий човен, повний свіжої та почасти сушеної риби. Селера, це була нам правдива лагоминка, а цинготна трава — неоціненний скарб для тих наших людей, що виявляли ознаки цієї хорости. Дуже хутко у нас не лишилося у реєстрі слабих ні жодної душі. А було в нас достатком і інших свіжих припасів, що між ним можна згадати молюска, на подобу як мусель, а смаком наче устриця. Хватало й креветок, і раків, і яєць — від альбатросів та інших птахів, із темною шкаралушею. Взяли ми на борт і багатий запас м'яса, з отих свиней, що я згадував. Більшість команди його уподобала, але мені воно наче відгонило рибою, та й взагалі було прикре. Взамін за оце добро ми давали тубільцям намисто, всяке мідяне безділля, цвяхи, ножі, клапті червоної тканини, і вони зовсім були доволені такою міною. На березі ми влаштували справжній базар, якраз попід жерлами корабельних гармат, і наші клієнти збирались туди, як здавалося, з цілковитою охотою, ще й у такому порядкові, що поведінка їхня в селі *Клок - Клок* ніяк не давала нам підстави сподіватись такого.

Отак дуже приязно ішли наші справи протягом кількох днів: гуртки тубільців часто бували на борту шхуни, а партії наших людей сходили не раз на берег, учиняючи довгі виправи в середину острова і не мавши при цьому ніякого клопоту. Побачивши,

як легко можна було б навантажити на наш корабель biches de mer — завдяки дружній схильності острів'ян та готовності їхній допомогти нам у збиранні — капітан Гай рішив завести переговори з Ту-вітом, щоб збудувати відповідні сушильні на цей продукт та забезпечити, скільки можна, його і всього племені послуги при збиранні; а сам тимчасом гадав скористати з доброї години і провадити далі рейс на південь. Почувши цю думку, ватажок ніби виявив цілковиту хіть піти на таку угоду. Отже, вони й поєдналися, зовсім догідно для обох сторін, на тім, що відбувши доконче потрібні підготовчі роботи — вийнявши скільки треба ґрунту, звівши частину зрубу то-що, де мусила брати участь уся команда, шхуна вирушить у дальший шлях, полишивши на острові трьох людей доглядати за виконанням плану та наставляти тубільців у сушінні biches de mer. Що до умов заплати, то їх поставлено в залежність від старання тубільців за час нашої відсутности. Дикуни мали дістати умовлену кількість намиста, ножів, червоної тканини то-що за кожен пікуль biches de mer, приготовлений на час нашого повороту.

Опис природи цього важливого торговельного продукту та способів, як його заготовляється, може здадуться не без інтересу читачеві, і я не можу знайти догіднішого місця про це розповісти, ніж саме отут. Наступну, вельми придатну для зрозуміння справи замітку взято з новітнього оповідання про подорож у Південні моря.

«Це є той молюск із Індійських морів, що в торгівлі його знають під французьким назвиськом biches de mer («морські ласощі»). Коли я не дуже в цім помилуюся, знаменитий Кюв'є зве його *gasteropeda pulmonifera*. Його збирається силу по узбережжях Тихоокеанських островів, і збирається особливо на китайський ринок, де на нього стоїть велика ціна — мабуть, не менша, ніж на велико-усланені їстівні пташачі гнізда; можлива річ, що гнізда ці складаються з желятинової матерії, що її певна порода ластівок визбирує з тіла отих молюсків. Biches de mer не мають ні раковини, ні єдиної ніжки, ні взагалі яких відростків, тільки два протилежні органи: *ковтальник* та *відсідник*; але з поміччю своїх еластичних боків, вони, як гусінь

або черва, можуть лазити на мілкому. Тут, пролітаючи низько над водою, їх нашукує певна порода ластівок і, вгородивши їм у м'якоть свій гострий дзьоб, витягає з них волокнувату, подібну на гуму матерію; вона, висохши, утворює міцні стіни ластовиних гнізд. Звідси назва *gasteropeda pulmonifera*.

«Молюск цей формою подовгастий; убільшки буває він різних розмірів, від трьох до вісімнадцяти дюймів довжиною (я бачив кількох таких, що мали у довжину не менше двох футів). Упоперек вони майже круглі, мавши тільки невеличку пласковину з того боку, що ближчий до дна; завгрубшки від одного до восьми дюймів. Вони вибираються на мілке в певну пору року — мабуть, плодитися, бо ми часто знаходили тут їх парами. До берега вони наближаються під той час, коли сонце найдужче проймає воду та нагріває її, і забрідають часто так мілко, що як заходить відплив, вони застаються на сухому, виставлені під сонячний пал. Але плід свій вони не виводять, видно, в мілкій воді, бо нам не лучалось ніколи бачити їхнього нащадку; та й дорослих завсіди бачено, що приходять вони зглибока. Живляться вони найбільше тим класом зоофітів, що вироблює коралі.

«Звичайно *biches de mer* ловиться на глибині трьох-чотирьох футів; потім їх виносять на берег і нарізають з одного боку ножем (надріз роблять на дюйм чи більше, залежно від розмірів молюска). Через цей наріз видавлюють із середини нутроші — на подобу вони зовсім однакові, як у інших малих мешканців водяної глибини. Тоді миють молюска і до певного ступеня проварюють — тут не можна ні перегріти, ні недогріти. Потім на чотири години їх закопують у землю, а тоді знову недовго варять; після цього всього сушать, чи на вогні, чи на сонці. Сушені на сонці ціняться дорожче, але поки на сонці висушиться один пікуль (133 $\frac{1}{2}$ фунтів), вогнем можна висушити тридцять пікулів. Аби лиш як слід посушити — а далі їх можна зовсім безпечно тримати в сухому два і три роки; проте, раз на кілька місяців, приміром, чотири рази на рік, треба їх оглядати, чи не проймає вогкість.

«Китайці, як говорено вище, уважають *biches de mer* за незвичайно розкішну страву — вірять, що вона чудодійним

робом живить і покріплює людське тіло, відстановлює сили, виснажені надмірними втіхами. Перший сорт стоїть дуже високо на Кантонському ринкові — дев'яносто доларів пікуль; другий сорт — сімдесят п'ять доларів; третій — п'ятдесят доларів; четвертий — тридцять доларів; п'ятий — двадцять доларів; шостий — дванадцять доларів; сьомий — вісім доларів; восьмий — чотири; а малі партії дають часто більший зиск на Манілі, Сінгапурі та в Батавії».

Отже, поєднавшись із тубільцями, ми зразу заходилися вивантажувати на берег усе потрібне знадіб'я, щоб наготовитись до будування та розчистити ґрунт. Вибрано простору, рівну містину близько східного берега бухти, на належній відстані від головного рифу, де малося добувати *biches de mer*; води й лісу було на цім місці достатком. Всі ми стали як-найщиріш до роботи і, на велике диво тубільцям, незабаром уже нарізали досить лісу і хутко обробили його на зруб; за два чи три дні робота так далеко поступила наперед, що ми могли безпечно довірити решту трьом людям, що мали тут залишатися. Це були: Джон Карсон, Алфред Гарріс — Пітерсон (всі, як здається, з Лондону), що заявили на цю службу охотою.

Поки закінчився місяць, ми вже мали усе наготові для від'їзду. Одначе, ми ще раніш зговорилися одвідати на прощання село, і Ту-віт так упірливо допоминався, щоб ми відбули цю обідянку, що нам видалося нерозумним ображати його кінець-кінцем відмовою. Гадаю, що під цей час жоден із нас не мав ні найменшого підозріння що до добрих намірів дикунської людности. Поводилися вони всі надзвичайно пристойно, запопадливо допомагали нам у роботі, доставляли, часто задарма, всякий продукт, і ні разу не потягли ні жодної речі — а як вони високо цінили скарби, що їх ми мали з собою, це було видно із надзвичайних виявів радости, кожен раз коли ми щось дарували їм. Жіноцтво особливо було в кожному ділі до нас уважливе, і, взявши усе загалом, ми були б десь найпідозрілишими з людей, коли б узяли собі що-найменшу гадку про зраду — супроти того люду, що так добре вітав нас. Небагато ж треба було часу, щоб показати усю цю видиму лагідність наслідком не чого як глибоко укритого наміру знищити нас і довести,

що оді острів'яни, так надзвичайно поміж нами шановані, належали до найбрутальніших, найкровожерніших, без краю лукавих негідників, які лиш плямили колін собою лице землі.

Це було першого лютого: ми вийшли на берег, щоб востаннє одвідати селище. Як я вище сказав, ми не мали в собі найменшого підозріння, але ж не понехали належної обачности. Шістьох із команди zostавлено на шхуні, з наказом не підпускати до судна, поки ми повернемо, ні єдиного дикуна, хоч би якою причиною він називався — а самим чатувати незмінно на палубі. Абордажні сітки піднято, гармати подвійно наладовано картеччю, фальконети набито мушкетними кулями. Сама шхуна стояла на підібранім якорі за милю від берега, і ні звідкіль до неї не міг підійти жоден човен, щоб його не побачено зразу і не взято під повний огонь фальконетів.

Zоставивши тих шістьох на борту, нас вийшло на берег усього тридцять двоє. Були ми узброєні до зубів, мавши з собою мушкети, пістолі, тесаки, ще й при боці кожному довгий матроський ніж, дещо подібний до тих «Бові», що їх тепер так багато носять у нас на Заході й Півдні. Сотня воїнів у чорних шкурах стріла нас на причалі, щоб супроводити вглиб країни. Але на цей раз ми здивовано спостерегли, що вони не мають при собі ніякої зброї, а спитавшись про це Ту-віта, він тільки сказав, що *Метті non vi pa na ci* — себ-то, що ні до чого зброя, де всі між собою брати. Ми прийняли ці слова із задоволенням та й рушили в путь.

Перейшовши згадувані вище струмок та річку, ми вступили у вузькі суточки поміж кряжами мильного каменю, що серед них лежало селище. Цей яр був дуже скелястий, нерівний, так що ми при перших одвідинах Клок-Клоку з чималними зусиллями продирались крізь нього. Весь він мав у довжину щось півтори, може, дві милі, і звивавсь між горбами по всіх можливих напрямках (це, очевидно, колись дуже давно було ложе потоку), ніде не йдучи більш як на двадцять ярдів без прикрого повороту. Узбіччя, певне, мали пересічно футів сімдесят чи вісімдесят у сторчовому розрізі почерез увесь свій протяг, а подекуди зносились на дивовижну височінь, так затіняючи прохід, що денне

світло ледве-ледве сягало туди. Загальна широчина була футів сорок, а часом снадалась до того, що пройти тут попліч могло не більше як п'ять-шість душ. Словом, у цілому світі не знайшлося би здатнішої на засідку містини, і зовсім природно, що, вступивши сюди, ми мусили не раз поглядати на свою зброю. Здумавши ось тепер про нашу несвітську безтямність, найбільше дивуєніся тим, що ми, в будь-яких умовах, могли зважитись так цілковито віддатись у власть незнаним дикунам, дозволивши їм у цім поході через долину іти з обох боків, спереду і позаду од нас. А саме ж на такий лад ми наосліп далися, безумно поклавшись на силу нашого гурту, беззбройність Ту-віта та його людей, певну діючість нашого озброєння (тубільці ж, одначе, її не знали), а найбільше на довгочасну удавану приязнь, що нею нас задурили ці ганебні негідники. П'ятеро чи шестеро з них ішли попереду, ніби вели нас, одсуваючи нам напоказ геть із дороги велике каміння та всякий громозд. Ми ішли зразу за ними, дбаючи тільки не порізнитись. Позаду сунула головна маса дикунів, додержуючи надзвичайного ладу та пристойности.

Дорк Пітерс, я та ще один чоловік, на ім'я Вілсон Аллен, були на правім крилі нашого гурту, роздивляючись на ході дивне поверствування кручі, що звисала над нами. Нашу увагу звернула була на себе розколина у м'якому камені. Вона була досить широка, щоб пропустити вільно одну людину, і вдавалась у скелю футів на вісімнадцять чи двадцять просто, а тоді повертала ліворуч. Висота її, скільки ми могли бачити з яру, була, може, футів на шістдесят-сімдесят. Всередині, із щілини у камені, росло кілька низеньких кущиків, а на них щось таке як горіхи. Мені закортіло бляжче на них поглянути; хутко одвинувшись у бік, я схопив у жменю штук п'ять чи шість горіхів та й думав уже пристати знов до своїх. Аж тут, повернувшись іти, я побачив, що Пітерс з Алленом зайшли у розколинку вслід за мною. Я сказав, щоб вони повернули назад, бо тут ніде двом розминутися, а горіхів я дам їм своїх. Вони повернулись були і взялися пробиратись назад. Аллен був уже при самім виході із розколинки, коли тут рантом я відчув, що

Земля піді мною так враз стонулася, як ніколи мені не лучалося іще зазнавати. Мені промайнув темний здогад — коли справді в той час я спроможен був якось мислити — що розпалася враз на частки вся земна основа, що це день наступив всесвітньої гибели.

РОЗДІЛ XXI

Коли я спромігся зібрати розгублені свої чуття, я побачив себе задушеним майже на смерть, борсаючись у цілковитій пітьмі між обваленою землею — а вона все сунула на мене звідусіль, загрожуючи поховати навіки. До краю настрашений цією думкою, я взявся пручатись, щоб стати на ноги, і нарешті добився цього. Так я стояв кілька хвиль непорушно, силкуючись зрозуміти, що це сталося мені, де я єсть. Тут я почув тихий стогін попід самим своїм вухом, і зразу придушений голос Пітерса, закликаючи божим ім'ям, попросив у мене допомоги. Я проліз крок чи два уперед і потрапив якраз на голову й плечі мого товариша; як я скоро побачив, обвал завалив його аж по пояс і він одчайнно намагався звільнитися з-під цього тягара. Я заходився що було сили розгрібати круг нього землю, і врешті таки відзволив його.

Оправившись від переляку та несподіванки, так що могли вже розумно між собою говорити, ми обоє прийшли до висновку, що стіни розкопани, куди ми наважилися зайти, завалилися нам над головою силою якогось природного здвигу, або, може, від власної ваги; що, таким чином, ми пропали навік, поховані в заживотній могилі. Довго ми віддавалися безпорадно скрайній горесті та одчаєві — їх неспроможні правдиво собі уявити ті, хто ніколи не був у подібнім становищі. Певен, що жодне в людськiм житті нещастя не може надхнути такого надміру тілесної і духовної муки, як оце, що випало нам — живдем лягти у могилу. Чорна тьма, що кругом облягає жертву, жадливий гніт на легені, задушливі випари вогкої землі — і при цьому обертати в собі страшну гадку, що ти пробуваєш за найдальшими гранями надії, що це є певна частка смерти — і при цьому нести в своїм

людським серці таку невитерпну міру різючої боясти, жаху — ні! такого зроду не можна собі уявити.

Нарешті Пітерс подав таку думку, що ми мусимо якось зважити великість нашого нещастя та обшукати кругом нашу темницю; може таки, казав він, десь остався який отвір, що ним би ми могли звідси вибратись. Я жадливо вхопився за цю ідею і, зібравшись на силу, спробував пробивати собі дорогу в сипкій землі. Заледве ступивши єдиний ступінь, мені завиднів проміг світла, достатній, щоб запевнити мене, що, в кожному разі, ми не загинемо зразу від нестачі повітря. Тут ми віджили трохи духом і взялись одне одного зміцняти в надіях на краще. Перебравшись через вал дрібного каміння, що перетяв нам шлях до світла, ми далі вільніше уже поступали вперед і відчувли деяку полегкість від надзвичайного гніту на легені, що так мучив був нас. Трохи згодом ми вже змогли роздивитись навколо і виявили, що стоїмо близько до кінця отого прямого ходу розколинни, там де вона повертала ліворуч. Ще кілька зусиль, і ми вже добралися до повороту: тут, на невимовну нам радість, ми забачили довгу щілину, що тяглася десь далеко вгору, під загальним кутом градусів на сорок п'ять, а подекуди ще крутіш. Нам не видко було цього отвору на всім його протязі; та що ним проходило багато світла, ми були зовсім певні, що знайдемо нагорі (коли тільки зможемо якось туди вибратись) простий вихід на вільне повітря.

Тут я згадав, що нас із яру заходило в цю розколинну троє, що наш товариш, Аллен, і досі ще не показувався; отже, ми зразу виріш ли повернути назад та розшукати його. Після довгих розшуків, під великою небезпекою, що земля знов осядеться понад нами, Пітерс нарешті гукнув мені, що йому під руку попала Алленова нога, а тіло його глибоко сховане під землею, так що ніяк його звідти витягти. Я скоро побачив, що ці слова, на жаль, були надто правдиві, і що, звичайно, життя вже давно в ньому згасло. Отже, з горестю в серці, ми оставили тіло і направились знову до повороту.

Ширина шпари була заледве достатня, щоб пропустити нас, і після двох чи трьох даремних спроб здертись угору ми знов

почали впадати в одчай. Я вище казав, що той кряж, яким пролягав головний яр, був із м'якої породи, подібної до мильного каменю. Стіни розколини, що нею ми спитувались оце піднятись нагору, були такого самого матеріялу, ще й од вогкості такі слизькі, що нога заледве держалась на них, навіть і там, де вони спадали не так уже круто; а місцями спад був майже сторчовий і тут трудність іще зростала — на певний час ми вже й рішили були, що вибратись тут не можна. Одначе, із самого одчаю ми набіралися мужности, і от, вирізаючи собі ножами сходинки у м'якому камені, зависаючи з небезпекою для життя на малих виступах твердіної лупакової породи, що видавались подекуди із загальної маси, ми досягли нарешті природної площадки, звідки видно було кляпоть синього неба, над щитом густо порослої лісом кручі. Озирнувшись тепер із певною полегкістю назад, на прохід, що ним ми оце так далеко вибрались, ми ясно розгляділи його стіни і пересвідчилися, що прохід утворився недавно: очевидно той самий здвиг — звідки б він не узявся — що так несподівано пригнітив нас, zarazом розкрив нам цю вилазку. Від напруження ми заледве зводили дух і так знемоглися, що заледве здужали стояти чи говорити, і тут Пітерс подав мені думку, що ми маємо викликати на підмогу товаришів, стреливши із пістолів — вони й досі стриміли нам за поясом, а мушкети та тесаки пропали десь в обвалі на дні прірви. Дальші події виявили нам, що були б ми тоді таки стрелили, то мусили б каятись непомалу; але, на щастя, в цей час мені промайнула легка тіль догадки, що тут щось не так, і ми остереглися дати дикунам відома, де пробуваємо.

Відпочивши яку годину, ми помалу рушили яром угору; ще й небагато пройшли, коли вчули страшливий галас. Ми саме добрались до того, що можна було назвати поверхнею землі, бо досі наша трона, аж від площадки, пролягала понід склепінням, утвореним високо над головою стримкою скелею та листям. Дуже бережко ми прокрались до вузького отвору, що крізь нього добре можна було оглянути всю околицю, і тут, в одну мить, на єдиний погляд, нам відкрилась уся жахлива тайна землетрусу.

Містина, звідки ми дивились, лежала неподалеки од вершини найвищого шпилья, що здіймався понад усім кряжем. Той яр, куди був зайшов наш гурт, тридцять двоє людей, залягав на п'ятьдесят футів вліво од нас. Але принаймні на сотню ярдів канал чи ложе цього яру був заповнений безладним обвалом — десь більше мільйона тонн землі й каміння скинуто штучно в його глибину. Спосіб, що ним зрушено вниз цю завалу, був і простий і очевидний, бо ще залишались наочні сліди цієї убивчої роботи. Де-не-де по східньому узбіччі яру (ми стояли саме на західнім) можна було бачити уздовж гребеня загнане в землю кілля. В цих саме місцях земля не зрушилась, але на всьому протязі кручі, де земля упала, із знаків у ґрунті, витиснених мов би зривним свердлом, видно було, що подібне кілля стояло раніш і тут; його вбивано в землю не дальше, як через кожний ярд, футів на десять назад від краю прірви, а весь його ряд тягнувся футів, може, на триста. До тих колів, що лишались іще на горі, були прив'язані міцні линви, поплетені з виноградного стебла, і очевидно, що такі самі було раніш і на інших колах. Я вже казав тут про дивне розверстування мильного каменю в цім кряжі; а описана щойно вузька і глибока розколина, що нею ми вибрались із нашої заживотної могили, може дати певнішу уяву що до природи цього розверстування. Воно було таке, що перший природний потрус zapewне мав розколоти ґрунт на паралельні сторчові верстви чи пласти, — і це саме можна було зробити зовсім незначним довільним зусиллям. От із цього поверстування і скористалися дикуни, щоб доклати свої зрадницькі наміри. Певна річ, що коли в землю загнали безпереміжний ряд колів, то в ній зробився частковий розрив, може, на фут чи двоє углиб; а тоді дикуни взялися тягти за линви (їх поприв'язувано до вершини кожного кола і виведено назад поза гребінь гори) — так утворено велику під'ємну силу, достатню на те, щоб за даним сигналом зрушити вглиб у прірву весь схил гори. Доля бідолашних наших товаришів стала нам тепер безсумнівна. Ми одні врятувалися від навали неможливого цього нищення. Ми були єдині на острові білі, що лишилися іще живими.

РОЗДІЛ XXII

Наше становище, та' як воно тепер виглядало, мало чим було краще, ніж тоді, коли ми уявляли себе похованими навіки. Ми не мали перед собою інакших виглядів, тільки зажити смерти від дикунів або ж нидіти поміж ними в рабстві. Певна річ, що нам можна було деякий час переховуватись від них у гірських твердинях, а останнім притулищем могло б бути нам те провалля, що з нього ми оде вибрались — але врешті ми мусили згинутися в довгу Полярну зиму від голоду й стужі; коли ж ні, то кінець-кінцем нас виявлено б на розшуках поживи.

Вся околиця круг нас, здавалось, так і кишіла дикунами; ми бачили тепер, як цілі хмари їх сунули на пласких плотах з островів, що лежали на південь — певне з тим, щоб гуртом узяти в полон та розплюндрувати «Джен». Вона досі спокійно стояла на якорі в бухті; видно, ніхто на борту не мав найменшої гадки про якусь небезпеку. Як ми прагнули бути в той час із ними! чи допомгти врятуватись, чи й наложити головами, боронившись з ними разом. Натомість, ми не бачили й на те, ніякої змоги, щоб застерегти їх від небезпеки, без того, щоб нагла згуба не пала на наші голови — а чи зробимо послугу їм, на це було мало надії. Може, й вистріл з пістоля показав би їм, що сталося щось лихе, але він їх не міг звідомити, що єдиний їм вихід — зразу рушити з гавани; він не сказав би їм, що ніякі закони честі не зобов'язують їх лишатись на місці — що товариші їхні однаково вже загинули. Почувши наш постріл, вони не могли наготовитись краще до одсічі ворогові, що саме збирався на приступ, ніж були вже готові і зараз і повсякчас. Отже, з сигналу нашого могло б не вийти нічого доброго, а шкода

нам сталась би певна; по зрілому роздумі ми од нього відмовились.

Наша друга думка була така, щоб кинутися бігцем у напрямі до судна, захопити один з чотирьох дикунських човнів, що стояли в основі бухти, та й спробувати пробитись до шхуни. Але скоро нам стала очевидна цілковита неможливість успіху в цім очайдушнім ділі. Вся околиця, як я уже згадував, буквально кишіла тубільцями; вони крилися в чагарниках та закутках поміж горами, щоб не видно було із шхуни. Зокрема, зовсім близько від нас, заступивши єдине можливий шлях до потрібного нам місця на узбережжі, стояв цілий відділ чорношкурних воїнів на чолі з Ту - вітом: вони, видно, тільки ждали підмоги, щоб почати облогу «Джен». Так саме і в тих човнах, що стояли в бухті, були такі дикуні — правда, беззбройні, але ж певне, що зброя була у них десь під руками. Отож, хоч не хоч, ми мушили лишатись у своїй схованці простими глядачами тієї боротьби, що мала ось зав'язатися.

За яких півгодини ми побачили, як шість чи сім десятків плотів чи галер, повно напактованих дикунами, обходили південну вилучину бухти. Зброї не видно було, крім коротких палиць та каміння, що лежало по плотях. Зразу за цим появився і другий, ще більший відділ, з такою самою зброєю; він надходив з противної сторони. Так саме й чотири *кену* хутко тепер сповнялись тубільцями, що повискакували з чагарів при основі бухти і проворно одвалювали від берега на з'єднання з іншими відділами. Таким чином, за час, коротший, ніж я оце тут повідаю, «Джен», мов би чудом яким, опинилась в облозі величезної хмари головорізів, що рішилися, як видно, захопити її будь що-будь.

Що їм це удасться, не можна було сумніватись і на хвилину. Шістьох оставлених на судні людей, хоч як би вони завзято боронились, надто мало було, щоб як слід обслуговувати гармати, і взагалі триматись у боротьбі при таких нерівних умовах. Я власне не думав, що вони спроможуться хоч на який опір, але в цім помилився, бо зразу побачив, як «Джен» повернулася на якорі правим бортом до дикунських *кену*; вони в цей час були од судна як на вистріл з пістоля, а плоти із чверть

мили даліше до вітру. Не знати з якої причини — а найпевніше через хвилювання, коли бідолашні наші товариші побачили себе в такім безпораднім становищі — тільки вистріл з гармат зовсім вийшов невдалий. Жодне кену не влучено, жодного дикуна не поранено: кулі не долетіли і пішли рикошетом понад їхні голови. Єдине, що їх вразив несподіваний гук та дим — ще й непомаду вразив: деякий час я гадав уже був, що вони зовсім покинуть свій намір та одвернуть до берега. Це либонь так би й сталося, коли б наші услід за першим пострілом дали ще один із малої зброї; а що кену були тепер зовсім близько, вони б щось зробили цим — принаймні, затримали б трохи ближчий відділ, щоб тимчасом ударити по плотам. Але натомість вони кинулись до лівого борту, щоб наготовити зустріч плотам, а дикунам на кену дали час опам'ятатись після паніки та побачити, що ніякої шкоди їм не зроблено.

Постріл із лівого борту дав страшливі наслідки. Розсипний подвійний стріл великих гармат зовсім розбив на дрізки шість чи сім плотів, мабуть, тридцять чи сорок дикунів убив на смерть; принаймні сотня із них опинилась у воді, ще й більшість із жахливими ранами. Решта, налякана до нестями, зразу пустилася стримголом тікати, не спиняючись навіть підібрати з води покалічених товаришів, що криком кричали на поміч. Але запізно настав цей великий успіх: він не зміг уже врятувати засуджених на загибель наших людей. Гурт із кену був уже на борті шхуни, числом понад півтори сотні; більшість із них видерлась по русленнях та перелізла абордажні сітки, коли ще й запальники не приложено до лівобортних гармат. Ніщо б тепер не встояло перед звірячою їхньою люттю. Наших умить подолано, здавлено, затоптано під ногами і за хвилю просто так розірвано на шматки.

Бачивши таке діло, дикуни на плотам перемогли свій страх і хмарами посунули на грабіж. За яких п'ять хвилин «Джен» уже являла собою гірке видовище руїни та дикого бешкетування. Палубу геть потрощено і позривано; такелаж, паруси і все, що було рухомого, знищено, мов би чудесною силою. Тимчасом, упираючи в корму, тяглом ведучи за човнами, підмогаючи з боків, тисячами обліпивши кругом корабель, негідники

врешті підвели його до берега (якірна ливна при цім обірвалася) та й віддали в розпорядок Ту-вітові; він, як мудрий стратег, під увесь час бою лишавсь у своїй безпечній, догідній для спостережень криївці поміж горами, а тепер, коли бій закінчивсь на його користь, сквапно пустивсь із своїми чорношкурими воїнами паювати добычу.

Відхід Ту-віта дозволив нам вийти із своєї схованки та розвідати гору понад проваллям. Ярдів на п'ятдесят від провалля ми нагледіли невеличке джерело і його водою утишили палючу свою спрагу. Неподалеки від цього джерела знайшли кілька кущів з горіхами, таких, як я вище згадував. Скуштувавши горіхів, ми взяли їх у смак — вони дуже нагадували звичайний англійський горіх. Ми зразу набрали їх повні шапки, зложили в запас у яру і вернулися ще зібрати. Пильно заклопотавшись цим збиранням, нас наполохало раптом якесь шарудіння в кущах, і ми вже налагодились утікати назад до сховища, як тут із кущів поволі і трудно знявся здоровий, чорний птах, із породи чапель. Я так стерявся, що не знав що робити, але Пітерс настільки володів собою, що спромігся до нього підбігти, заким він од нас відлетів, і зразу вхопив його за шию. Кричав і пручався він страшно; ми вже гадали пустити його, щоб цей шум не потривожив яких дикунів — вони ж і досі могли гаїтись десь близько. Та врешті удар ножем звалив його долі, і ми потягли свою добычу у яр, повітавши себе, що тепер, у кожному разі, маємо досить м'яса на цілий тиждень.

Далі ми знову вийшли на довідки і зважились одійти південним схилом гори на чималу відстань, але не натрапили більше нічого, годящого на їду. Отже, назбиравши трохи хмизу, ми повернули назад, надто що вгледіли два великі гурти тубільців; навантажені пограбованою добыччю, вони простували в село і, диви, ще могли нас побачити, проходивши повз нашу гору.

Друга наша турбота була про те, щоб зробити якомога надійнішою нашу схованку; для цього ми заличкували гіллям отой отвір, що крізь нього, як я розказував, вибравшись із глибу провалля до площадки, ми побачили клаптик синього неба. Лишили тільки манісіньку шпарку, таку, щоб лиш бачити

бухту без небезпеки, що нас углядять знизу. Зробивши це діло, ми потішилися безпечністю нашого становища, бо тепер були цілковито укриті від людського ока, поки сидітимем у яру та не здумаємо вийти на гору. Ми не бачили жодних слідів, щоб у цій ямі бували коли дикуни; але зате нам не мало прийшлося задуматись над можливістю, що розколина, якою ми сюди вибрались, тільки зразу оце й утворилася, через падіння протилежної скелі, що сюди, може, зовсім немає іншого шляху. І тут ми вже не стільки тішились думкою про цілковиту нашу безпечність від гибелі, як настрашилися, щоб не зостатись без ніяких абсолютно засобів до спуску. Ми рішили, скоро лиш випаде добра нагода, розслідувати всю чисто вершину гори. Тимчасом через прозір ми стежили за пересуванням дикунів.

Вони вже зовсім розруйнували судно, і тепер лаштувалися запалити його. Трохи згодом ми углядили, як з головного люку встав великими клубами дим, а скоро по тому бухнула з баку густа маса полум'я. Такелаж, мачти, рештки парусів зайнялися вмиль, і вогонь нагально розлився по палубі. І досі ще на ній оставалось багато дикунів, розбиваючи здоровими камінюками, сокирами, гарматними кулями всякі металічні зв'язки, мідь та залізя. На березі, в човнах та на плотах гурт-на-гурт було не менше як десять тисяч тубільців, за винятком тих юрб, що, навантажившись здобиччю, направлялися вглиб нашого острова та на довколишні острови. Ми прочували уже катастрофу, і справді, не помилились.

Насамперед до нас дійшов різкий удар (ми ясно відчули його з нашого місця, ніби легку гальванічну хвилю), але видимих ознак вибуху не настало. Дикунів це, видно, вразило — вони кинули на мить свою метушню та галас. Тільки вони зібрались були знов узятись до свого діла, як тут раптом з палуби бухнула маса диму, мов би чорна, важка громова хмара — а тоді, наче з самого нутра, знявся високий плин яристого полум'я, висотою, здавалося, на чверть милі — тоді зразу вогонь виром розвився ушир — тоді, в одну мить, все повітря, мов силою чуда, захрясло диким хаосом дерева, металу, обривками людських тіл — і тоді, нарешті, повним розмахом вдарив скажений здвиг,

поваливши нас нагло додолу, а злива дрібних уламків руїни сипом сипнула повсюди навколо нас.

Втрата між дикунами далеко перевершила найкрайніші наші розрахунки, і вони тепер справді пожали повний і заслужений плід свого зрадництва. Може, з тисячу загинуло при вибухові і найменше таке саме число вкрай покалічилося. Вся поверхня бухти буквально усіялась негідниками, що борсались у воді й потопали — а на березі — там було іще гірше. Раптовість і повнота розгрому потрясла їх, як, видно, до краю, так що вони і не спитувались допомгти одне одному. Нарешті, перегода ми побачили, що поведінка їхня враз цілком змінилася. Від цілковитого отупіння вони ніби зразу перейшли до найвищого зрушення і заметалися дико кругом, коло певної точки на березі, з дивовижними минами одночасного жаху, люти та крайнього зворушення, вигукуючи на цілий голос *Текелі-лі! Текелі-лі!*

Тут ми побачили, як великий гурт направився геть у гори і хутко вернув відтіля, несучи із собою кілля. Вони потягли його на те місце, де юрба збилась була найгустіше, а тепер порізнилася, так що нам відкрилась причина їхнього хвилювання. Ми побачили на землі щось біле, але зразу не могли розібрати, що воно є. Нарешті ми подивились таки — це був труп того дивного звіра з червоними пазурями й зубами, що його ото, в день вісімнадцятого січня, наша шхуна виловила з моря. Капітан Гай тоді зберіг його, щоб набити шкуру та приставити її до Англії. Я пригадую, що він давав про це якийсь наказ саме перед тим, що ми пристали до острова; труп перенесли до кабіни і сховали в одну із шахов. Тепер його вибухом переметнуло на берег; але чом він наробив такого зворушення між дикунами, це було понад наше розуміння. Збившись довкола нього тісним кружком, жоден однак із них немов би не важився приступитись. Нарешті, люди із кіллям стяглися побіля нього в коло, і, заледве вони скінчили цей маневр, все величезне зборище посунуло разом углиб острова, з голосними вигуками *Текелі-лі! Текелі-лі!*

РОЗДІЛ XXIII

Шість чи сім день по тому ми лишались у своїй схованці на горі, виходивши тільки часом — і з великою обережністю — по воду та по горіхи. Ми зробили собі на площадці такий мов би дашок, улаштувавши під ним із сухого листя постіль та поклавши три великі пласкі камені — це було zarazом і вогнище, і стіл. Вогонь ми легко собі здобули, розтиравши два дерев'яні цурпалки, один м'який, другий твердіший. Птиця, що її ми заплювали в таку слухну пору, як виявилось, була на смак дуже добра, хоч трохи й дупка. Це не була океанська птиця, а рід чаплі, з блискучим, чорним, красивим пером та малими проти тіла крилами. Згодом ми бачили близько від яру ще три подібні птахи — вони, видно, шукали нашого бранця; та що вони ні разу не сіли на землю, то й не було нагоди вловити їх.

Поки була в нас ця птиця, ми нічим не журилися в нашій становищі, але вона таки вся до решти вийшла і ми конче мусили пошукати кругом якої харчи. Горіхи не могли задовольнити наших голодних жаданнів, ще й страшенні кольки заходили од них у животі, а наївшись багато, сильно боліли голови. Ми бачили близько морського берега, на схід від нашої нори, кільки великих черепак і, очевидно, могли б легко вловити їх, коли б була змога приступитися так, щоб не побачили острів'яни. Отже, ми вирішили, що треба попробувати зійти якось з гори.

Ми почали спускатись південним схилом, де ніби найменше було труднощів, але не пройшли ще й сотні ярдів (так ми були й передбачали, дивившись з вершини), як шлях нам геть перетяла віднога того яру, де загинули наші товариші. Тоді ми пустилися понад нею і так пройшли із чверть милі, аж тут

знову спинила нас глибочезна прірва; не мігши посуватися далі над цією відногою, ми мусили повертати назад уздовж головного яру.

Тепер ми рушили навпаки, на схід, але наслідок вийшов достоту той самий. З годину ми дерлись горами, ризкуючи власними в'язами, і нарешті побачили тільки, що спустилися у просторий чорно-гранітний колодязь, на споді вистелений дрібними пісками — а єдиний звідси вихід, це була та стримчаста стежечка, що нею ми сходили вниз. Знову з гіркою бідою ми вибрались цією стежкою наверх і пустились тепер уздовж північного краю гори. Тут ми мусили додержувати у своїх маневрах як-найбільшої обережності, бо найменша похибка могла нас виставити на повну видноту дикунам, що були в селі. Отже, ми посувались тут рачки, подеколи навіть мусили розтягатися по землі на весь зріст і переволікали своє тіло силою рук, хапаючись за кущі. Отаким обережним способом ми небагато й просунулись наперед, коли знову натрапили на провалля; глибиною своєю воно геть повершало оті передущі і провадило до головного яру. Так-то справдилися повнотою наші страхи — ми опинилися тут цілковито відтяти від якогось доступу до того долішнього світу. Знеможені вкрай тяжкими зусиллями, ми як-найскорше вернули до площадки і, простягшись на листвяному ложі, на кілька годин забулись мідним, солодким сном.

Кільки днів після цих неплідних розшуків ми все оглядали кожен клапоть землі на вершині, щоб знати, який вона має для нас пожиток. Ми побачили, що їстивного тут немає нічого, крім отих отруйних горіхів та буйної цинготної трави; вона тут поросла на малій ділянці, на півсотні квадратних футів, і мала невдовзі кінчитися. Скільки пригадую, це був день п'ятнадцятого лютого, коли в нас не лишилось жодного стебельця цієї трави, а горіхи ось-ось кінчались: ледве чи наше становище могло бути іще гіркіше ¹⁾. Шістнадцятого ми вдруге кругом обійшли стіни нашої в'язниці, сподіваючись десь знайти

---

¹⁾ Цей день нам одмітний був тим, що на півдні ми знову побачили кілька великих клубів спуватої мли, що за неї я вище вже згадував.

шлях до виходу — але марне. Ми спустилися також у те провалля, де нас колись завалило, із слабкою надією відшукати в кінці цього тунеля якийсь хід до головного яру. Але й у цім ми мусили розчаруватися — тільки й того, що надібали там і витягли нагору один мушкет.

Сімнадцятого ми вирішили докладніше оглядіти чорно-гранітне провалля, куди ми ото потрапили при першому розшукуві. Ми пригадували, що в одну із розколин у стінах цього колодязя ми зазирали побіжно, а тепер хотіли розслідувати її усю — дарма що вже не мали жодної надії знайти тут якийсь отвір.

Нам не дуже трудно далось дістатись удруге на дно провалля, і на цей раз ми були настроєні досить спокійно, щоб уважно його роздивитись. Це була таки справді містина найдивнішого вигляду, який лиш можна собі уявити, і ми заледве могли повірити, що це чисто природний утвір. Весь колодязь, від східнього до західнього краю, мав довжини ярдів п'ятсот, коли брати усі вилучини, а відстань од сходу на захід по простій лінії була десь (мушу казати угадкою, бо в нас не було жодних способів зміряти точно) не більше як сорок чи п'ятдесят ярдів. На першому переході углуб провалля, себ-то, сказати, футів на сто униз од вершини гори, стіни його мало були подібні одна до одної і, видно, ніколи не сполучалися між собою, бо поверхня однієї стіни була з мильного каменю, а друга — мергелева, подятована якоюсь металічною породою. Пересічна відстань між стінами становила тут, мабуть, футів шість, але ніякої правильности утворення наче не виявлялось. Зате далі поза відзначену глибину проміжок поміж стінами зразу спадався, і вони починали тягтись паралельно, хоч на деяку відстань углуб іще зберігали різність поверхні та матеріялу. Іще далі, на п'ятдесят футів від дна, заходила цілковита правильність утворення. Стіни тут достоту були між собою подібні і матеріялом, і кольором, і напрямком поверхні, зложені із блискучого чорного граніту, а відстань між ними, у всіх протилежних точках, становила точнісінько двадцять ярдів. Точну форму провалля найкраще зрозуміти з дальшого рисунку, зробленого на місці,

бо я мав, на щастя, з собою олівець та записну книжку. В дальших пригодах я дуже пильно оберігав їх, і саме їм завдячую пам'ять про численні предмети, що інакше мали б геть одлетіти з моєї пам'яти.

Цей рисунок (дивись рисунок 1) дає загальні зариси провалля, без менших западин; із них по узбіччях провалля видно лиш декільки, і кожна має відповідний виступ на противному боці. Дно провалля все було вкрите майже нечутним на дотик порохом, а під ним ми знайшли той самий чорний граніт. Праворуч, на нижчому краї, слід звернути увагу на невеликий отвір; це згадувана вище розколина, що саме для докладнішого її огляду ми й спустилися вдруге у провалля. На цей раз ми завзято взялися пробиватись до неї, зрізавши геть тернові кущі, що заступали нам шлях, та розкидавши величезну купу гострих кременів, дещо схожих формою на вістря списа. Нам додавав рішучості слабкий відблиск світла із дальнього краю розколини. Кінець - кінцем ми добилися футів на тридцять угору і побачили над собою низьке, правильної форми склепіння, при основі устелене таким самим недочутним під пальцями порохом, як і в тім головнім проваллі. Тут на нас ударило ясним світлом і, поминувши короткий вигин, ми опинилися в другім високім склепі; він був достоту подібний до першого, тільки іншої подовжної форми. Тут подається загальний його обрис (див. рисунок 2).

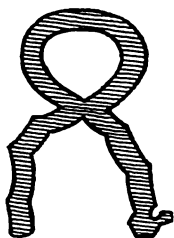

Рис. 1

Вся довжина цієї провалини, від отвору *a*, вздовж вигину *b*, до окраїни *d* становила п'ятсот п'ятдесят ярдів. При *c* ми знайшли невеликий отвір, подібний до того, що ним ми вибрались із першої провалини; і цей був так саме загороджений тернами та білим гоструватим кременем. Ми пробилися крізь нього на відстань футів у сорок, і вийшли у третю провалину. Вона знов була достоту як перша, за винятком подовжної форми — отакої (дивись рисунок 3).

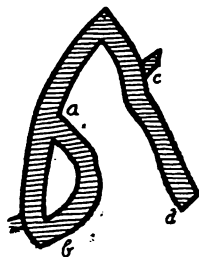

Рис. 2

Всю довжину третьої провалини ми встановили у триста двадцять ярдів. При точці *a* був в ній отвір, на шість футів уширшки; він заглиблявся на п'ятнадцять футів у скелю і кінчався там у мергелевому ложі—дальшого ходу, як ми сподівались були, за ним

Рис. 3

Рис. 5

не було. Ми вже лагодились вибиратися із цієї розколини, куди світла сягало обмаль, аж тут Пітерс звернув мою увагу на ряд дивовижних вибоїв у мергелевій поверхні, в самім

гузирі того кам'яного мішка, де ми стояли. При невеликім зусиллі уяви в лівій, найдалшій на північ, вибоїні можна було роздивитись ніби якесь умисне, хоч і грубе виображення людської постати; вона стояла просто, простягнувши перед собою руку. Решта вибоїв теж ніби трохи нагадувала алфаветичні знаки, і Пітерс був заповзв'язяв конче обстоювати легковірну думку, що це якесь письмо. Кінець-кінцем я йому довів його помилку, звернувши увагу на дно розколини, де поміж порохом ми кавалками повизбирували кілька здорових мергелевих плит; їхні виступи якраз припадали до вибоїв на стіні, і очевидно, що їх позривало із поверхні якимось здвигом. Так утворились ті вибоїни, і були вони, таким побитом, нечим іншим як утвором природи. Рисунок 4 дає точну копію всього ряду.

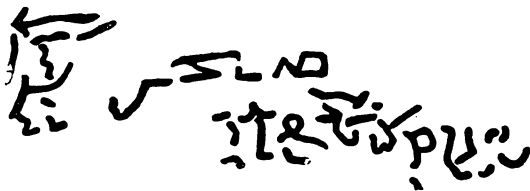

Рис. 4

Переконавшись, що ці дивні печерні ніяк не допоможуть нам визволитись із полону, ми рушили знов, пригнічені й розчаровані, на вершину гори. Протягом наступної доби не випало нам нічого такого, що б варт було згадувати; хіба що, оглянувши ґрунт на схід від третьої провалини, ми викрили там дві глибокі трикутні ями, так саме із чорно гранітними стінами. Спустилися ще й у ці ями, як ми рішили, шкода було й заходу, бо вони мали вигляд звичайних природних колодязів, без ніякого виходу. Кожна з них мала ярдів двадцять в обводі, а форму їх та відносно до третьої провалини становище показано на рисункові 5.

РОЗДІЛ XXIV

Двадцятого числа, побачивши, що далі держатись самими горіхами неможливо, бо вони причиняли нам невітські муки, ми рішили піти на одчай і поспробувати спуститись південним схилом гори. Чоло її тут творила найм'якіша порода мильного каменю — правда, що воно на всім своїм протязі спадало майже простовисно (принаймні на сто п'ятдесят футів углиб), а в багатьох точках угиналося навіть в середину. Після довгих розшуків ми нагляділи вузький виступ, футів на двадцять по-під гранню кручі; отже, Пітерс умудрився туди перебраться, тільки й мавши при цьому помочи, що я його здержував на звязаних докупі наших носовиках. Дещо трудніше спустився туди і я, і тут ми побачили, що увесь дальший спуск можна вчинити тим самим способом, як отоді, коли ми видиралися із провалля, поховані там падінням гори — тоб-то, вирубуючи ножами в мильному каменю сходишки. Трудно собі уявити крайню рисковність цієї спроби; та що інших способів не було, ми рішились таки на неї.

На виступі, де ми оде стояли, росло кілька горіхових кущів, і до одного ми прикріпили кінець нашої в'язки з носовиків. Другий кінець прив'язали Пітерсові до пояса, і я спустив його похід виступ, поки сягнули натягнуті носовики. Тут він узявся копати у мильному камені діру (дюймів на вісім-десять), вирізаючи скелю косо, на висоті фута, або-що, а потім загнав у рівну поверхню досить кріпкий кілок; за молоток йому правила ручка пістоля. Тоді я підтягнув його футів на четверо вгору; він і тут зробив таку саму діру, загнавши в неї знову кілок, і, таким чином, мав уже опору на руки й ноги. Потім

я одв'язав носовики від куща і кінець перекинув йому; він прив'язав його до вищого кілка і обережно спустився на ньому фугів на три униз проти того як висів перше, тоб-то на всю довжину носовиків. Тут він знову викопав діру і знову забив кілок. Тоді підтягнувся вгору, так щоб опертись ногами на зроблену щойно сходинку, а руками вхопившись за кілок угорі. Тепер треба було одв'язати носовики від найвищого кілка, щоб прикріпити його до другого, і тут він побачив, що похибив, вирізавши дірки так далеко одна від одної. По кількох даремних і небезпечних спробах досягти цього кілка (тримаючись лівою рукою, а правою намагаючись розв'язати узол), він кінець-кінцем перетяв нашу в'язку, зоставивши на кілку уривок дюймів на шість. Тепер, закріпивши носовики на другому кілкові, він спустивсь попід третій, стараючись не забирати дуже далеко вниз. Таким способом (це все завдяки Пітерсовій вигадливості та одвазі, бо я сам зроду б був не спромігсь на таке) мій товариш нарешті щасливо спустивсь аж на дно провалля; подекуди йому помагали виступи на поверхні скелі.

Минув деякий час, поки я зібравсь на достатню рішучість, щоб пуститись слідом за ним; але врешті намігся таки. Пітерс, спускаючися, скинув геть сорочку; дов'язавши до неї свою власну, я мав потрібну прив'язь. Скинувши вниз знайдений у проваллі мушкет, я прикріпив цю прив'язь до кущів і хутко пустився вниз, намагаючись енергією рухів розвіяти трепет, що його я не міг змогти яким іншим способом. Цього мені добре вистало на перші чотири чи п'ять ступнів; але далі я враз відчув, як уява моя повниться жахливим виром думок про велику глибіню, що її я ще мав під собою, га про хисткі, ненадійні кілочки та ямки, що були мені єдиною опорою. Даремне я силкувався одігнати від себе ці гадки і твердо тримати свій погляд на рівній поверхні гори, впрост перед собою. Що пильніше зусилувався я не думати, то більш мої здогади набирали живушої сили, набирали жахливої чіткості. Врешті настала та мисленна криза, що так страшна буває в усіх подібних випадках — хвиля, коли ми починаємо передхоплювати почуття, що з ним ми падаємо — уявляти собі млюсть, і нуд, і останнє

зусилля; і півнепритомність, і кінцеву гіркість нагального стримго-голов падіння. І тепер ці здогади справджували на мені свою реальність, і в дійсності насували на мене всі ці уявні страхи. Я почував, як мої коліна різко вдарились одне об одне, а тимчасом пальці мої певне, хоч і помалу, ослаблювали свій стиск. В ушах мені дзвеніло, і я говорив собі: «це на смерть мою дзвонить!» І тут мене поняла неборна жадоба поглянути відл. Я негоден був, я не хотів упиратись очима в скелю, і з диким, невідомим чуттям і жаху, і полегкости одвернув свій зір униз, у безодню. На одну мить мої руки конвульсивно за-клякли в стискові, і, в лад із цим рухом що-найлегша тінь думки про остаточне спасіння промайнула в моєму мозкові — в дальшу мить всю мою душу пройняла жа до ба упа сти; порив, пристрасть, жадання — ніяк невіддільні моїй волі. Я попустив одразу зажим руки на кілкові і, одвернувшись півоборотом від кручі, задержався так іще на мить, б'ючись об голе її лице. Але тут голова мені пішла обертом; пронизливий і примарний голос заверещав у вухах; зловорожа, понура, туманна постать враз зринула десь під мною; і, слабо зідхнувши — серце мені мов порвалось — я похилився і впав їй в обійми.

Я зомлів, і Пітерс піймав мене у падінні. Він із свого місця на дні провалля спостеріг, що коїлося зі мною, і бачивши неминучу мені небезпеку, сплюкувавсь бадьорити мене всім, що лиш міг надумати; але я так змішався розумом, що негоден був його слухати, не мав і свідомости навіть, що він взагалі щось говорить до мене. Нарешті, вглядівши, як я захитавсь, він поспішив мені в поміч нагору і виспів якраз, щоб врятувати мене. Коли б я уяв всією вагою, прив'язь моя конче мала б тріснути, і я полетів би у прірву; а так, то він якось спромігся легко спустити мене, так що я безпечно завис у повітрі, аж поки вернулась до мене свідомість. Це тривало десь чверть години. Очутившись, острах мій геть уже одлетів; я почувавсь мов би іншою зовсім істотою і, з деякою дальшою поміччю від товариша, щасливо спустився на дно провалля.

Тепер ми опинилися недалеко від того яру, що став нашим друзям могилою, на південь від заваленої кручі. Це була містина

дивовижної дикости; вигляд її нагадав мені описаний мандрівниками той зловісний край, що позначає собою колишній обшир занепаłego Вавилону. Не кажучи вже за уламки скелі, що здіймалися хаотичним бар'єром на північ, земна поверхня скрізь була вкрита величезними горбами, мов би руїнами якоїсь гігантської штучної будови; дарма що докладний огляд не показував ніби їй подоби штучности. Скрізь лежав валом шлак та великі безформні брили чорного граніту, перемішані з мергелевими брилами, подятковані ті і ті металом¹). Рослинности не було ніде й признаки через усю цю безрадісну площину, скільки сягало око. Бачили декільки величезних скорпіонів та всяких плазунів, що їх взагалі у високих широтах не буває.

Нам насамперед треба було підкріпитися їжею, і тому ми рішили направитись до морського берега, що лежав од нас не дальше як на півмилі; малося піймати там черепаху, що ми їх бачили кілька із нашої схованки на горі. Ми пройшли вже кілька сот ярдів, пробираючись обережно між величезними скелями та горбами, коли враз, тільки ми повернули за ріг, на нас вискочило із малої печерки п'ятеро дикунів і ударом палиці звалили Пітерса долі. Коли він упав, весь гурт кинувсь на нього в'язати — я тимчасом мав змогу опам'ятатись від несподіванки. Мушкет у мене був і тепер, але рула його так погнулась при падінні у прірву, що я геть одкинув його, як непотріб, волівши довіритись на пістолі, що їх ми старанно тримали в порядку. З ними поскочив я до напасників, стріливши вряд раз за разом. Двоє упало, а один, що саме намірився вгородити Пітерсові списа, скочив на ноги, не виконавши свого наміру. Отак увільнивши товариша, нам уже не лишилося далі великого клопоту. Пітерс мав також пістолі, але розважливо остерігся вживати їх, покладаючись на тілесну свою силу — а вона таки справді геть повершала усе, що мені випадало коли бачити. Вихопивши в дикуна, що упав додолу, його палицю, він потрощив черепи тим трьом іншим, убиваючи кожного враз, одним помахом кия; так ми стали повними переможцями.

¹) Мергель був також на колір чорний; якоїсь світло-обарвленої матерії ми не бачили справді ніде по всіх островах.

Ця подія вчинилася так нагло, що ми заледве вірили в її реальність і стояли далі над трупами мов би в якійсь отупілій задумі; але тут нас отямив звук віддалених вигуків. Очевидно було, що стріляння наше сполохало дикунів; що навряд чи ми зможем від них укритися. Щоб вибратись знов на скелю, треба було податись саме туди, де кричало; та коли б ми й спромоглись добратися до її основи, нам зроду б не вдалося здертися непомітно вгору. Становище наше згубне було без міри — ми не знали, кудюю бігти; аж тут один із підстрелених дикунів, що його ми вважали за мертвого, нагло скочив на ноги і кинувсь тікати. Недалеко він і одбіг, як ми зайняли його і вже лагодились забити, коли Пітерс подав таку думку, щоб забрати його, тікавши, з собою — може він нам згодиться. Отже, ми потягли його, давши на здогад, що застрелимо, коли буде пручатись. За кілька хвилин він зовсім піддався і біг з нами поруч, поки ми пробивались крізь скелі до морського берега.

Досі нерівний ґрунт, що ним ми мусили посуватись, заступав нам море, показуючи тільки переміжками; коли ми вперше широко його вгляділи, нам лишалося, мабуть, до нього ярдів двісті. Вступивши на рівний берег, на велике собі замішання, ми побачили величезну хмару тубільців, що вибігали з села і з усіх видимих куточків острова; вони летіли на нас, в крайній люті вимахуючи руками, завиваючи дикими звірми. Ми вже збирались були повернути назад, щоб заховатися у твердинях скелястого ґрунту, коли я наглядів носи двох *кену*; вони виставали з-поза великої скелі, що вдалася далеко в воду. До них ми й пустилися скільки сили, а добігши, побачили, що сторожі коло них немає, а покляжі тільки три здорові галліпагські черепахи та звичайний запас весел на шістдесят гребців. Ми враз зайняли одне кену і, загнавши на нього бранця, погнали геть у море, скільки було снаги.

Проте, одійшовши від берега не далі, як на п'ятдесят ярдів, ми вже настільки оправились від хвилювання, що догадалися, якої оце допустилися прикрої похибки, лишивши дикунам у розпорядок друге кену — а вони під цей час були вже від берега не більше як на подвійній проти нас відстані і хутко зближались,

щоб пуститись за нами вдогін. Гаялись було ніяк. Ми ішли на одчай, але іншого способу не було. Виглядало непевне, чи вистієм ми, хоч би з найбільшим напруженням, дістатися вчасно назад, щоб не дати їм запосісти друге кену; але це була таки річ можлива. Коли б нам пощастило, ми цим могли врятувати себе, а не рішитися на цю спробу, означало віддатись на немилучий заріз.

Кену наше було однакове з корми і з носу; отже, замість повертати кругом, ми тільки взялися гребти у противний бік. Забачивши це, дикуни подвоїли і галас свій, і біг, наближаючись до нас з неймовірною хуткістю. Ми, одначе, гонили з усім завзяттям одчаю і дісталися на спірний пункт в ту мить, як туди поспів лиш один із тубільців. Він дорого заплатив за свою надзвичайну спритність, бо, скоро дібравсь до берега, Пітерс стрелив йому просто в голову. Весь же гурт був у більшості кроків на двадцять чи тридцять од берега, коли ми прихватились до кену. Зразу ми думали потягти його на глибоке, поза досяг тубільців; та що воно надто міцно засіло в дні, а часу нам не було, Пітерс мушкетним прикладом, одним чи двома тяжкими ударами, висадив йому здоровий шмат із носу та з одного борта. Ми одвалили. В цей час двоє тубільців ученились уже за наш човен і так затялись не пускати його, аж ми мусили покінчити з ними, орудуючи ножами. Головний гурт дикунів, добравшись до розбитого *кену*, вибухнув диким, непомислимим ревом розчарування й лютої. Щиру правду кажу, по всьому, що ми лиш бачили від оцих негідників, вони мені видались таким лицемірним, безчесним, мстивим і кровожерним плім'ям, що такого не знайдеш ніде по лиці землі. Річ ясна, що, потрапивши їм до рук, нам не було б од них жодної милости. Вони вже пустились були на безумну спробу гонитись за нами в розбитому кену, та побачивши, що це марна річ, розрядили свою лють новим рядом потворних вигуків, та й посунули в гори.

Таким чином, ми увільнилися від нагальної небезпеки, але становище наше лишалось однаково аж задосить сумним. Ми знали, що в дикунів отаких *кену* було всіх чотири, а того ще не відали (це нам потім сказав наш бранець), що двоє із них

розлетілися у частки тоді, як зірвало «Джен Гай». Отже, ми сподівалися, що за нами ще буде погоня, скоро ворог добереться кругом до бухти (це було звідси миль із три), де звичайно стояли човни. Боячись цієї погоні, ми чим-дуж силкувалися одійти від острова і хутко мчали водою, змусивши нашого бранця узятися теж до весел. За яких півгодини, коли ми вже зробили п'ять чи шість миль на південь, з бухти виткнувся був численний гурт плотів та галяр, як, видно, збираючись навздогін за нами. Але зразу, побачивши, що вже не переймуть нас, вони повернули назад.

РОЗДІЛ XXV

Ми опинились тепер у безрадісному, нескінченному Антарктичному океані, в широтах за вісімдесят четвертим градусом, у хисткому кену, а поживою мавши тільки три черепахи. Не за горами була і довга полярна зима; отже, треба було гаразд роздуматись, куди нам тримати курс. У виднокрузі ми мали шість чи сім островів тієї самої групи, віддалених між собою миль на п'ятнадцять чи вісімнадцять, але до жодного з них не мали найменшого наміру приставати. Прийшовши на «Джен Гай» із півночі, ми ступнево лишали поза собою найсуворіші льодові округи — цей факт, хоч як він різнив із загальноприйнятими поняттями що до Антарктики, наш власний досвід не допускав нас ніяк заперечувати. Отже, спитуватись повернути назад це було б безглуздя — та ще в такій пізній порі року. Одним-єдиний напрямок лишався одкритий надіям. Ми ухвалили твердо держати на південь, де принаймні була ймовірність одкрити знов які землі — і ще більша ймовірність знайти лагідніший клімат.

Досі ми знали Антарктику, подібно до Арктичного океану, зовсім вільною від великих штормів та непомірно буйної хвилі; але наше кену занадто було тендітне, хоч і велике розміром, і ми заходилися пильно укріпляти його, скільки на це дозволяли наші обмежені засоби. Тіло його було просто з кори — якого саме дерева, ми не знали. Ребра погнуто з кріпкої лози, добре придатної до такого вжитку. Обсягу малося п'ятдесят футів з корми до носу, від чотирьох до шести ушир, а вглиб скрізь чотири з половиною фути — отже, форма човна була зовсім не така, як у інших яких мешканців Південного океану, відомих цивілізованому суспільству. Ми ніяк не вірили, щоб нетямущі

господарі цих човнів спромоглися на таку майстерність, і справді, за кільки днів допиталися нашого бранця, що їх човни такі зроблено не на цих островах, а на групі, що лежала звідси в південно-західньому напрямі; цим варварам вони попали до рук випадком. Ми надто мало, власне, могли зробити, щоб укріпити наш човен. По обох кінцях познаходили кільки здорових шпар і запалювали їх виривками з шерстяної куртки. Пустивши в діло зайві весла, що їх на кену була сила, довкола носу ми вивели таку снасть, що об неї мусила б розбитися всяка хвиля, яка лиш могла нам загрожувати в цій смузі. Ми також настановили перами вгору два весла, що мали правити нам за мачти і стояли, одне проти одного, при кожнім шкафуті, так що рейок нам не треба було; на них ми нап'яли парус, зробивши його з сорочок. Це останнє діло далось нам не легко, бо наш бранець не подав нам у ньому жодної помочи — дарма що взагалі в усіх наших справах працював ніби досить охоче. Самий вигляд полотна впливав на нього найдивовижнішим способом. Його ніяк було направити, щоб він доторкнувся полотна або хоч наблизивсь до нього, а коли ми спробували вжити сили, він узявся весь тремтіти та вигукувати *Текелі-мі!*

Закінчивши укріпляти човна, ми наставили зразу парус в напрямкові на Зюд-Зюд-Вест, щоб одійти під вітром як-найдалше на південь від тієї групи островів, що мали її у виднокрузі; а тоді повернули носом просто на південь. Годину ніяк не можна було б назвати лихою. Завівав переважно легенький північний бриз, море було спокійне, світив безнастанний день. Ніде не видно було ніякої криги; та й взагалі я не бачив її ні найменшої латки, відколи перейшов паралель Беннетового острова. Врешті, й вода була тут занадто тепла, щоб допустити в ній будь-яку кількість льоду. Убивши найбільшу з наших черепах, ми розжилися не тільки м'ясом, а ще й багатим запасом води і провадили далі наш курс без найменших пригод протягом, може, сьоми чи восьми день; за цей час ми мали посунутись десь далеко на південь, бо вітер усе держався попутній і вельми сильна течія тягнула в тім самім напрямі.

1 березня¹⁾. Цілий шерег незвичних явищ показав нам, що тепер ми вступили в новітню, чудесну країну. Широка завіса ясносірого туману неоступно стоїть на південному обрії, час від часу спалахуючи високими парусами світла — то метне їх із сходу на захід, то із заходу знов на схід, то вистане знову рівною, одноцільною висотою — словом, вона виявляє всю буйну мінливість Північного Сяйва. Пересічна висота цієї завіси, як виглядає з нашого становища, виносить градусів двадцять п'ять. Температура моря підноситься ніби з кожною миттю, колір його дуже помітно міниться.

2 березня. Сьогодні, уперто допитувавшись нашого бранця, ми багато чого довідалися про цей острів різні, про мешканців його та звичаї — але як я можу тепер гаяти цим читача! Дозволю собі хіба те сказати, що, як ми взнали, усіх островів у цій групі вісім — що править ними один король на ім'я *Тсале-мон* чи *Псале-мун*, а живе він на найменшому з островів; що чорні шкури (убрання воїнів) доставляє їм величезний звір, що водиться тільки в долині недалеко королівського двору — що тутешня людність уміє робити тільки плоти та човни з рівним днищем; кену отаких вони мали всього чотири, а добули їх випадком з якогось великого острова на південному заході — що нашого бранця ім'я *Ну-лу* — що він нічого не знає за Беннетів острів — а що їхній острів зветься *Тсаламь*. Назвук слів *Тсале-мон* та *Тсаламь* він вимовляв протяжним свистом, що його відтворити ми не вміли, хоч і заходжувалися не раз; це був достоту той самий звук, як у голосі отієї чорної чаплі, що нею ми харчувалися на вершині гори.

3 березня. Вода стала тепер надзвичайно тепла — це справді таки знаменне явище — а колір її переходить нагальну зміну: вона не прозора, а молочна і барвою, і складом. В безпосереднім нашій сусідстві вона звичайна, спокійна; але нас раз-у-раз вражає видовище, як праворуч од нас і ліворуч, на різній віддалі, повстають на поверхні раптові могутні вири; врешті ми

¹⁾ З очевидних причин я не можу претендувати на абсолютну точність своїх дат. Дано їх головне для наочности оповідання, та' як позначено у моїх записках.

спостерегли, що перед цим кожен раз загравають дикучі сполохи в тій туманній окрузі на півдні.

4 березня. Сьогодні північний бриз помітно став упадати, і я, щоб поширити парус, вийняв з кешені хустку. Ну-ну саме сидів поплич мене і, коли хустка випадком якось майнула йому по лиці, його зразу взяло на корчі. Потім настала сонливість і отупіння, і він усе бурмотів собі стиха *Текелі-лі! Текелі-лі!*

5 березня. Вітер зовсім упав, але очевидно, що ми все мчимо на південь силою могутнього потоку. Власне, тепер здалось би природним, що ми маємо якось тривожитись поворотом подій — але тривоги немає жодної. На Пітерсовім обличчі не видно ніяких ознак непокою, але часом на нім стає вираз, що його я збагнути негоден. Полярна зима, здається, настала — але настала безболісно. Я почуваю замління в тілі і розумі — сонливість усіх відчужаннів — і це усе.

6 березня. Сива мла тепер на багато градусів звелася над обрієм, і поволі втрачає сірість барв. Вода надзвичайно тепла, навіть прикра на дотик, а молочний колір став наочніший, ніж коли. Сьогодні завирувало зовсім близько від нашого кену. Як звичайно, при цьому заграли буйні сполохи у верхах того туману; основа його на мить розступилась. Дрібний білий порошок, так мов би попід (та це таки не попід був) усипав нам човен і великий обшир води навкруги, в той саме час, як сяйва в імлі загасали і вщухало забурення моря. Ну-ну упав ниць на дно човна, і ніякі намови не змусили його встати.

7 березня. Ми розпитували сьогодні Ну-ну, для чого його земляки повбивали наших товаришів; але жах, здавалося, так знеміг його, що він не здолів нам дати ніякої розумної відповіді. Він уперто лежить на дні човна, і коли ми намагалися з своїми питаннями, він відповідав на них єдине ідіотичними жєстами, підіймаючи собі пальцем горішню губу та показуючи нам зуби. Зуби ці чорні були — а доти ми ніколи не мали нагоди побачити зуби якогось мешканця Тсалалю.

8 березня. Сьогодні повз нас пронесло одного з тих білих звірів, що поява такого на узбережжі Тсалалю вчинила була дикий розрух між дикунами. Я хотів його виловити, але тут мене

враз пойняла така нехоть, що я кинув цей намір. Вода все гарячішає, уже ніяк тримати в ній руку. Пітерс говорить мало; я не знаю, що думати про цю його млявість. Ну-ну тільки дихає.

9 березня. Тепер безнастанно і густо на нас сіється отой поїл. Імлиста стіна на півдні заступила все небо, магічно зростаючи і набуваючи певних форм. Єдине чим може її змалювати: це безкрайній якийсь водопад, що німотно рине у море з недосяжно-просторих небесних висот. Гігантська заслона простерлася на всю шир південного обрію. Там не чути ні звука.

10 березня. Понура п'ятьма залягла понад нами — але з молочних глибин зринає осяйний блиск і мече ввись над бортами. Нас поглинула сливе біла на барву попільна злива, що спадає на нас і на човен, але, павши у воду, враз розтає. Вершина небесного водопаду губиться в тумані та віддалі. Але ми очевидно зближаємося до нього жажливим гоном. Часами в нім одкриваються широкі, скороминущі прогали, і звідти, з хаосу легковіяних, мінливих образів, вилітають могутні, ривкі, але беззвучні вітри, раздираючи своїм льотом збурений океан.

11 березня. Темрява загусає над нами безмірно; її осяває тільки відблиск води, одкидуваний назад від білої заслони над нами. Хмари гігантських, блідно-білих птахів безнастанно летять понад нас із туману; і їх крик — те саме *Теке-лі-лі!* — і вони зникають з очей. Ну-ну заворушився був на дні човна; ми доторкнулись його і побачили, що він уже мертвий. І так поринули ми в обійми того водопаду, і безодня розкрилася там поглинути нас. Але тут на нашій шляху стала людська постать в широких шатах, повершаючи величчю все живуще. І тіло її було чисто біле непорушною білістю снігу.

УВАГА

Обставини недавньої смерті містера Піма, смерті наглої і ликої, добре відомі вже нашій публічності із щоденної преси. Є небезпека, що нечисленні кінцеві розділи повісти — небіжчик, в той час, коли подане вище уже друкувалось, тримав іще їх у себе на перегляді — неоправно для нас згубилися, силою того самого випадку, що через нього загинув сам автор. Правда, що ціла справа може іще скластись інакше, і рукопис, коли б його врешті таки пощастило відшукати, подасться до відома читачам.

Щоб зарадити цій втраті, вжито усіх можливих засобів. Той джентлмен, котрого ім'я згадується в передмові, як очевидно з поданих у ній свідчень, спроможен би був заповнити прогал, але відмовився цього труду і мав на те зовсім достатні причини, послаючись на загальну неточність поданих йому даних та своє власне недовір'я що до цілковитої правдивости оповідання в останніх його частинах. Пітерс, що від нього можна було б сподіватися деяких відомостей, досі живий і пробуває десь в Іллінойсі, але поки не пощастило його відшукати. Згодом, може, він знайдеться, і тоді безперечно подасть матеріял, потрібний для завершення повісти містера Піма.

Приходиться вельми шкодувати за утратою двох чи трьох кінцевих розділів (бо їх, справді, було всього два чи три), бо вони, запевне, містили в собі матеріял що до самого полюсу або, принаймні, дуже близьких його околиць; до того ж, авторів твердження що до цих країв, може, невдовзі справдити чи заперечити урядова експедиція, що саме тепер лагодиться вирушати в Південний океан.

До однієї точки оповідання зовсім можливо тут подати деякі уваги; і автора цієї замітки дуже мало б потішити, коли б його зауваження дещо підняли довір'я читачів до описаних вище вельми дивних подій. Ми говоримо власне за провалля на острові Тсалаль та всі оті рисунки на сторінках 170 та 171.

Містер Пім подав ці рисунки без пояснень і рішучо говорить про вибоїни при кінці найдальшого на схід провалля, що вони лиш мали химерну подібність до алфаветичних знаків—словом, що вони в дійсності не були такими знаками. Це запевнення зроблено таким простим способом і підперто таким довідним аргументом— а саме тим, що уламки, знайдені в поросі, якраз припадали до вибоїн на стіні— що ми мусили були серйозно узяти ці доводи; та й ніякий розсудливий читач не подумав би іншого. Але що факти, відносні до всіх цих фігур у цілому, є надзвичайно дивні (надто коли їх брати в звязку із відомостями, поданими у цілому уступі), може, годиться сказати тут скільки слів про всі оті фігури— до того ж, згадувані факти очевидно уникли уваги містера Піма.

Фігура 1, фігура 2, фігура 3 та фігура 5, коли їх звязати між собою достоту в такому порядку, як переходилося самі провалля, та одкинути малі бічні відноги (ці останні, як має читач пригадати, були тільки засобами сполуки між головними тунелями і мали цілком одмінний від них характер) своїми зарисами дадуть Егіпський словесний корінь— корінь

походять всі вислови на означення темноти, похмурости.

Що до лівої, найдальшої на північ вибоїни на рисункові 4, то Пітерсів здогад про неї був, як-найпевніше, цілковито слушний—гієрогліфічний її вигляд походив справді від її штучности і вона мала справді виображати людську постать. Читач має перед собою цей рисунок і може знайти в нім чи не знайти означену подібність; але решта вибоїв дає сильну опору Пітеровому здогадові. Горішній їх ряд це очевидно арабський

словесний корінь

«бути білим»,

звідки походять всі вислови на означення світла і білоти. Долішній ряд не так наочне ясний. Знаки дещо побиті й порізені; одначе, немає сумніву, що в непошкодженому стані вони склали собою повне єгипетське слово

П & У У Р Н С

— «Країна Півдня». Повинно тут зазначити, що наведене тлумачення підпирає Пітерсову думку про «найдалшу на північ» фігуру. Простягнена її рука показує на південь.

Оці висновки одкривають широке поле для надзвичайно цікавих здогадів та міркувань. Може, їх треба розглядати в звязку із деякими, зовсім побіжно накресленими точками повісті; хоча завершити цей звязок до цілковитої повноти не дається жодним видимим способом. *Текелі-лі!* так кричали налякані тубільці Тсалалю, знайшовши труп білого звіря, виловленого із моря. Те саме вигукував в трепеті Тсалальський бранець, забачивши в містера Піма білу тканину. Так саме кричали скоролетючі, білі, гігантські птахи, вилітаючи з імлістої білої заслони Півдня. Нічого білого не бачено на Тсалалі, ні в дальшій подорожі у краях поза ним. Не єсть неможливо, що слово «Тсалаль», назва острова, де були провалля, при пильному філологічному розсліді, появило б якісь звязки із самими цими проваллями, або з Етіопськими письменами, так таємнично вибитими в їхніх переходах.

«НАЧЕРТАВ Я ЙОГО МІЖ ГОРАМИ, І ПОМСТА
МОЯ ТАМ У ПРАХОВІ СКЕЛЬНІМ»

Ціна 1 крб. 10 коп. (Р)
Оправа 25 коп.

